

VII.
C. 34234.
f.

M.H. in v. 10. l. ca.

34234, VII, C, f.

Dr. G. G. G. G. G.
Spisatelj
VINTI
TRST IN OKOLICA.

Zgodovinska slika

spisal

MATIJA SILA.

Izdat. i založilo opravništvo „EDINOSTI“.
Tisk nove tiskarne pod vod. F. HUALA v Trstu.
1882.

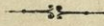
Krab

TRST IN OKOLICA.

Zgodovinska slika

spisal

MATIJA SILA.

Založilo opravništvo „Edinosti“.

TISKAL FRANC HUALA V TRSTU.

1882.

Ponatisneno iz «Edinosti»

Predgovor.

Težaven posel za zidarskega mojstra, kadar mu je zbirati posamno kamenje iz velike grobljače, da sezida primerno, lepo, čedno poslopje. Tu je grušč, tu kamen premali, ona stena preokorna, robata, neporabljiva, druga skrila pretenka, mehka, počena. Isto je vestnemu zgodovinarju mučno brskati po starih sprhnelih listinah, po raznih spisih in knjigah, da pribavi dostojne tvarine za umotvor, kakoršnega si je načrtal. Mnogokrat se mora jediti nad vnemarno netočnostjo, zlovoljno premembo, hudobno popačenostjo in strankarsko zasukanostjo kacega pisatelja, da je prisiljen reči: »jedna je neistinita, druga nerazmišljena, tretja nerazvidna, četrta na krivo, peta na opako, šesta ne simo ne tamo«. (Crnčič). Tržaške zgodovine pisatelji v tem ne delajo izjeme, dasiravno bi bili imeli po svojem vzvišenem poklicu nad strankami stati. Od najstarejše dobe je le kak zlizan rimski kamen, kaka nežica (star denar), kakšno orodje, ki pričuje, kdo je vse kedaj tu bival. Najstarejši odlomek zgodovine tržaške je od škofa *Adreja Repiča* (Rapicius) l. 1568. Poznejši pisatelji se nanj naslanjajo. Najobširniša je zgodovina Trsta od bosega karmelita *P. Ireneo della Croce*, rojenega Tržačana; pisana l. 1680. Iz one dobe tudi je rokopis tržaške zgodovine od kanonika *Vincencija Suša* (Scussa) tiskana še le 1863. F. Cameroni, ki je poskrbel to izdajo, omenja, da je Scussa bil sin tržaškega (?) solinarja, da je bil poročen, obudovel se da v maš-

nika posvetiti l. 1666 (?1); a uže 1653 l. pa je bil obhodnik (kooperator) v Brezovici, potem v Hrušici in od 1660—1666. pa je bil Vinko Suša župnik v Brezovici (tržaške škofije v Istri), kakor sam v svojej knjigi omenja. Gotovo je znal dobro slovenski jezik, kakor se je tačas uže moralo znati, a Čameroni niti ne zine besedice o tem, ter krivo poroča v kratkem životopisu. L. 1819 je tržaški duhovnik *J. Mainati* izdal pod svojim imenom drugi del knjige svojega prednika p. Ireneo della Croce, ter še nekaj dostavil. Sam pravi, da mu je oče bil Grk, a mati Slovenka Antonija Bresancich (Brežančič), vendar se hudo obregne na Slovane rekoč: »il barbaro Schiavo sitibondo dell' oro, come del sangue« (»divjaški Slovan zlata in krvi žejen!«). Da bi ostal sam, ki tako žali najkrotkeji narod na svetu, pa koliko ima naslednikov!

Velike zasluge za zgodopisje Tržaško i Primorsko sploh ima *Dr. P. Kandler* (umrl 18. januarja 1872). Tudi on je bil slovanske korenike, kajti pradedje so mu bili na Češkem, a v Trstu se je navzel odveč talijanskega duha; kojega so polni vsi njegovi spisi. Rekel je o nekej priliki: »ako bi kazal ljubav do Slovanov, bi me Talijani kamenovali!« V mladosti se je učil malo srbščine, a znal je slovanščine le toliko, da je slovenska imena, katerih pomen je mislil da vé, v italijanščino prelagal: n. p. Volnik = monte lanaro, Medvejk = monte orsario, Sidovnik = monte murato? (sidi ali siedi hrib je = monte grigiolo) itd. Njegova 26 knjig obegajoča zbirka (v rokopisu) zgodovinskega materijala je za tržaško in primorsko zgodovino tolike važnosti, da nijeden zgodovinar teh krajev je ne sme prezirati. Njegova je knjižica: »Notizie storiche di Trieste di *Giovannina Bandeli*« (1851). Še druge knjige in mnogi članki po raznih časnikih so od njega pisani.

L. 1877 je tržašk duhovnik *Jacopo Cavalli* napisal knjigo »La Storia di Trieste« (zgodovina Trsta), katero je tržaški mestni odbor na-

gradil, a veleučeni g. *Dr. Loser* je v časniku »La Vigilanza« razkril velike pomanjkljivosti te knjižice in jo dobro prerešetal.

V istem duhu, prenapeto talijanskem, so i mnogi članki v periodičnih vezkih tržaškega zgodovinskega društva (*Archeografo triestino.*); do sedaj je uže 12 knjig izšlo.

V nemškem jeziku je ravno pred sto leti (1782) tiskana bila knjiga, po mnenju Kandlerjevem najbolja o tržaškej zgodovini od *J. A. Bonomo*, tržaškega patricija. Čudno pa je, da niti v mestnej biblioteki nima jo te knjige. Leta 1857 pa je neki *J. Löwenthal* spisal: »Geschichte der Stadt Triest«, (Zgodovina mesta Trsta), ki je za Nemce to kar Kandler za Talijane.

Do l. 1870 ko nam je marljivi naš pisatelj *Josip Godina Verdélški* napisal: »Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice, pa še marsikaj družega o slavjanskih zadévah«, nismo Slovenci imeli nijedne takove knjige. Ako doživi drugo izdajo, bo treba marsikaj v njej popraviti. Na željo nekih prijateljev se je lotil podpisani mučnega posla, da sestavi to tudi v marsičem pomanjkljivo knjižico o zgodovini tržaškej, sè zavestjo, ako je i delo nedovršeno, vodilo mu bodi:

»Zérno do zrna pogača;

Kamen do kamna palača«.

Dne sv. Sacerba, zaštitnika tržaškega 24. maja 1882.

Matija Sila.

„Kakor drevo, zasajeno ob
vodnih potocih, katero sad
svoj rodi o svojem času“.

Psalm 1. 13.

„Reka se zdrami iz sanj, naslednica slavne Promone,
„Desno Albertu podá, z *levo mu morje odpre*;
„*Terst Leopoldu in Kras*; Frideriku Celeja, Dolenja;
„Živa Gorica potem prvemu Maksu se vda,
„In polovici moči slovenske trese Mletak se.

J. V. Koseski.

U v o d.

Na bregovih sinje Adrije, v najskrajnem severno-vzhodnem zalivu jadranskega morja, stoji najimenitniše trgovinsko priorsko mesto mile naše Avstrije, — starodavno mesto *Trst*. Slovesno obhajamo letos *500 letnico*, odkar je to slavno mesto prostovoljno prišlo pod vrhovno vlado habsburške rodovine. Da bolj ocenimo izvenredno važnost Trsta, gledé na sosednje pokrajine in vso našo monarhijo avstrijsko, trgovino in svetovno občenje z daljnimi prekmorski deželami, nam je vsakakor potrebno poznati nekoliko zgodovinski razvoj tega svetovnega trgovinskega mesta. Prvi, glavni pogoj vsakej zgodovini bi imela biti čista neskalska *resnica*. A najžlahtniše rude so globoko v temnem krilu zemlje zakopane, isto tako plemenita hčerka nebeška, *resnica*, zakrita je mnogokrat pod temnim zastorom in kdor jo hoče najti, ne sme štediti truda, muke, napora.

Vsi zgodovinarji trdè, da jim je le za to, da resnico povedó, pa nasprotno, mesto jo tako pokazati, kakoršna je, grdo jo šemijo; vsak jej da svojemu osobnemu okusu ugodno obleko: Nемеc črno-žolto-rudečo; Talijan belo-rudečo-zeleno; nu! Slovan pa belo-modro-rudečo. Latinski pregovor pravi: *errare humanum!* (grešiti je človeško). Nasproti pa je nečloveško v spoznanej zmoti trdovraten ostati. Ena glavnih in žal! jako ukoreninjenih zmot je, da mnogi Slovanom ne pripoznavajo onih obče človeških pravic, kakoršne vedno le zase zahtevajo. Raje, nego krščanskega načela mejsebojne ljubavi i spoštovanja, držé se ko klòp kože, načela paganskega zgodovinarja: »To je prav po človeško, druge tlačiti, da sam ne bodeš tlačèn«. (Tucidides I, 76.) Dasiprav je izrek najslavnišega grškega zgodopisca, vendar nikakor ne sme veljave imeti v dandenašnjih krščanskih državah. Ne zatirati, stiskati, tlačiti, grditi, ščuvati, in kar je tacih nečastnih dejanj, nego vzbujati, unemati, podpirati vse, kar je lepega, dobrega, koristnega, ima biti plemenita naloga slehernega omikanca. V to svrhu se vrsté v denašnjih časih *razstave* po vsem svetu. V tem stoletji so tudi v *Trstu* bile razstave l. 1808, 1840, 1842, 1854, 1871, pa letošnja, ki se priredi v proslavljenje 500 letnega jubileja, obeča prekositi vse prednice. Kakor se na razstavi oči gledalcev radujejo nad raznimi izdelki človeškega uma in dlani, tako se pri zgodovini raznih dežel, krajev in mest razvedrí duh človeški ter dobiva mnogotero spodbudo k plemenitim činom.

Lega mesta Trsta.

»Kdor pozna dobro naturne razmere kacega kraja, pozna ob enem uže dober del zgodovine istega kraja,« pravi znameniti zgodovinar moravski o. B. Dudik. — Sredozemsko morje je razdeljeno v tri večje predele ali podanje. Prva mej deželami v najstaršej dobi znanimi, mej Egiptom, Palestino, Fenicijo, Malo Azijo in Grško. Pota človeške izomike imajo tu svoj pričetek. Drugi oddelek sredozemskega morja globoko zajeda mej dva poluotoka južne Evrope, mej Balkanski in Italijski poluotok, to je kakor osrčje sredozemskega morja — adrijansko ali jadransko morje. Tretja, najširša gladina sredozemskega morja se razprostira mej zahodnim bregom Italije, južnim Francije, vshodnim Španije in severnim Afrike, tja do »stebrov Herkulovih,« kakor so nekdej pravili ožini gibraltarskej. Silno važno v zgodovini človeštva je to sredozemsko morje »okoli katerega sedimo, kakor žabe okoli luže.« (Platon.) To trojno jedino morje je vezalo tri v starem veku znane dele sveta: Azijo, Afriko, Evropo, skup je pripeljalo tri glavne grupe zgodovinskih ljudstev: Semite, Hamite in Arijane (Japetovce); naj bode i z naprej ona vez, s katero naj se družijo v vzajemnem mirnem tekmovanji na polji znanosti, vsestranskega napredka, trije glavni zastopniki evropskih ljudstev: Romani, Germani in Slovani. Ali vrnimo se v naš kot jadranskega morja v Trst. Naš pesnik poje:

«Buči, buči morje adrijansko,
Nekdej bilo si *slovansko!*»

Je-li to istina? Po raziskavah učenih jezikoslovcev »adro« je staroslov. »morski zaliv«, (lat. sinus, gršk. kolpos, nemški busen, italijan. seno). Kakor nam poroča rimski pisatelj Plinij (79. l. po Kr.) tam, kder so pozneje vzrastle Benedke, bilo je na močvirnatem kraju, imenovanem »septem maria« (»sedmero morje«), pristanišče: »Edron«, kar ni drugo nego staroslov. »adro«, novoslov. (n)edro, luka, pristanišče. zatok.

Komur ta razlaga ne ugaja, pa naj se drži starega razlaganja po mestu: Adrija, ali po naj-novejšej izpeljavi prof. Pervanoglu: Prvotni stanovniki, došli iz male Azije, čestili so posebno malika »Atar« — božanstvo ognja vatre, in zato so tudi temu morju rekali »atarsko = adrijansko« morje? (Archeografo Triestino VII.). Nu, bode kedo ugovarjal, vedno le to neslano jezikoslovje! Slovan se mora s pomočjo jezikoslovja braniti, kakor je slayni Šafařík rekel: »V imenih je najstarejša zgodovina Slovanov«, ali kakor de Mickiewicz: »Mej vsemi jezici je slovanski po svoje razširjenosti nekako neizmeren, in Slovanom bode naloga, da ustvariijo filosofijo jezikov.« (Vorlesung über slav. Lit. VII.)

Tržaški teritorij (okraj, — dežela pod Trst spadajoča) je bil o raznih dobah različno omejen. Iz XIII. veka se je ohranil starinski mestni pečat s tremi stolpi, tremi vrati in dvema ven strlečima sulicama; spodaj je pišano gotskimi črkami: Tergestum, in okoli pa: »Sistilanu, Publica, Castilir, Mare, certos dant mihi fines,« slov. »Sestljan, cesta, gradišče, morje so mi določene meje«. Isti napis in grb enak, onemu plemenite rodovine grofov Torriani, nahaja se na denarjih tržaških škofov iz iste dobe. Sestljan vemo kde je, a gde je »Castilir?« Kandler meni, da Rodik; nema dokazov tej trditvi, torej je neverjetna. »Publica« je cesta, ki je držala od nekđaj iz Trsta po Plajdah, pod Mombel (Bombel) na Ketnaro, Ključ, Hudoleto in Ustjovec, Trebiče, Opčine, Prosek. Po tem soditi je »Castilir« oni hribček pri Ključu, kder je c. k. prašnica in

kateremu pravijo: *gradišče*. Tam je tudi zdaj še meja tržaškega okraja. Iz leta 1701 opisuje neka listina mejnike na Krasu: »tri križi na Momnem vrhu, ~~Sikava~~ šikovce doline, Jazbinivrb, Prčji dol, Kal, Dolina, znamenje na kamenu 809 *M*), proti Repnem, Burlovica, Kranjski pot, veliki kamen, Dolina pri Briščekih, ograda Brišček proti Opčinam, Prosek, Nabrežina, morje.«*) Te meje so še zdaj na Krasu, samó od Momnega (Munjji) vrha proti južnemu vshodu se imajo popolniti mejniki mej Trebičem in Orlekom: Od Momnega vrha čez železnico gre meja v doline Lobodnice, kder je trebenska jama (la grotta di Trebič) in naprej hrib »na Plaseh, Čičrt (Trebeñici pravijo Kičirèt), in okoli Lipice pri Zavodih, Japlénce, v hrib Dolgi žleb (na zemljevidu popačeno: Torgu slep!) Maček ali Kokuš, nekđaj se je imenoval tudi »tolsti hrib«, Mala Gročanica, Ključ, Gradišče, in dol v bregu pri Ricmanjih mej potokoma Kvart in Jaščevec po gričih: Šaverjev hrib, Ragonov hrib, Bardinovo brdo v Žavlje do Kačejedne izliva (z dolbe) rečice Resandre v morje. Kačajedna je popačeno iz kuča ali »koča jedna«, kajti v nekeji listini škofa tržaškega Andreja Repiča (Rapicius) l. 1572 je brati, da je isti škof podelil svojim bratom mej drugimi posestvi tudi v Žavljah »neko hišo« (jurisdictionem cujusdam Domus), torej »jedno kočó.«

Od izliva Resandre (Lesandre) ali od Kačejedne sem proti Trstu so kedaj bile soline tržaške v Žavljah, uže davno opuščene. Nizki močvirni svet v Žavljah je jako nezdrav. Žavlje je menda isto kar »žalje« t. j. nizki breg. Sploh imenujejo sosednji Kraševci »Breg« dolino žaveljsko, kder

---

*) I confini del Territorio: «tre croci scolpite a Mominsperg o Munjiverch, sicava Dolina, Jazbeniverch o Salarschepart, Perichian Dol, Cau, Dolina, 809 *MQ*, verso Repen, Burlovizza, Cransche pot, Velichi Camen, Dolina di Brischia, Ograda, Brischia verso Opchiena, Prosecco, Nabrisina» (G. Mainati Cronaca di Trieste).

so vasi: Dolina, Kroglje (Kragulje), Boljunec, Zatrežec, Boršt, Ricmanje, Log; in izvrstno vino, ki se tu prideluje imenujejo »brežánko«, ženske pa se imenujejo, »brežhíce«, kar je treba v govoru dobro ločiti.

Od žaveljskih solin proti Skednji (Ščedni), meji z morjem znameniti hribček »Sabotnjak«. Brez pretiranja smemo reči, da je ta hribček priča slovanske narodnosti starodavnih tukajšnjih prebivalcev, kajti dve kapelici Sv. Save in sv. Pantelija ste bile gotovo od dalmatinskih (?) Slovanov postavljeni, to omenjamo zato, ker italijanski zgodovinarji o vsakej priliki ponavljajo, da so Skedenjci (kamor spada Sabotnjak) talijanski naseljenci, poslovenjeni. Na sliki v kapelici sv. Save, kder se pa več nego 40 let ne mašuje več, kleči »kalugier« (mnh) Sava v sredi mej dvema na konjih jahajočima svetcema sv. Jurjem in sv. Martinom. Kako slovit je svetac Sava pri vzhodnih Slovanih, pričuje pesnik Kačić:

» . . . . . kalugjere Sava,
Kruna, dika, poštenje i slava
Slavinskoga puka i naroda,
Pustinjakah kripostnih vojvoda.«

(Pisma od 4 sv. imenjaka.)

Najstarša listina, ki omenja to crkvico, je uže iz l. 1271: »Gospoda Peter Zoilet, kanonik cerkve tržaške in duhovnik Jakob sta dala in izročila *Nemanji* in *Stanki* iz Ricmanj stanovanje pri cerkvi sv. Save, dokler živita. Nemanja (»Nemandus«) zagotovi dati imenovanej cerkvi 14 veder vina, in 13 glav drobnice, in vinograd v Kvarti. Stanka (»Stancha«) pa ima dati dva sodčka vina, eno marko tržaškega denarja« itd. Po slov. Glasniku 1867 št. 330, se imenujejo »sobot« ali »sobota« kraji, kder so *paganski* Slovani krese netili v čast solnčnemu bogu. Poljaci so imenovali kresove praznik »sobotka«. »In monte Sobotho Silesii pagani coluerunt Jovem« (Hanka, antiq. Siles. p. 20.). Mej Skedenjci še

traje ustno sporočilo, da so v starih časih prihajali mornarji čez morje na Sobotnjak k svetej «soboti» (tako pravijo) in da so tam velik praznik obhajali.

Isto tako je znamenita cerkvica sv. Pantelije (»Pantalon«) iz novejše dobe, kajti v zapisniku l. 1335, kder je imenovanih 24 cerkev in kapelic tržaške okolice, oskrbovanih od kapitlja, sv. Pantaleona se ne omenja. V srbskih narodnih (II. 1.) pesmih Vukovih se nahaja na pol mitiška: (pagansko-krščanska):

- »Mili Bože, čuda velikoga,
- »Več dijele blago svetitelji.
- »Kad svetci blago podjeliše
- »*Petar* uze vince i šenicu,
- »I ključeve od nebeskog carstva;
- »A *Ilija* munje i gromove;
- »*Pantelija* velike vrućine;
- »Sveti *Jovan* kumstvo i bratimstvo,
- »I krstove od časnoga dreva;
- »A *Nikola* vode i brodove.
- »Pa odoše Bogu na divane«.

Cerkvica sv. Pantelije, sedaj posestvo g. Pagliaruzzi-ja, je opuščena in uže kacic 50 let se v njej več ne mašuje. Najskrajni v morje moleči zemeljski rt (punta) na Sabotnjaku se zove »*Maričevce*«, a kedaj: punta »kamárca« (»*Chiamarza*«); najskrajni nos na škedenjskem griču pa imenujejo »*Krknel*«. Mej tema gričema je žleb ali dolina, kder je tržaška klanica (»*maccello*«); todi se izliva v morje od pokopališča sv. Ane prihajajoči potočič »*Šturek*«. Od Skednja (Šćedne) do Trsta se zove primorska bregovna okrajina »*Čarbola*« (gorenja in dolenja). Šetališče sv. Andreja in kraj letošnje razstave spada pod dolenjo Čarbolo. Na obali je lepa široka cesta z drevoredom skozi ven do Trsta. Tukaj je velikanska Lloydova ladjetvornica in druga imenovana od sv. Marka (»*squero S. Marco*«). Čarbola (Chiarbola) je staroslov. ime od korena »karp«, kar pomenja »ovinek«. Kraj južnega

*) glej zadaj opisnogo w - 153.

pobrežja v samem mestu je dolg nasip daleč segajoč do preluka, ki je zidana na nekej skali »Zucco« (Čuk?) Tu je bila stara luka (pristanišče) »stari lazaret«, in ondotni breg, sedaj primorska ulica, zove se riva »Grumula«. Tržaški zgodovinar P. Ireneo razlaga prav naivno to besedo, meneč, da se je pasla ondot kakšna velika mula (»grande mula«), in da je od iste dobilo ime ono pobrežje (?). Bolj verjetno se nam dozdeva, da je »Grumula« popačeno iz »grumbla« ali »groblja«, kajti v onem kraji je bilo staro pokopališče, kakor omenja drug kronist Vinko Suša (Scussa): »L. 1622 so našli truplo (ostanke) sv. Justa mučenika na kraji, kateremu pravijo »Gromula«. Vse, tri četrt ure dolgo pobrežje, od starega do novega lazareta, sedaj železnične postaje, tla so z nasipi v morje pridobljena. Kder se morska obal pri postaji zaključí in kder so veliki »moli« nove luke, tam se izlivajo v morje pokriti potoci »Ključ« (starobrežki potok), pa iz Rojanskega žleba se stekajoči »Mrtežin«. Tu je bil do pred nedavno novi lazaret, kedaj so temu pod »Skorkljo« spadajočemu kraju pravili »Musiella« (= Mužélja, ker je kraj mužnat ali močviren bil.) Napred zraven železnične proge do Nabrežine mejé z morjem pobrežni kraji: »Greta« (= zemlja razkosana), »Barkovlje« (Barcola) = kraj barast ali močviren, »Čedáz« pod Kontovejem od kor. cet—stena, skala, torej bi pomenjalo Čedaz = kamenito pobrežje, kar je tudi istinito; »Boka dezia« do »Grljana« (Grignano), kder se dviguje in stoluje krasni grad pokojnega nesrečnega mehikanskega carja Maksa. Primorska meja tržaške pokrajine se konča pri Rojencab, velikem parostroju, s katerim iz studenca spod Krasa izvirajočega gonijo vodo poleg železnice v Trst. Vrnimo se tudi mi nazaj v mesto, ko smo obredli vse meje okoli in okoli po suhem in po morji. Mislim, da iz navedenih imen je dovolj jasno, da vsa luščina je slovanskega lica, mar jedro bode drugače? Naj zdrava pamet razsodi.

Uže l. 1876 je znani rodoljub J. K. v časopisu »Edinost« dokazal, da vsa imena okrajev (contrade) in vasi (villa) tržaške okolice so slovanskega korena. Da v kratkem posnamemo:

I. V spodnji okolici: 1.) *Barkovlje* (tal. Barcola) od »bare«, kakor je bilo uže gor omenjeno; 2.) *Bovéd* isto pomenja, kar prvo; 3.) *Čarbola*, kraj ovinkov; 4.) *Greta*, zemlja razkosana, ako ni morda od »greda«, obdelana zemlja, isto kar nemški Garten? 5.) *Kadin* (tal. Chiadino), korito, krnica; 6.) *Kalonja* (tal. Cologna), na *kalu*-hribčeku, ako ni od »kol«, kajti po Krasu in Goriškem zovejo »kolónja« glavna vrata, vhod na dvorišče, kder se »kola« vozijo in spravljajo pod »kolonjico«; 7.) *Rocol* od »rocel« menda ne, ampak od »rusol« potoka, ki tam teče, kajti »rusa« je staroslov. reka, torej »Rusalke« vodna bitja (P. Glasnik 1860 str. 141.); 8.) *Rojan*, od *roja*-potok, ali trtovje ob vodi, tako mesto, kder ob deževji voda iz tal rije (P. Letp. Matice 1880 str. 183.); 9.) *Škorhlja* (tal. Scorcola) od škrk-eti? bolje menda od lege na *hrku* ali strmini. 10.) *Vrdela* (tal. Guardiella) od srb. vrđeti-viseti ako ni »rtelj« — kraj na rtelji — ostri visočini?

II. V srednji visočini: 1.) *Katinara*, od srb. katin, ovčji stan, ali staroslov. vojaški tabor; na poslednje bi reč kaže ime *Gradišče*, oni hribček pri Ključu (mitnici), kder je sedaj c. k. prašnica; 2.) *Longar* (tal. Longera) od lôg-gozd; 3.) *Skedenj*, kakor nekateri hočejo od škofovega skednja, ki je tam bival; bolj verjetno od »ščedna«, kakor domači pravijo, in bi pomenjalo gaj ščeden ali šteden, zavarovan, zato talijanski: *Servola* od lat. Silvula-ščeden gaj. 4. Sv. Marija Majdalena zgornja in spodnja. Ta okrajina (contrada) se imenuje po cerkvi, ki je nekđaj tukaj bila do l. 1785. Uže l. 1335 se omenja, zdaj je le »pila« sv. Marije M., konec Plajd, zraven pristave (kampanije) Sartorio, ko se s ceste obrne proti »Batom« pod Bombelj. »Bati« staroslov. ime za očetje in Talijani so popačili ime in priimek »očetje« v »Vechieti«.

III. V zgornjej okolici na Krasu. 1.) *Bane*, ni od kakega hrv. *bana* ali gospoda, nego kakor stare listine v openskem arhivu kažejo, od prvega kmeta v onej vasi, ki se je klical Ban, kakor je še dan danes v Banih največ priimkov Ban. (L. 1680 se pritožuje župnik openski Šimon Pertot (Pertholt), da mu Banci, katerih je 11 gospodarjev, nočejo več dati, nego le 2 mernika rži, kakor je dajal takrat, ko je samo *en* kmet bival — cum esse *unicus collonus*. 2.) *Bazovica*, je-li od *bez-a* ali *bezgovine*? menda se da izvesti tudi od »bač« t. j. govedar, pastir, torej »bačovica« vas pastirjev; Talijani pravijo: *Bassovizza*; 3.) *Gropada* od *grape*? ali od *krupno* kamenje; na to kažejo tudi priimki nekih Gropajcev: Kalec (kal-stena) in Pečar (pečinar).

IV. *Kontovel* od staroslov. *kôt* ali *kont* — špica, ost, ert; toraj vas na vrhu. Kder je sedaj pokopališče kontoveljsko pravijo: *Mohlán* po starem gradu Mogolán (Mocholan), ki je bil tam zidan, in ni drugo nego staroslov.: »mogilán« hrib, naj le talijanski pisatelji trdé, da je to ime popačeno iz »monte collano« gorati grič).

V. *Križ* (S. Croce) — ne potrebuje razlage. Le to bodi omenjeno, da je sv. Križ, (— Kraševci pravijo: »dolenji Križ«, da ga ločijo od »tomajskega Križa« in od »ipavskega Križa«), največja vas v gornjej tržaškej okolici. Prav zdaj je sto let, kar se nahaja pisano (29. maja 1782), da je sv. Križ brojil 525 stanovnikov, a sedaj 1882 ima jih 1260. Do l. 1847 ste spadali kuracija kontoveljska in župnija križka pod župnijo opensko.

VI. *Lipica*, tako imenovana od *lip*, ki so tam rastle. O priliki 300 letnice (1880), odkar je imenitna žrebčarija lipenska postala lastnina visoke avstrijske vladne rodbine (1580), bil je ta kraj v podlistku »Elinosti« na kratko popisán. Naj se še dostavi, da je lipenski zavod razdeljen na pet parcel: Miklavce, Japlénca, (apnenica), Zavodi, Podkeglíce, Krkavce.

VII. *Opčina*, (Občina, Opčina, v starih listinah: Opchiena, tudi Opchena, Opechno), je

gotovo slov. korena, dasi Kandler imenuje: Obsidianum, in novejši uradni spisi tržaškega magistrata: Oppicina. Trstenjak razlaga: vas na *opaki* (osojni) strani hriba. Ker pa domačini vedno v množnem številu pravijo: Opčine, tudi neki Opkine, morebiti da je to pomenjalo isto, kar dandenes nemški »gmajna« ali občinski spašniki, kajti nekdanj so imeli Openci veliko drobnice, kakor dokazujejo imena dolin: ovčjak, mrčji dol (mrk-ati), in prčji dol (prč — bock), a sedaj nemajo repa več. Ovce so zatrli v tržaškej okolici, krav pa mnogo več redé nego kedaj zaradi mleka. Pod Opčine spadajo Bane, nekdanj imenovane »Bušélje« (Bussello), Od kod imajo Bane ime, to je bilo uže zgoraj omenjeno, a »bušelje« je hr. grmovje. Čez hrib »Bušélj« se pride v »Kokonélj (Conconello) ali k Ferlugom. »Kok« je hrib, kakor je mnogo hribov enacega imena: Kok, Kokoš, Kuk, Čuk, Skukovnik (najvišji vršiček na gori »Slavnik«), itd. A »Ferlugi«, ako ni od »prlógov« (opuščenih vinogradov), je od stanovnikov tega priimka, ki tam bivajo. Staro sporočilo pravi, da so prvi trije bratje Ferlugi (od prlugaste — pikaste kože tako imenovani), prišli iz Brkinov v te kraje, vsak sè svojo čedo ovac, ter so se naselili: eden na Opčinah, drugi na Kokonelju, tretji v Rojanu.

VIII. *Padriče*, (Padrich), t. j. vas pod Rtjem, hribom tega imena (glej gor: Čič-rt, Kiči-rt).

IX. *Prosek*, (Prosecco) t. j. kraj na hribovnem proseku. Dasi tudi je to ime tako očito slovensko, da bolj ne more biti, vendar so Talijani to odrekli trdeč, da je popačeno od starinskega mesta: »Avesica« iz rimljanske dobe: pri Avesiki — pravseki — prosék. (Archeografo triestino II.). A v razlaganji, gde bi ta kraj se imel iskati, jako navskriž so si pisatelji. Valvazor misli Avesica so Senožeče, drugi pravijo: Sežana, tretji Bazovica, četrti Opčine, peti Prosek itd. Kandler je s početka mislil na Šenpolaj kašnje na Volčjigrad. A tudi ne čitajo vsi enako,

nego v nekih iztiskih je pisano Avesica, v drugih Adbesicin in Alesicion.

X. *Trebiče*, (Trebich in Trebichiano) od *trebiti* — gozd izsekati, torej isto kar Laz, (Lažeče — Ležeče).

XI. *Trstenik*, malo hiš, ki spadajo pod Bar-kovlje, dobil je ime od trsta, trstike (cannella), ali verjetnejše od kamenitega — drstnega sveta, kakor je še mnogo vasi tega imena: v Istri, na Kranjskem, v Dalmaciji. (n. p. Bleiweis pl. Trsteniški).

Razvidno je iz teh imen okrajn ali kontrad (contrada), katerih je 12, in iz imen vasi (villa) tržaške okolice, katerih je tudi 12, da ne morejo tajiti svojega slovanskega pokolenja, dosledno je torej, ako je lupina in meča slovanska, da mora biti istega roda tudi srce — jedro. Da bi *Trst* bil slovanski, temu se ve, nasprotujejo na vse kriplje, mnogo kasnje, nego Slovani semo došli Talijani i Nemci. Trst (talijanski: Trieste, nemški: Triest) prikrajšano ime iz prvotnega »Tergeste«. V najstarejših spomenikih iz rimljanske dobe je vedno le: Tergeste, pozneje tudi Tergestum. Je-li to ime, in ako ime, toraj tudi začetek mesta, slovanskega ali keltiškega korena, naj razsodijo umni čitatelji po teh le 15 razlagah imena »Tergeste«.

1. T. iz lat.: ter gestum — trikrat preneseno, kakor da je menjalo trikrat, ali pa, sodeč po onem gor omenjenem pečatniku iz 13. veka, od treh *vrat* mestnih, kajti Rimljani so mesta obzidavali, in kder so imela biti vrata, plug so prenesli: »Qui urbem novam condet, tauro et vacca aret; ubi araverit, murum faciat; ubi portam vult esse, aratrum sustolat et portet, et portam vocet«. (Frag. lat. Orig. Isid. 15, 2.) (»Kdor novo mesto utemelji, naj orje z volom in kravo; gder je brazda, naj bo zid; gder imajo biti vrata, naj prenese plužno drevo, in naj imenuje vrata«).

2. T. iz lat. ter—egestum, — trikrat razdejano, razrušeno. Nu, kako se je neki predno je bilo razdejano imenovalo?

3. T. iz feniškega: tar-šiš, — radost potnikova?

4. T. iz traciškega: taras, — jarčevo mesto?

5. T. iz hebrejskega in arabskega: taras, — močan, trd, torej močno mesto — trdnjava?

6. T. iz sanskr.: taras, — valovje, (gršk. talássa — morje) torej: mesto pri valovji — morju = Valovsko?

7. T. iz keltiškega: tre, — trg, ais, — voda, dae, — ljudje, torej trg primorskih ljudi?

8. T. iz kelt.: tir, — kraj, ge, — primeren, es, — razločen, te, — prostoren; torej: kraj za trgovstvo primeren?

9. T. iz kelt.: tir., — kraj, hesb, (cest) — žleb: torej kraj v žlebu, v podanji, podolgatej dolini?

10. T. iz kelt.: tir, — kraj, ces, — predel, torej v predele razdeljeno?

11. T. iz slov. trag — tragešče = pristanišče, luka, port; (rusk. trogaju, — pušcat se v hod; Eingang, Einkehr, Unterkunft, also Hafen.) (Šuman).

12. T. iz slov. trg, tergešte, tržišče, kraj kder se je trgovalo, ali kupčevalo od starodavnih časov. Znani tržaški kronist P. Ireneo della Croce (1698. l.) pravi: »V nekih izdajah Apiana in Servija, ne znam ali po pomoti tiskarjev, ali ker se jim je tako zljubilo, pisano je »Tergistum«. In v prevodu Apiana Ales. po Kandidu nahajam celo pisano: »Torgium«.

Skrajšane oblike ne morejo biti merodajne za razlaganje starega edino veljavnega in na spomenikih pisanega: Tergeste. Torej ne ugaja Valvazorjev: Trst od zelišča trsta ali trstike, kakor neki drugi za njim trdé. Isto tako se ne ujemamo z novejšo razlago prof. Pervanoglu: Trieste = triforme, t. j. trièrtno mesto od oblike, kakor da bi tri nosove imela pokrajina, kar ni istinito.

L. 1514. so našli v samostanu (benediktinarjev) v Trstu nek star rokopis, v katerem se bere o vojni Rimljanov z mestom Monte Muliano, kar je neki Trst. Po tem so neki pisatelji

mislili, da je utegnil Trst to ime Muliano dobiti od Amulija XIV. kralja Latinov, ali pa od mežgov (mul), katere so prvotni stanovniki v teh pokrajinah redili. A oboje se nam zdi neslano in brezmyselno trdenje. Kandler meni, da so ono kroniko (letopis) spisali iz talijanskega prognani Gibelini, ker niso hoteli biti rimljanski nego latinski naseljenci. Potem je vsa zgodba v kroniki Monte Muliana, podobna vojni Rimljanov z Istrani pod kraljem Epulom, neka zmišljotina v strankarske svrhe namenjena, pisana v 14. stoletji, še potle, ko je Trst uže prišel pod avstrijsko vlado. V srednjem veku so Benečani včasi mesto Trst imenovali »Monte Barbasco« t. j. barbaški hrib, zakaj? to nam ni znano.

Kakor zlata zaponka v nedrji avstrijskega primorja, tako veže Trst najskrajniji severno-zahodni rob sive Istre z belokamnitim Krasom in na dalje proti zahodu z goriško, friulske nižine se držečo pokrajino. Trojni svet: morje, peščeni lapor in kraški apnenik, je podoba v tri glavne vrste razdeljenega prebivalstva tržaškega: pomorskih trgovcev vsakovrstne narodnosti, ki se od vseh devet strani svetá vkup shajajo; — v kapitalu in izomiki druge nadkrilujočih Nemcev in Talijanov, kakor peščenik sivi kamen, iz kojega je večina tržaških hiš sezidana; in še le v novejšem času k večjej veljavnosti se dvigajočih Slovanov, kakor trdi trpežni beli kamen kraškega sveta, ki je do sedaj le za stopnice po hišah rabil in me domišljal na besede pesnika:

»Kdor zaničuje se sam, podlága je tujčevej peti«.

A vzrastle so tudi uže lepe palače iz belega kamena, vzraste tudi polagoma čast Slovanov, da jim ne bode treba se sramovati, nego da: »Biti slovenske krvi, bode Slovencu ponos«.

Peščeni, laporasti svet, na kojem stoji Trst, pričinja se, kakor od kraških sten v morje potisnen rokač, od zahodne meje tržaškega teritorija pod sv. Križem pri *Rojnicah* (studencu, o

katerem smo že zgoraj govorili, »acquedotto di Nabresina«), in se proteza sem proti Trstu dvigajoč se v mnoge griče, kakor: Kontovelj (Mogilan) iz kojega je krasni razgled na morje i Trst, Trstenik, Kokonelj, Skorklja, »gorenji hrib« pri Vrdelji (nekdaj »kosmati vrh«), *Temenjak*, kder izvira voda uže za Rimljanov, in pozneje zopet 1749. leta od carice Marije Terezije v Trst napeljana, (acquedotto), s krasnim hrastovim gozdom (»boschetto« ali »bosco Ferdinando«) obrasil »*Farned*«, kadinski »*dolenji hrib*«, ki je z lepim borovjem nasajen, (Biasoletto), prvotno jedro mesta je od starodavnih časov na hribu *Tabor* (grad in sv. Just), ali kakor hočejo drugi: *Tiber*, tudi neki »*Chaboro*«. menda popačeno iz »Thabor« proti jugu grič in trdnjavica (šanca) *sv. Vita*; dalje proti vzhodu *Kuk* in grič sv. Jakoba, imenovan *Pončana*, (Poč, puč = voden, močviren kraj), kar so Talijani promenoli v Ponziana. Proti Katinari je hrib *Bombelj* (Monte bello), ne takovega imena, kakor da bi lep (bello) bil, nego ker je take oblike kakor bumba — bunka. Vsi griči na južno vzhodnej strani tržaške dežele, in Breg, in Žavlje je le laporast svet. Od žaveljskega zaliva proti Dolini in tja do onega, ko sokolovo gnezdo na navpičnih pečinah proti nebu strlečega razvaljenega sacerbskega grada (*S. Servolo*), kojemu domačini pravijo *Strmec*, prostira se »dolgo brdo«; (Kandler pravi: »monte longo«, ne vem ali iz kake listine, ali kar je bolj verjetno da je sam preložil na italijansko, kakor je to iz mnogih slovenskih imen storil.).

Grad sacerbski (*Strmec*) nad Dolino, dominira ali gospoduje nad vso žaveljsko dolino in ima na daleč krasen razgled. Bil je kedaj lastnina sloveče tržaške rodovine grofov Petáčev (*Petazzi*), ki so imeli tukaj glasovito jezdarnico, kakor pravi slavni Valvazor. A ljudsko sporočilo pripoveduje, da se je ta rod zatrl in grad podrl radi okrutosti nekega grofiča, ki je ukazal Brežkicam v grad, doječim materam, da so morale dojit mlade grofove psičke (kužke); cesar

pa je to zvedel in ukazal grofiču, naj ali sam pride, ali pa naj pošlje na Dunaj 10 funtov mesa iz svojega lastnega života. Šel je neki sam, in tam so ga »izribali«! (haben ihn aufgerieben)? Tako je pravil stari osemdesetletni mož.

Od »Strmca« dalje proti vzhodu je kraški, kamnit, pust svet, kateremu pravijo po krivici Čički svet (Čičenboden), kajti Čiči se začenjajo še le od Podgorja naprej onkraj najvišje ondotne gore *Slavnik* (3229' visoka), katero iz Trsta po zimi najprej z snegom obeljeno vidimo. Talijani pravijo Slavniku »monte Tajano«, ne vem na kaj se opirajo. Slavnik se imenuje vse gorovje, ki pa ima več vršičev: najvišji *Skukovnik*, sem bolj proti zapadu: *Grmada*, *Žbevnica*, *Gobovca*, *Videž*, *Rožič*, *Mišošoga*, in nad Klancem: *Reva*, menda *Rova*, kajti pod tem hribom v rovu ali globokem žlebu teče potok *Glinčica* dol pod Narsircem in Drago proti Boljuncu v žaveljsko dolino, kder goni veliko mlinskih kamenov, a kedaj jih je še več, in v Žavljah ga imenujejo *Rossandra* (Rossandra, Lussandra). Voda Glinčice je bila za Rimljanov napeljana v Trst. Ako se ide od Boljunca (talijan. Bollunez in »Bagnoli«?) zraven potoka, pride se mej romantično strahovito skalovje. Tam je visoko na strmini od divje pustih stenač obdana cerkev Matere Božje v Pečah (pečah, pečinah), katera še v listinah, latinskih zove »in Siaris« (t. j. Šijarić — šija tilk); še više gor je stal nekdanj stari ponosni tržaški grad (tabor) *Mokó* (Moccó, Mochó, kar so x) novejši talijanski pisatelji prevedli v »monte cavo« — zdolbeni, votli hrib?), menda od starosl. mogel, mogila. V listinah je različno pisano to ime: 1192. l. Mucho; — 1232. l. Muchov; — 1233. l. Mohou; — 1244 l. Muchowe; na dalje Mychow, Michow, Mucou, Meichawe; — 1382 l. Muchau; — 1413. l. Mochou; torej nikoli ne »Montecavo«. Po sličnem, daleč na severnem Slovanskem se nahajajočem imenu soditi, gotovo je slovenskega korena, kajti na Češkem

x) Mohou grad prim. opravnj 153.

mej Prago in Podiebradom je kraj »Mohou«; in slavni pesnik »Slawy Dcera« Kollař v II. spevu pravi, kako je prišel v grad Stolpen, kder je bivala slavna rodbina gospodov »Mocco«. (Jordan, slaw. Jahrbücher 1846. p. 47). Na Kranjskem je tudi Mihovo — Meihau, in gotovo še kde po slovanskem svetu kaj sličnega.

Na nasprotni strani Muhovega grada, nad malo vasico Betači (Bentač = slap, ker pod Betači potok čez stene pada i čini romantičen, slap), je razvalina dražkega (Draga) gradu visoko na ogroznih stenah, ljudje pravijo: škofov grad.

Blizu Boljunca je še drug grad v »Robidi« nemški »Fünfenberg«, kar razlaga stari kronist P. Ireneo od petih (?) hribov obdani (fünf — pet) grad, kar je bosa. V starih listinah je pisano Venchenberg, Vinchunberg, Finfenberg, Menda je iz slov. Benkavrh; (benka, mokrotni kraj).

Rob kraškega gorovja, apnenega sveta, ki se uleče nad Bregom zad za Borštom, proti Bazovici in dalje, zvali so kedaj Tržačani »Vena«, ker se okoli brega kakor venec vije. A dandenes je le na Opčinah še to ime znano, kder se zove polje na obeh straneh glavne tržaške ceste od hriba takraj proti vasi, gorenja in dolnja »Vena«, a proti Kontovelju: Starčeva Vena.

Drugi deli tega okoli 1000—1400' nad morjem se dvigajočega Krasa od brega delečega roba imajo sleherni svoje pošteno slovensko ime: Mala Gročanica, Župnice, Gabrova stran (na vojaškem zemljevidu: Hrabrohrib! menda »gabrov hrib« = monte spaccato, kojemu Vrdeljčani pravijo »Griža«), majni vrh, torion, Bušelj, Selevce (pri Opčinah), Goli vrh proti Križu.

Na tržaškem Krasu, obsegajočem 9653¹/₂ oralov (johov), so vasi Križ, Prosek, Opčine, Bane, Trebiče, Padriče, Gropada, Bazovica. Kedaj, v starih časih, bilo je vse gosto obrasteno na Krasu; po pravljici starih očancev se je šlo lahko z dreva na drev od Križa do Bazovice, od konca do kraja tržaškega teritorija. »Povejte,

oče, kako je kedaj bilo na Krasu?« poprašam starčka, a on: »Kar znam za mojo pamet je bilo vse drugače. A kde so ljudje kruh jedli, dvakrat v letu so pekli, za božiče in za vozem. Tisto vrhovino od zelja so jedli in kuhali, dokler jim je steklo. Po letu so še koprive parili in je žrli. Trpeli smo, tudi po 24 ur smo bili na tešče. Bilo je mnogo več drevja, veliki hrasti in ceri, da se je po 4 vozove naložilo iz enega debla. Pojdite zdaj! še berač dandenes bolje živi, no takrat najbogateji. Kamor se je človek obrnol, nabral si je lahko breme drv, pa takrat niso toliko netili in žgali. Pa če je kdo hotel voz drvi pripeljati z griž, ni mogel, če niso po štirje možje voz pridržavali. Bile so same grde stezine. Gospod Tominc je velel ceste popravljati.«

Dasi je včasih prav se ozirati tudi na ustna izročila posamnih krajev, vendar dozdeva se nam, da je ta pripovedka saj gledé obgozdovanja Krasa nepopolna. Mnogo več, nego dandenes gotovo je bilo drevja, kajti manj je bilo ljudi in manj so netili, pa bere se uže l. 1394, da je mestna gosposka tržaška sklenola, naj se razdeli in pogozdi *Golivrh* nad Gropado, torej ni bilo vse obrasteno. Pa tudi ni bila taka puščava, kakoršno opisujejo nemški, talijanski in celò slovenski pisatelji. Ako bi res bilo samo golo pusto kamenje na Krasu, kedaj uže bi morali Kraševci se izseliti iz dežele, pa se o tem nič ni čulo. Naši ljudje ljubijo svoj kameniti a zdravi dom, ter ne hodijo iskat kruha na Talijansko, a Talijani, dasi žive v *lepej* deželi, kder jim sladki »si« na ušesa doni, (*il bel paese ove dolce il si suona*), in ki se evropski vrt imenuje, vendar v trumah prihajajo k nam v Avstrijo, in v zahvalo za gostoljubno sprejetje še druge zveste državljanke proti vladi hujskajo. To se vé, na Krasu so bili pastirji in so pasli celò jako škodljive koze, katerih pa uže davno ni več, in tudi ovac nemajo več v nijednej vasi tržaškega teritorija. Pa pomislimo, da takrat je edino paša kaj nesla in drva, torej so drva se-

kali ne le za-se in za prodaj, nego i zato, ker v odprtem solnčnem prostoru je tečnejša in slajša paša, nego v senčnem temnem gozdu. Največ raste hrastovine (graden, in gnjelec pa tudi cer) po gozdih tržaškega okraja: v *Farnetu* (boschetto), v *Kronestovem* gozdu kedaj zvanem *Coroneo*, in ki je početkom tega stoletja v lasti mehitaristično-armenskih redovnikov; v starem bórštu pod Melaro poleg Katinare; enemu delu pravijo tudi *Ribnik*. Da je celo pogorje deleče kraški svet od brdnega laporasto peščenega istrskega sveta kedaj bilo obrasteno, to je gotovo, a ogolili so je, da je bilo uže grše nego dan danes. Ostanek iz starih gozdov je dandenes na Krasu le še lepi *lipenski zavod* (Lipica), ki obsega 308 hektarov, in je do leta 1580 bil lastnina tržaških škofov. Takrat je kupil nadvojvoda Karol Lipico, ter ustanovil tam glasoviti kobiljak (konjušnico, žrebčarijo), iz kojega se pošiljajo plemeniti konji še dandenes v porabo svetlemu carskemu dvoru na Dunaj.

Zraven Lipice so *gropajska gaja*, ki po imenu soditi, je moral biti kedaj *gaj* t. j. zavarovani gozd, a ni več niti senca proti nekdanjemu. Na osojnej strani majnega hriba nad Bani je Bušelj, gozd gabrov 91 oralov velik, lastnina g. Burgstaller-ja, sedanjega državnega poslanca i načelnika odbora za pogozdovanje Krasa. Še dveh lepo obrastelih dolov mi je omeniti: pri cesti, ki iz Opčin drži na Ipavsko, na meji tržaško-repenskej je openski *Prčji dol*, (kedaj «Perichian dou», tudi «Parcedou» pisan) z visokimi hrasti in ceri, kder množica vranov in krokarjev stoluje in prenočuje. V sredi prčjega dola je kal, kamor hodijo Openke prat, a zató mislijo neki, da je ime od peric i peričji dol, Kadar je ostra zima, prihajajo Nemci iz Trsta da se v prčjem dolu drsajo («povskajo»).

Verjetnejše je Perčji dol dobil ime od prčev (kozlov), kojih je nekđaj mnogo bilo v teh krajih. Do prčjega dola so kedaj gonili in paševali tudi konje iz lipenskega zavoda, pa ovčarji so

bili hudi, in ko je enkrat jeden po uhih dobil, zmaščeval, se je nad kobilárji: zakólje «capa» (prča-kozla) ter potrosi mesó okoli prčjega dola, a pastuhi (žrebcí), ko zavohajo oni smrad, zdirjajo nazaj in ni jih bilo več pripraviti, da bi šli v prčji dol na vodo. Tako pravijo Repenci. — Pri Proseku je veliki «Šeginov dol», lepo obrasten.

V novejšem času si tržaški magistrat veliko in hvalevredno prizadeva, da bi se sčasoma pogozdile vse kraške goličave tržaškega teritorija. V to svrho so napravili sajenišča za borovec pri Bazovici, ter posebno tu in pri Gropadi, Trebičah, Banih in Opčinah lepe nasade črnega bora prigotovili. Le to se nam dozdeva prenapeto lahonsko, da mesto da bi pustili onim prostorum domača imena: pri *Kaliči, Predgolce*, na *Vrhu, Župence, Griža, Benetavka, Zavodi* itd., dali so imena: Conti, Angeli, Porenta, Tomasini, Mauroner, Kandler, Nobili, Scopoli itd., češ, mi ne maramo za barbarična slovanska imena raje zamenimo jih z lepodonečimi italijanskimi naših slavnih móž. (Ma di questi nomi slavi, scritti come stanno sulle tavole geografiche moderne, .. ho ribrezzo, non potendomi persuadere, che alla nomenclatura di lingua nobile, culta, giustificata dalla storia e dalla ragione, debasi preferire la lingua idiota, la rozza e la volgarissima, sragionata ogni altro credere; ho ribrezzo di trasportare la lingua di stupidi boscaroli e di pastori in altra qualunque, che sia nobile e culta, per discendere fino alla ridicolezza di sproloqui.... — Kandler: Discorso sul Timavo 1864). Omikanega človeka, ki ima še kaj srca do svojega bližnjega, kar groza spopade nad tako tužno pustinjo strastnega sovraštva in satanskega zaničevanja Slovanov. Take, mnogo grše goličave, nego so kraške pečine, trebalo bi v srcu in umu mnogih «učenjakov» pred «pogozditi», kakor temne propade napolniti jih in zasuti.

Kraški svet, katerega se nahaja ne le v avstrijskem Primorju temuč po vseh petih oddelkih zemlje, po Evropi, Aziji, Afriki, Ameriki in Avstraliji, kder koli je golo pečevje, — ima se pogozdovati, da se z odpadlim listjem polagoma več rodovite prsti pridobi, vetrovom jez postavi, vlaga primerno vravna, in s tem gmotno blagostanje stanovnikov pospeši. Nu, dosegó-li pogozdovalci Krasa tržaške okolice te namerjavane svrhe to je dvomljivo. One prostore, kder so borovec nasadili, vzeli so kmetom, torej jim toliko potrebne pašnike mnogo skrčili a z ničesom ne nadomestili; listje borovo, ki vsako četrto leto odpade, na Krasu v sto letih ne napravi zaželene prsténe odeje, ako po nesreči se uname smoljeni bor, ves pogorí in ako se poseče, ne izcimi nič več; novega treba saditi. Da *burjo*, glavno zračno nadlogo Trsta in nja okolice, borovec odstrani alí zmanjša, to je neverjetno, kajti burja je bila v onem času, ko so bili po Krasu gozdovi, še večja in dalje trajajoča nego dandenes. Saj v ipavskeji dolini mnogo hujše divjá, nego na Krasu, dasi je gorovje ondašnje obrasteno; in je divjala strašansko za časa Valvasorja (1682); in je neznano tulila in razsajala za časa cesarja Teodozija (394 po Kr.), ki je le z nje pomočjo premagal nasprotnika Eugenija v *ipavskeji dolini*; a vendar nepremišljeno blebetajo večí del pisatelji: *kraška burja v ipavskeji dolini razsaja?* (»es erhob sich plötzlich, im kritischen Momente für Theodosius, eine gewaltige Bora, die in der Karst-gegend heimisch ist«. Czörnig, Görz etc. p. 178.) Ipavsko vino ne rase na Krasu, in Kraški teran ni ipavsko vino. — Da se bode vlaga ravnala (t. j. da bo večkrat dež padal po Krasu) po onej stotini borovcev na openskem Selevcu, ali v trebenskih župnicah, tudi ni pričakovati.

Zlobno je natolcevanje g. Cavalli-ja: »Le pendici, i colli, i monti che circondano Trieste, e così anche l' altipiano della Carsia, erano rivestiti di fitte selve, finchè sul finire del 1400,

pastori *bosniaci e croati* fuggiti in gran numero dai loro paesi per paura dei Turchi, giunsero nella Carsia colle loro greggi; quivi si sparpagliarono guastarono ed incendiarono i boschi, e non ostante gli ordini dell' imperatore Federico III., che li voleva espulsi, vi si posero a dimora, con grave danno di quegli abitatori.« (Storia di Trieste p. 13.) (slov. strmine, griči, hribovi, ki obdajajo Trst, in isto tako kraške višave so bile vse obrastene temnimi gozdovi, dokler koncem 1400. leta ne prilomastijo bosnjaški in hrvaški pastirji na Kras, ki so pobegli, in mnogo jih je bilo, iz strahú pred Turki, z velikimi čedami blaga; tu se razprostró, kvarili in zažigali so gozdove, in vkljub prepovedi cesarja Friderika III., ki je hotel, da se odpodé, naselili so se v veliko škodo ondotnim stanovnikom.). Da je bil *Kras* obrasten, pozivlje se Cavalli na pričevanje rimskega zgodovinarja Herodiana (170—240 po Kr.), ki piše o prihodu cesarja Maksimina iz Ljubljane (Aemone) čez Čavenj (hrušiški gozd — Birnbaumerwald) v Oglej. »Ko dospel Maksimin do italijških mej, odpošlje ogleduhe, da pozvedo, niso li morda poskriti sovražniki v zaraslih žlebovih in temnih gozdovih alp. — Alpe se imenuje dolgo gorovje, ki obdaje Italijo kakor visoko k oblakom kipeče zidovje, vse prek je to gorovje tako gosto zrastle da ni moč do njega, ozkih prelazov, strmih ostrih pečin, robotih čeri ni moč preoračiti, le z velikim trudom so stari Rimljani neke stezine napravili.*) Tu ni besedice o Krasu.

---

*) »Maximinus, ad Italiae fines prevenit, praemissis speculatoribus, qui explorarent, an ullae in Alpium convallibus et densissimis silvis, insidiae delitescerent. . . Alpes sunt longissimi quidam montes, vice murorum Italiae circumdati, adeo in altum editi, ut etiam superare nubes videantur, itaque in longum porrecti densis ubique nemoribus inaccessi, atque angustissimis saltibus et rupium praerupta altitudine, scopulorumque asperitate vix pervii, nonnullis tamen semitis magno veterum Italarum labore manufacti.« (Herod. VIII, 1.)

Da so bosnjaški in hrvaški pastirji po Krasu požigali, tudi ni istina, nego bilo je tako kakor je še dandenes, v manjšej meri se ve, po Istri in pri Tržiču, da posestniki ovac iz Brkinov, Pivke, in gorenjega Krasa, prignali so v jeseni čede v topleje primorske kraje, da tu prezimijo. Cesar Friderik III. je 1490. l. pisal: »Zvedeli smo, da vsako leto prihajajo na Kras tržaškega mesta iz raznih krajev ptujci, ter seboj priženejo na tisoče glav ovac, da je v jeseni, celo zimo in prve dni spomladi po ondotnih pašnikih preživijo. Celó v vinogradih neki napravijo staje in ovčarnice, ter mnogo škode napravijo na trtah in drugem sadeži. Ostro zapovedujemo, da v naprej ne dopustite nijednemu, razen domačinom tržaškega okraja, da v istem okraji pasejo čede, blago in drobnico.« (Pismo iz Linca dne 13. marca 1490.). Tu ni besedice od Bošnjakov niti od Hrvatov, in gledé požarov graja cesar »da preveč *drv* žgó, da se grejejo po noči«, (— sibi et familiae suae Ignes immodicos diebus et noctibus parantes —), in kdo bi se hudoval, ako so si v hudej zimi ogenj zanetili? Da bi cele gozdove požigali v tržaškej okolici ni brati nikder, dasi tudi bi nasprotniki talijanski radi kaj tacega steknoli. Pač nahajamo mnogo zgodovinskih dokazov, da so Benečani (— naj jih le Cavalli zagovarja —) mnogo krivi kraškega opustošenja, kajti uže za časa, ko je Oglej (Aquileja) bilo za Rimom največe mesto na Italijanskem ter štelo 300 tisoč do pol milijona ljudi, tedaj tudi mnogo drv potrebovalo, dobivali so drva večidel s Krasa, isto tako močne kole, na kojih so temelji zidin stali, in za oglejsko brodovje. Nadvlado na jadranskem morji so nastopili potem Benečani, ki so silno množino lesa iz kraških pokrajin rabili, kajti je les trpežen, in Benetke so na močnih hrastovih kolih (»tolpi«) zidane; in da so mnogo lesa za svoje brodovje rabili, to se da misliti, ker od 1420 l. naprej je v velikem arsenalu (ladjetvornici) beneškem imelo do 16.000 tesarjev dovolj dela. Naravno

je, da so Benečani iz primorskih okrajin brez velicnih troškov in mučnega dovažanja k morju, najprej in najraje dobivali les za svoje ladije. Lehko je nastal Kras, in ko so prišle nad mlado brstje še koze povrh, potem ni moglo drugače biti, kot oglodano okostje sivega Krasa.

To se nam je zdelo potrebno opomniti zaradi zlobnih napadov naših (slovanskih) nasprotnikov, ki radi zvrčajo vso krivdo na »barbarične« Slovane, ko da bi edino le oni bili proizročili grdo ogoljenje kraškega sveta.

Letos (11. feb. 1882) je bila potrjena nova postava o pogozdovanji Krasa. (Glej »Edinost« list 13.).

Ako se ozremo iz kraških visočin tja proti severu in vshodu, vidimo na obzorji dolgo gorovje, kojega najvišji vršiči so na vshodnej strani *Snežnik* (nemški Schneeberg, talij. Nevoso ali pa Albio 5332' visok) sem bolj je *Nanos* (talij. Monte Re? 4098') in naprej proti Gorici *Cavenj*, ki se proti severu zaključí in z največjo goro na Kranjskem s Triglavom (9036') veže. Začenši od Triglava naprej do Snežnika imenuje se gorovje »*julijske alpe*« (»alpi giulie«) tako imenovane po slavnem rimskem vojskovođji Juliju Cezarju (100—44. pred Kr.), ki je razna ljudstva okoli ovih planin bivajoča podvrgel; pred so se zvale *venetske* planine. Na Italijanskem je skrivno društvo, ki ima mnogo privržencev tudi v Trstu in po Istri: »*comitato delle Alpi Giulie*« (odbor julijskih alp.) kojega izdajalska namera je, da bi s časoma vsa dežela mej morjem in julijskimi planinami prišla pod laško kraljestvo, torej celo Primorje, Goriško, Trst, Istra in kos Kranjskega. Počkaj brate!

Daleč tja proti severu in zahodu mejé na obzorji kraj frijulske (furlanske) planjave »*karniške planine*«, katere je v lepem vremenu tudi iz mesta videti. Proti jugu sinje jadransko morje, 400 morskih milj na dolgost, in 90 na širokost poprek mereče. (60 morskih milj gre na jeden

ekvatorni grad, — poludnevnik). Na vshodnji slovanski obali jadranskega morja so te le dežele počeni od južne strani: turška Albanija, avstrijska Albanija ali kotorske boke, Dubrovnik, Dalmacija, hrvaško Primorje, Reka, Istra, tržaški teritorij, a na nasprotni talijanski obali: Apulija, Abruci, Marke (Picenum), Romanja, Ferarsko, Benečija, Friulsko, Trst. Tukaj se ustavimo in v kratko preglejmo zgodovino slavnega tega našega mesta v šestih oddelkih, t. j. 1. Od najstarejše dobe do Karola Vel. (802.) 2. Od Karola Vel. do izročenja Avstriji (1382); 3. Do leta 1718, ko je cesar Karol VI. Trstu dal slobodno (prosto) luko (porto franco — Freihafen); 4. Od 1718—1797, ko so Francozi posedli mesto. 5. Od 1797—1813, ko so Francozi odšli; in 6. Od 1813—1882.

II.

Zgodovina Trsta.

I 1. Od najstarejše dobe do Karola Velikega.

Od nobene dežele v vsej Evropi se ne more prav določno in izvestno reči, ta in ta narod je prvi tukaj bival. Tako se od Trsta in njegove okolice ne more trditi, niti natančno določiti, kateri narod se je todi najprvi naselil. To je gluha doba zgodovine, ki na prašanja ne odgovarja. Novejši zgodopisci in preiskovalci ločijo prvotne gotovo iz Azije, in morda tudi iz severne Afrike v južne pokrajine došle stanovnike po malih ostankih orodja, ki se je našlo po pečinah, kder so najprej ljudje se skrivali in pred slabim vremenom zavetja iskali. Na Krasu se je iz one dobe našlo v nekej pečini pri Štanjelu bronene obročke, zaponke, in okostje divjega jelena. Po preiskavi prof. Vierthaler-ja

nalikuje sestava onega bronca jednakemu staro-egiptovskemu okrasji. Pa iz tega ne gre sklepati, da bi prvi stanovniki kraški bili iz Egipta prišli, ampak kupili so tako okrasje od feniških mornarjev (?), ki so imeli tako robo iz Egipta. Še predno so ljudje rabili kovano orožje, imeli so ostre kremene, zato — kakor se v navadnej zgodovini razlikuje stari, novi in srednji vek — tako se v prastarej zgodovini razlikujete dve veliki perijodi, doba kamena in doba kovin (Stein- und Erzzeitalter), t. j. doba, ko so se ljudje posluževali kamnitega in potem kovinskega orodja«. (Šulek: Najstariji tragovi čovjeka na zemlji« p. 28.) In zopet dobo kamenitega orodja delé v staro in novokamenito dobo (palaeolitično in neolitično), iz koje v naših krajih še niso našli sledú. Iz one dobe so tudi stavbe na kolih, kakoršnih ni bilo treba na suhem kamenitem Krasu, nego le v močvirnatih vodnih pokrajinah. »V vseh predelih Evrope so našli v špilah (pečinah) največji del iz kamene dobe, in človeških ostankov z okostjem diluvialnih sisalcev; v tem obziru gledé bogastva predzgodovinskih starin ni ga v naši domovini mesta, da bi toliko te tvarine imelo, kakor pečine, (podmoli, špilje, jame) našega Krasa«. (Dr. Pilar: Podravina itd. str. 49). — Po najnovejših raziskavah se zdi, da je bival po Evropi raztresen neki mali dolgoloban jasti (dolihocephali) rod zatemnelega lica, naj brže Etruski in Iberci. Te so pregnali iz prvotnih bivališč kašnje iz Azije došli arijski Celti, ki so seboj prinesli broneno orodje in domače živali« (Dawkins: Prazgodovinski človek.). Pa ta vek je še temen, le kak ostanek zasveti v tej temi, kakor brleča lučica, pri kateri jako malo razločimo. Dozdeva se zgodovinarjem, da so pravo zadeli, ako trdé, najprvi so došli v Evropo Iberci za njimi Kelti, in sploh Indoevropejci: Grki, Rimljani, Germani in Slovani. Pa v tem redu so si učenjaki jako navskriž. Kdo je zidal prve hiše v Trstu? Neki zgodovinarji pravijo, da!

trmasto trdé, noben drug ne, nego Kelti, drugi da so Karni vtemeljitelji Trsta, kajti Strabo pravi: »Tergeste karnsko selo« (lib. VII.). Tretji, da so mu začetniki Traci. Zgodovinsko znano je postalo to selo (naselbina) karnsko še le ob vojnah Rimljanov z Japodi. Pred prihodom Rimljanov so prve hiše, jedro mesta, bile na zahodnojužnej strani griča svet. Justa. Ako se je grič zval *Tiber*, Tabor, (Chaboro), kazalo bi i to ime na prvotne slovanske stanovnike, kajti glavno mesto Noričanov se je tudi zvalo *Tiburnia* »Tiburnia, metropolis Norici« (Eugip. vita S. Severini, 22.) sedaj nemški Lurnfeld. Teber, tever je pozneje prelazilo v pomen »brežni gozd«. (Trstenjak. Letop. Mat. 1874. str. 174).

Kolikor dalje od našega očesa je kaka stvar, toliko manj določena je videti, zgublja se kakor v meglenem mraku. Taki so prvi pojavi človeškega občjenja na obalih jadranskega morja.

Pravljice o *Argonautih* okolo 1360 l. pred Krist., ki so po Donavi (Istru) plavajoči prišli v reko Savo, potem v Ljubljano, potem na Vrhniko (Pamportus) in da so od ondi prenesli (?) svojo ladijo v jadransko morje, in da je Kastor napajal svojega konja v Timavi (štimavske reki), ne pomenja drugo, nego da so prvi obiskovalci naših krajev prišli od vztočne jutrove dežele. Rimski pisatelji in pred grški omenjajo tudi, da je *Antenor*, po padu Troje l. 1280 pred Kr. pripeljal *Venete* na bregove jadranskega morja. Veneti so bili prvi stanovniki na severovzhodnih obalih jadranskega morja. Slovanski učenjaki trdé, da so Veneti bili slovansko ljudstvo. Posebno je trudil se to dokazati slavni naš Trstenjak, ki je v svojih učenih razpravah prišel do sklepa: »Iz slovanskih ostankov v venetščini bodo mogli jezikoslovci sestaviti obličje praslovanskega jezika, katerega bomo morali imenovati venetskega, ker Sloveni so bili le ena betva venetske rodbine, to kar sedaj imenujemo staroslovensko, cerkvenoslovensko, staro-

bolgarsko itd. bil je le jezik v Panoniji prebivajočih Slovenov, ki so iz srednje Rusije v 5. in 6. stoletji po Kr. se tam naselili bili... Praslavanskega jezika smemo le v onej dobi iskati, ko je venetska rodbina v pokrajinah stare Medie kot celotno truplo živel... Kdor je pravičen, mora spoznati, da neitalski elementi v Venetščini stojé v neposrednej zvezi z litoslovanščino«. (Letopis Matice 1876 st. 72.). Venetska plemena so v pradobi stanovala na dolnjem Istru (Donavi) in njihovi sedeži so segali skoz Panonijo, Norik, Karnijo do Ravene v gorenjej Italiji, in v zapadu po Tirolskem do bodanskega jezera, katero se je velelo: lacus veneticus (venetsko jezero), kakor Pomponij Mela (50. l. po Kr.) in Ptolemej (150. l. po Kr.) govorita, in kodar je še dandenes v rabi ime »lādis« za ladijo. Polibij, najvažnejši vir za poznavanje starega zemljepisja, pravi, da so Veneti prastaro ljudstvo. (— *populus longe antiquissimus* — l. II. c. 3.), in da oni niso Kelti. Homer je uže hvalil lepo rejo venetskih konj v Malej Aziji (Paflagoniji), kder so bivali predno so v Evropo preselivši se najprej v Tracijo in potem do obal jadranskega morja prišli. Oni so ustanovili tempelj božanstvu Diomedu, (?) na izlivu reke Timave, podobnemu severoslovanskemu Svantevidu, kajti kakor je imelo to božanstvo pogansko belega konja posvečenega,* tako so Diomedu belega konja darovali. Praznik Svantevidov je prenesen na krščanskega Svetivana (Kresni dan), isto tako so iz templja Diomedovega na reki Timavi prvi krščanski misijonarji postavili cerkev svetega Ivana (Štivan), kder je še dandenes dne 24. junija veliki shod in daleč okoli sloveč konjski semenj. Tam v tistem kotu, kder izpod kraških sten reka Timav šumeče valove

*) »Hujus (Swantewiti) sacerdos peculiarum albi coloris equum titulo possidebat; hunc soli sacerdoti pascendi insidendique fas erat«. (Saxo, hist. Dan. XIV. ed Steph. 320.)

bistre ledeno mrzle vode izpod pečinastega žrela izhohljava, tam se zasveti prvi žarek svetlobe v zgodovini Primorja. Tam so svetlobo ljubeči Veneti čestili božanstvo svetlobe — Svantevita; od tam in iz bližnjega Ogleja pozneje sezidana je zasvetil prvi žarek krščanske omike, kajti prvi samostan benediktinov se je tam pri St. Ivanu sezidal; od tamkaj so misijonarili navestitelji krščanstva po Krasu, in v spomin tega se je skoz stoletja ohranila navada, da so iz vseh kraških fará (župnij in duhovnij) vsaj enkrat v letu s procesijo in križi tja romali, kakor se nahaja pisano v župnijskih zapisnikih na Opčinah, v Tomaju, v Povirji in gotovo še drugih. Tržaški kapitelj je zadobil pravico imeti péto sv. mašo in daritev dne sv. Ivana v cerkvi štivanskej pri Timavi uže l. 1085, ko je patriarh Ulrih (Urh) I. bil od Ogrov razdejano cerkev zopet sezidal. L. 1770 nahajam pisano v župnijskem arhivu (pismoshrambi) na Opčinah, da je škof tržaški Anton Ferdinand grof Herberstein prepovedal, da se ne sme več hoditi s procesijo in križi v Štivan (»ad S. Joannem Tubae«).

Dandenes morajo le one duhovnije, kar jih spada pod devinsko dekanijo, priti dne 24. junija (kresnik) v Štivan. Slovesno obhajajo Slovenci Kres posebno po Krasu, dekleta prepevajo o sv. Ivanu, fantje krese netijo; na strehah in nad kolonjami (glavnimi vrati) devljejo cvetice, mokončevino dol povezneno, karomač, ivanščice i druge. Isto pri drugih Slovanih, »kar nam kaže, da seza bistvo praznika uže v dobo jezikovega *edinstva* slovanskih narodov« (»Kres« I. st. 60). Na mesto poganskih bogov so prišli svetniki, ki so spominali po lastnostih ali celó po imenu na prejšnje bogove n. pr. *sv. Vit* (in sv. Ivan) na Svetovitovo, sv. *Vasilij* (Blaž) na Valesovo mesto. (Isti st. 60.) Kako da so cerkve sv. Vitu posvečene po Tirolskih pokrajinah nedvojbeno znamenje, da so tam v početku krščanske izomike bivali še Slovani, dokazal je učeni in

nam pravični prof. Biderman v listu »Slav. Blätter.« (I. str. 12.). Silno važna in zanimiva je ta zveza krščanskih svetcev z mythologičnimi (poganskimi) božanstvi, a ni ga še učenjaka, da bi se osobito s tem bavil, da dokaže, zakaj se je na enem ali drugem kraji prav oni svetnik čestil.

Isto kakor slovanski Veneti so čestili pozneje došli *Karni* glavno solnčno božanstvo *Belena*, ki je pa po krščanskih misijonarjih premenjen v sv. Martina. Pri Ogleju namreč, kder so pogani čestili v nekej temnej dupli Belena, nastala je pozneje o krščanskih časih cerkev sv. Martina, in zraven samostan S. Martino della Beligna, glasovita opatija benediktincev. Kakor sv. Ivana, tako sv. Martina dan je nekdanj bil velik praznik, na kojega predvečer so krese netili, ter drugi dan za obed gosko jedli. To zopet spomina na staroslovanskega Svantevita, kojemu na čast so novembra meseca na višinah petelina ali gosjaka žrtvovali. Mej benečanskimi Slovenci se je ohranil še stari običaj pogansko-slovanski, da o sv. Martinu gre cerkovnik za cerkev milošnje pobirat ter nosi v bisagi kip sv. Martina; kdor mu da dosti, clega pokaže, kdor malo, polovico, kdor nič, tudi mu nič ne pokaže. Ta običaj se marsikomu smešen zdi, a je spomin velike slovesnosti starih poganskih Slovanov, ko je na jesenski blagdan Svantevitov duhovnik postavil mej sé in mej ljudstvo velik kolač, ter vprašal: me vidite? Ako so odgovorili: da! rekel je: o da Svetovit blagoslovi polje, da takošen kolač spečete, da me nič čez videti ne bode! (Saxo, Hist. Dan. XIV.)

Isto tako se nahajajo sledovi ženskih poganskih božanstev preneseni na krščanske svetnike povsod mej Slovenci v Primorji bivajočimi. Zlata Baba, ali Jaga Baba je bila kot mati bogov češčena, in odziva se v krščanski Materī Božji. Priimka Babič, Babudar (m Babedar) je veliko po Istri, po Berkinih, bil je i v Trstu. Veliko je Babnih gor, Babinopolje pri Ložu,

kder je nekdam stalo mesto starih Japidov. Poseben praznik je bil spomladi, ko so jagljiči (primula, trobentice) cveli, sedaj prenesen na Mater Božjo »Ognjenico« ali »Glavnenco« (dne 25. marca). V Trstu je bil za paganskih časov uže tempelj boginje Cibeles (mater bogov) in prva krščanska cerkev je bila posvečena Materi Božjej (stolna cerkev), ki se je pozneje združila z cerkvijo sv. Justa. Slovenci so od starih časov imenovali svojo cerkev »Madonna del Mare«, kder se ni nikoli drugače, nego v slovenskem jeziku služba božja opravljala.

»Kdor hoče razvideti minolost našega naroda do jedra, ta mora preozgati vso njegovo ustno tradicijo, ki jo je v tolikem izobilju ohranil od roda do roda notri do naših dni«. (»Ljub. Zvon« — S. Rutar str. 56.)

Celo knjigo bi napolnil, da le nekaj takih tradicij, ali ustnih izročil navedem, a dosti in čez zadosti sem povedal, da na laž postavim naše ljute nasprotnike, ki trde, da smo: »ibridi volghi, accozzaglia senza nome, priva di tradizioni patrie e di idioma scritto« (Prospero Antonini »Il friuli orientale« 1865. p. 12.) — ljudstvo divje, sodrga brez imena, brez zgodovinskih izročil, brez pisma. — !?

Gledé narodnosti po naših pokrajinah stanujočih narodov moramo oprezni biti, kajti kakor se dan denes Talijani motijo in bi na vsak način hoteli dokazati, da vsa Istra je talijanska, isto so se stari ljudje tudi lahko motili. Slišali so, tam so Kelti, in so tudi napisali, kakor Nemci, ki slišijo in berejo: Kranjsko je nemška dežela, in mnogi še dandenes v razsvetljenem (?) 19. veku se trdovratno starih pomot drže. V presojevanju zgodovinskega materijala je treba mnogo stvari uvaževati: imena, zapisane beležke bodisi na kamenih, orodji, in ljudska sporočila.

Gori sem uže navedel različne razlage imena Trst (stari *Tergeste*) in mislim, da mi velika večina čitateljev mora pritrđiti, da najpametnejšo izpeljava imena je slovanskega korena, in iste

tako vseh imen okoličnih vasi. Ali iz one doba je še drugih dokazov, da Slovani (naj jih uže imenujejo Venete ali Karne) so uže davno pred 6. stoletjem po Kr. tukaj bivali. Kako neki se hoče ime slavnega grada *Pucinum* razlagati, ako ne iz Slovenskega? To sem še le vlni zvedel. Peljem se v Štivan na Kresov dan in vprašam voznika: »Je-li ste bili v gradu devinskem?« (Duino.) »Da!« odgovori, »tudi vina sem pokušal v grajskej kleti, a najbolje se mi je dopadal teran iz nograda v *Pečinah!*« Nu, si mislim, kam češ bolje razlage imena uže za časa rimskega cesarja Avgusta, toraj pred 1900 leti slovečega. Plinij pravi, da je za njegove dobe bil grad Pucin po izvrstnem vinu sloveč: »castellum nobile vino Pucinum (Plin. L. XXII. 18.)«; nadalje pravi: Pucinska vina na pečinah sozrejajo: (»Pucina vina in saxo coquuntur« Plin. l. XVII. 3); in: »Livija Avgustova je 82 let dočakala, ker je pučinsko vino pila;« to vino raste v zalivu jadranskega morja ne daleč od izvira Timave reke, kder na kamenitem bregu morskí veter malo veder vina prekuba, sploh ga imajo za najbolji lek. To je menda ono vino, kojega Greci jako hvaleči imenujejo *Precianum* (*pictanum?*) iz adrijatskega zaliva. (Plin. l. XIV. c. 8.) Kaj je *Pucinum* drugo nego v *Pečinah*, in *Precianum* drugo nego *Brežán*?

Razumnemu človeku vendar ne more uga-jati razlaga prof. Pervanoglú: »Pucin, od lat. *pix, picis* = smola, kajti je bilo črno ko smola«. (Archeografo Triest. VI. p. 17. e seg.: »vin di pino — *picato* — *Pucino*«). Tudi ni Pucin = *Prosek*, kakor mnogi mislijo, kajti: *prosek*ar je belo vino, a pucinsko vino je bilo črno (*niger-rimum* — črno ko zajčja kri), tudi ne *Črnokalec*, kakor meni Valvasor, kajti isterski Črnokalec je močno večinoma belo vino »moškát«. Ni teško dokazati, da se tudi ime reke *Timave* (štivanske), kakor tudi poznejše ime te vode: *Tuba* najnaravnije iz slovenskega jezika razlaga. *Tima* — močvirje, in *tuba* = duba, kar je sedaj: *Zdoba*

= izliv reke (Soče v morje). Res da je tudi latinska beseda tuba, ki pa ima ves drug pomen; namreč trobenta. Prav od Tube — dube (dolbe) je dobil grad Devin svoje ime, kajti v najstarejših listinah je pisan: Dubin, Tubein Tybein (grad), in *b* se večkrat menja v *v*, torej Duvin (talijanski: Duino) in naposled Duvin — Devin. Tudi se nahaja v nemških listinah: Ortuwein, Ortona, kar je popačeno iz slov. rt — dubin, t. j. nos pri Dubi — Timavi. Morda je slično dobil ime Devin (sedaj Theben) nekdanji glavni grad moravskega kneza pri izlivu Morave v Donavo reko; kakor prof. S. Rutar piše (»Lj. Zvon« II. p. 160), imenovali so fuldski letopisci l. 864 oni grad: »Donina (— Douina?), id est puella;« in torej bi se Devin grad od kake deve — device tako nazval.

Ne zlagamo se pa z talijansko izpeljavo Duina od furlanskega »Zuins«, kakor misli isti g. prof. (»Soča« l. 16. od 1880), tudi ne s hrvat. »duvna« — nuna, kakor je pravljica, da je neka nuna prinesla devinskemu grofu otročiča od izpodene žene, in da jo je ukazal vreči (nuno) z otrokom vred v globočino (dubino — pučino) morsko. Bodisi temu kakor drago, to je stalno, da vsa ta imena so slovanska, in toraj so Slovani bivali v teh pokrajinah še pred prihodom Rimljanov, in zlasti Veneti so bili, da jih tako imenujemo, tukajšnji Praslovani.

L. 202 pred K. so se Veneti udali Rimljanom, in so Karni večkrat prihajali s hribov na friulsko raván, zato je poslalo rimsko starešinstvo tri odbornike (triumvire) P. Scipio Nastica, C. Flaminija, in L. Manlija, da utemelé kot tabor proti navalom gorjancev mesto Akvilejo.*) (Oglej), l. 182 pred K. odpošljejo 3000 la-

---

*) Navadno izpeljujejo ime Akvileja od lat. aquila — orel, ker se je pri utemeljenji mesta en orel prikazal (?). Zvalo se je tudi Akvilegia — vodeno (aquam legere) mesto. Naš starinoslovec Trstenjak pa izvaja to ime od: Akla — akvila, temno (zaradi

tinskih naseljencev v Oglej, in l. 169 pred Kr. na prošnje prvih še drugih 1500 rimskih obitelji. To je bilo slavno mesto, »ključ Italije« od severne strani, jako utrjeno, da! od cesarja Mark Aurelija (163 po Kr.) najmočnejša trdnjava rimske države. Glavna cesta (»rimska cesta uglajena«) Emilija se iz Italije do Ogleja napelje, ter tukaj na vse od Rimljanov pridobljene dežele v Recijo, Norik, Panonijo, Istro in Dalmacijo kakor vrhovi jednega debla razprostira. Strabo (l. V.) pravi: »Akvileja je glavno trgovinsko mesto vsem ilirskim rodovom do reke Dunave. Semkaj prihajajo po prekmorsko robo in po vino, in olje; donašajo pa sužnje, blago (goveda in ovce) in kože«. In Herodian (l. VIII. c. 2.) pravi: »Oglej je uže dalj časa znamenito mesto, (l. 200 po Kr.) dosti obljudeno od domačinov in tujcev, po svojej primernej legi kakor navlaš ustvarjeno za trgovino Italije; skoraj je bilo recimo, predmestje ilirsko. Vse pridelke dežele so po suhem in po vodi (morji in rekah) v mesto spravljali. Posebno je kraj primeren za vinarstvo, od todi so razpošiljali vino v one kraje, kder trta ne rodi«. Ko je mesto bilo v največjem cvetu, brojilo je do polu milijona ljudi, imenovalo se je tudi »drugi Rim« (Roma secunda), in še dan denes mu pravijo v nekaterih krajih na Notranjskem: Mali Rim. Mnogi rimski cesarji od Augusta do Honorija so dalj časa v Ogleji bivali, kder so imeli krasno palačo. Tam je bila velika vojaška kosarna za rimske legije včasi do 30.000 mož; bile so tam velikanske žitnice, ogromne tvornice (fabrike?) za tkanino, iz koje so vojaki obleko dobivali in mornarica (flota) jadra. Otdetek flote (ladij), ki se je zval »beneška flota«, imel je zatok pri Gradu (Grado). Tam je bilo središče mejnarodne trgovine, in zato je naš Trst bil takrat v primeri, kakor dandenes Mile (Muggia) proti

močvirnih tal večkrat megleno mesto; litovski: aklas, temen; prusk: aglo: megle = o vreme. (Slov. elem. v venetščini st. 89).

Trstu. Trstu je bila glavna ovira njegova lega v kotlini mej kraškimi gorami, in zaradi tega je bilo težavno občenje z notranjskimi pokrajinami do najnovejših časov, a pomorska trgovina se je stekala takrat v Oglej. Gotovo so tržili Oglejci tudi s Tržačani, a vendar se Trst še le omenja za dobe slavnega Julija Cezarja, okolo 50. l. pred Krist. (Com. de bel. Gal. l. VIII. c. 24): »Cesar pošlje 15. legijo v Galijo, da brani rimske naselbine, in da se ne prigodi, kakor v prejšnjem poletji *Tržačanom* ko so jih roparske drhali napadle in potolkle.*) To je bolj razjasnil Appian (Ill. c. VIII.), ki je zapisnike cesarja Avgusta pred seboj imel, kako je Avgust l. 35. pred Kristom napadel Japide (po sedanjej Pivki, Brkinih, Čičariji bivajoče), ker so v poslednjih 20 letih (od 55—35 pred Kr.) mnogokrat čez hribe prihrumeli celo do Ogleja in so rimsko naselbino Trst oropali. Zgodovinarji se ujemajo v tem, da je Trst postal iz »karnskega sela« rimska naselbina okolo 130. l. pred K. potem ko je rimski vojskovodja (konsul) Sempronij tudi tam Japide premagal. Japidi so bili mestno ozidje podrli, ali Avgust je zopet ponovil rimsko naselbino l. 32. pred Kr. ter mesto z močnejšim ozidjem ogradil, kakor pričuje napis na nekem kamenu iz one dobe: (Imp. Caes. Des. Tert. III. Vir. R. P. C. Iterum murum turresque fecit.). Iz one dobe je tudi bil najden od cesarja Avgusta v Škocijanu kamen (kder Reka v »jamo skoči«), katerega so Tržačani (?) iz hvaležnosti njemu postavili. Vzidan je bil ta kamen v cerkveni zid, a pokojni dr. Kandler si ga je dal izneti in je v zabvalo podaril cerkvi posrebrnjeno lampo. (Napis lat.:

*) «Caesar autem legionem XV. in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum acciderit decursione barbarorum, ac superiori aestate *Tergestinis* accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi».

Imp. Caesari. Divi. F. Augusto. Pontif. Maxim. Trib. Potest. XXXVII. Cos. XIII. P. P. Sacrum.) Ljudje so mislili, da je g. Kandler gotovo kak zaklad (»šac) odnesel, ko je ta kamen v Trst peljal.

Za cesarja Avgusta in pozneje nekaj časa je mesto tržaško še precej se povzdignolo, ter je dozdevno brojilo 10 do 12.000 ljudi. Gosposko (naselbinsko) mesto je bilo močnim zidovjem ograjeno, a prostaško (plebejsko) mesto je bilo zunaj zidin. Po onih iz poganske rimske dobe na kapitoliju — glavnem trgu —, kder je cerkva sv. Justa, in v onej okolici izkopanih napisih na rimskih kamenih soditi, uže takrat so mej keltskimi (?) Karni tudi Slovani bivali. Iz katerega jezika bodo bolje razlagali neka imena, ki se nahajajo v zbirki rimskih napisov dr. Kandlerja (»Iscrizioni dei tempi Romani«) nego iz slovanskega? n. pr. Charito (22), Rantius (27), Bajenus (30), Calpurnius Certus (32), in Brinniarus Certus (455), *Cossutius* (41), *Cossutia Tycha* (394), Lopsius (41), Chila (50), *Babius* (365), *Baburia Plotia* (67), *Cetacia* (73), Ragonius in Ragonia (74 in 483), Mussius (96 in 381), Getacius (89), Paconia (121), Trosius (127 in 128), Mercusena (130), Sisena (393 in 402), Torbasius (279), Arogus (209), Volcinea (411 in 411), Poccia Velsonis (448), Volcia (522), Usius (120), Oclatius (259), Modia Cybele (388), Calus (418), Porcio (484),*) — in gotovo še mnogo drugih, po letu 1855. ko je Kandler prvič dal natisniti 680 napisov, najdenih in ne še javljenih spomenikov iz rimske poganske dobe. Morda je tudi mnogo na-

*) Slov. Kert, Rant, Bojan, Brinjar, Košut in Košuta (v Križu še mnogo tega priimka), Tihi, Lopec, Hila, Babič in Babura, Četač, Ragon (Ragent, sedaj ital. Reggente!) so na Kontovelu, Muž, Pakon, Trs, Mrkuža, Sisna, Torbac, Jarog ali Jaruh, Volčinja ali ker se je čital *c* kakor *h*, Volkinja, Počja, Volčja (kamen v Volčjem gradu blizu rimskega mesta Avsica, kar je Vojščica glej »Ed.« t. l. 22), Užij, Ogláč, Kalc, Prč.

pisov slabo prepisanih, kakor oni o Rodiku, (Rundictes), kojega je še le nemški učenjak Mommsen prav čital. Kandler je mislil, da je pisano Virundictes, in tako je mnogo let bilo tiskano v škofijskem popisu duhovnij tržaških, a mesto *vi* je pisano *a*, kar da vso drugo obliko imenu. L. 46. po Kr., pravi napis, dal je cesar Klavdij popraviti opuščeno pot (cesto) od Rodika (a Rundictibus) do mej C. L. Basa, kakor neki mislijo do Bazovico. *Rundictes* je slov. Rundišče*) sedaj *Rôdik*, kar ne pomenja drugo nego »obgozden hrib«. Tam sem našel za svojega ondašnjega službovanja broneno zaponko (fibula) iz rimske dobe, a našli so še druge stvari, ki so se pozgubile, in da se najde kak bogataš, ki bi dal kopat na »Ajdoščini« nad Rodikom, gotovo bi še marsikatero zanimivo stvar dobil. »A velika kača«, pravil mi je neki kmet, »varuje ondašnje zaklade, in ni varno, da kdo sam na tako delo gre«. Tudi je tam »jezero« (mala luža) na »Čuku«, kamor so v starih časih s procesijo hodili (— bilo je neki do 20 križnikov —), da so hudobo zarotili: »Gospodine! zateri ga in ubi ga onega vruga, ki tu prebiva!«, kajti od ondi je prihajala večkrat nevihta. V »Lozi«, gojzdu pod Ajdoščino, kakor tudi pod »Vilinvrhom« proti Brezovici so našli srebrn denar iz benečanske dobe. — *Rôdik* imenuje Kandler: *Monte d' oro!* (Statuti municip.) — Kaj še! in vendar se je ta gospod drznol pisati: »Kder je Rimljan sè svojo nogo stopil, pozna se sled celó od žeb-ljev škornic nad 2000 let. Slovenci so imena prelagali in pačili, kamor so prišli«. (»Osservatore Triest.« 1870.).

Preveč se zadržujemo pri teh imenih, bode kdo ugovarjal, a naloga naša je, ko si nasprotniki prizadevajo na vse kriplje nas izpodmaknoti iz starodavnih naših bivališč, da jim z ne-

*) »Rundo« se je zval na Krasu kodrast ovčarski pes; rundati, izrundati: za lase koga primiti i stresti; torej: rundje — lasje — kocine; preneš. grmje, drevje.

ovrgljivimi dokazi pričujemo, kako se motijo, ako hočejo nam v glavo utepsti, da smo mej vsemi narodi evropskimi mi zadnji semo prišli.

Cesar *Trajan* (98—117.) je ustanovil oglejsko floto kot poseben oddelek jadranskega brodovja, koje glavni stan je bil v Raveni. Od ustja reke Adiže do Raše (istrske) je imela svoj delokrog, da je varovala stanovnike pomorskih roparjev. Pristanišče ove oglejske flote je bilo v mestu Grado blizu Ogleja, od koder je dobivala vse razne oprave in pomorske potrebščine. Pomorska isterska mesta so imela določene davke za to floto.

Cesar *Hadrian* (117—138.) je premenil v Italiji državno upravo, postavil je za večje pokrajine korektorje in mestne oskrbnike; tako je sleherno mesto imelo svojo mestno gosposko (magistrat), da je nadzorovala srenjsko gospodarstvo. Istra in Benečija sti uže od Avgusta, ki je vso deželo razdelil v 11 okrajev (regiones), bili združeni v jeden (10.) okraj, ter ste imeli enega konsulara v Ogleju bivajočega.

Na prošnjo Tržačana *Fabija Severa* je dovolil cesar Antonin Pij (138—161), da najpremožniši *Katali* (v sedanjem postojniškem okraju) se smejo pridružiti proti primerni vstopnini mestnemu starešinstvu, in dobé rimsko meščanstvo, katerega do takrat še niso imeli. *Fabiju Severu* je mesto iz hvaležnosti napravilo pozlačen na konju jahajoči kip sredi trga, a na podlagi na kamenu dolgi (izmej vseh v Trstu najdenih najdaljši) napis, v katerem hvalijo njegove zasluge.

V onem času se je tudi v Trstu razsvetila luč krščanske vere. L. 46 po Kr. je prišel evangelist sv. Marko v Oglej ter je tam razsejal prvo seme onega nauka, ki je edino zmožen svet osrečiti. *Sv. Hermagoras** (Mohor) je bil

---

*) V cerkvenej legendi je pisano: »Hermagoras, natione Germanus«, a takrat v teh krajih ni bilo še Germanov. Dozdevno je to slov. ime: Hermagoras = Armachoras = Jarma-korac, Jochabschüttler?

uže l. 49 po Kr. prvi škof oglejski; on je poslal v Trst duhovnika, navestitelja krščanstva, sv. *Hijacinta*, kakor je sporočilo. Mnogo je bilo pogumnih spoznavalcev krščanstva, ki se niso strašili najhujše muke in smrti za Kristusa. Uže pod cesarjem Hadrijanom (138 po Kr.) so bili mučeni: *Prim*, *Marko*, *Jazon* in *Celijan*. L. 142 sv. *Lazar*; 151. l. sv. *Apolinar* dijakon, (njemu je posvečena sedajna kapucinska cerkev); 256 l. ste bili mučeni dve sestri devici *Eufemija* in *Tekla* (— cerkev sv. Silvestra, sedaj kalvinska, najstarejša (?) v Trstu, je bila neki stanovišče dvema devicama —); 284. l. sv. *Servul* ali *Sacerb*, ko je bival nekaj časa v podmolu ali pečini blizu poznejega sacerbskega grada (*Strmca*) na dolinskem Krasu; 286. l. sta bila mučena sv. *Cenon* in *Justina*; 289. l. trpi sv. *Sergij* vojak, od kojega je neki mestni grb tržaški i sulica sv. *Sergija*; 290 l. po Kr. pa je bil v morje potopljen glavni patron (zaštitnik) tržaškega mesta sv. *Just*. Gotovo še mnogi drugi so bili radi Kristove vere neusmiljeno mučeni in umorjeni, a »kri mučenikov je pognojila rodovito njivo cerkve«, da je potem stoteren sad adonšala. *)

Ko je cesar *Konstantin*, po čudovitej zmagi nad svojim nasprotnikom *Maksencijem*, kakor ves premenjen in unet za krščansko vero l. 313 kristijanom popolno svobodo podelil, jele so se zidati cerkve po vsej širnej rimski državi. Takrat je bila menda tudi v Trstu na razvalinah poganskega templja sezidana prvotna (stolna) cerkev.

L. 382, torej pred 1500 leti pokliče papež *Damaz* cerkveni zbor v Rim, kamor je prišel takrat slavni učenjak Slovan sv. *Hieronim*, ali »sv. Jeruman«. Visoko tam na Nanosu je kapelica sv. Hieronima, kamor so nekedaj Kraševci v procesiji romali. Tudi na Gročanskem Čuku (»*Veliko Gradišče*«) je po sporočilu bilo mesto, in kakor pravijo, bil je tam sv. Hieronim; na Gradišču je poznat mala podanja, tam

*) glej opombo A 153

je bila cerkev v starodavnih časih, a še »dandenes« je pravil starček, »kadar drugod zvoni sv. večer velikim praznikom, zvoni milo i lepo v onej v tla vdrtej globoko skritej cerkvi sv. Jeromna«. Da je bil sv. Jeromin, ako ne Slovan, vsaj večš slovanskega jezika, to je dokazal veleučeni, g. prof Kocijančič v listu 22. goriškega »Glasa« l. 1872. V razlagi Izaia prer. pravi: »sabaja« »ex hordeo liquor,« t. j. *zobaj* iz zobi (ovsa) pijača; in v razlagi lista sv. Pavla do Efez. pravi: »*Tychicus* (Tihik) interpretatur *silens*«, (Tihik to je molčeč), kar ne bi iz nobenega družega jezika mogel tako razlagati. Jeronim — Jeruman je bil Slovan!

Kakor kaže stari napis v cerkvi oglejskeje, bil je sv. Jeronim v Ogleju krščen. Njemu nekateri učenjaki pripisujejo najdbo tako imenovane glagolice (glagolitskega pisma), v kojem je bilo nekdanj veliko spomenikov pisanih. Takrat je živel v Istri modrijan Etik, ki je spisal v grškem jeziku s pismeni, glagolskim podobnimi, neko »kosmografijo« (svetospis), katero je Hieronim v latinski jezik prevedel. Glagolica je vsakakor starejša od cirilice. (Šuman: Die Slovenen str. 61.) Za časa Hieronimovega je tudi v Ogleju škof Fortunacijan (347—369) spisal »Razlaganje sv. evangelija«, »rustico sermone« v kmečkem jeziku, t. j. ne v latinskem. Pravijo nemški in talijanski zgodovinarji, da je menda (?) bil *furlanski* jezik, v katerem je bila knjiga — žal! zgubljena — pisana. Nam se pa dozdeva, da je bilo v slovanščini pisano, kajti najstarejši spomenik furlanščine je še le iz l. 1103 nekov napis na stolpu v Reklusu na Furlanskem. Ta iz »nemščine, latinščine, francoščine, španjščine in beneškega narečja skrpani jezik« (Zandonati. Guida stor. d. antica Aquileja« p. 98.) je še le po prihodu Langobardov proti koncu šestega stoletja se začel, torej nikakor ni mogel še takrat za sv. Jeronima se govoriti.

Kvas krščanstva, ki je imel biti vmešan v »tri polovnike moke« (Mat. 13.) t. j. v tri takrat znane dele svetá: Azijo, Afriko in Evropo, provzročil je

k malu silne premembe v vseh javnih razmerah tedajnega čez vse one dele razširjenega rimskega kraljestva. Teodozij (379—395) ukaže po sijajnej zmagi zoper Evgenija pri Ajdovščini (7. septembra 394. l.) malika poganskega na vrhu čavenjske gore podreti in zlate pušice boga Peruna (Jupiter tonans) mej vojake razdeliti. Dal je tudi ukaz uže 380. l., da vsi njegovi podložni imajo spoznavati ono vero, kojo je sv. Peter s početka Rimljanom prinesel; 385. l., da glavo zapade, kdor bi iz droba zaklanih živalij hotel prihodnje reči poizvedeti; 391. l. ukaz, da pod kaznijo 15 funtov zlata nobeden ne sme več živali žrtovati malikom niti v njihove temple hoditi. Padali so ajdovski templi, kipi bogov so se razbivali, sekira je pela v posvečenih gajih. Takrat so menda posekali veliki gaj Diomedov pri Timavi in dva manjša gaja boginj etolske Diane in argivske Junone. Iz tega, ker je etolska Diana nekako podobna slovanskej boginji (lužiških Serbov) Devi ali Devici, menili so neki pisatelji, da utegne ime Devin (grad) od todi biti. Svoje menenje smo gori navedli. Ostanek onih »svetih« gajev je dandenes devinski grajski gaj Črnica, kar Talijani prevajajo v »Nigrignano«, kakor da bi tam kaj črnega bilo, a nasproti je v Črnici na trdem, belem, kraškem svetu mnogo »črniča« t. j. drevja, ki se »črnika« (quercus ilex) imenuje. Sploh so kedaj božanstva čestili tudi v gajih, in pri velikih košatih drevih. Kakor nekov spomin so ostale pri svetiščih slovanske lipe. Kakova debla so kedaj rastla v teh krajih, temu pričujejo »čupe« (čôpe) Križanov in Kontoveljcev, iz enega debla izdolbeni čolni, kakor indijanski kanoe. Nekdaj jih je gotovo mnogo bilo, dandenes so uže starinske »raritete« (redkosti). Poznejši kraljlongobardski Luitprand (713—40) je popolnoma odpravil poganstvo, da je strogo prepovedal vraže, žrtve pri drevji, molitve pri studencih, vendar še l. 1332 so proti slovanskim kmetom v kobaridskih gorah kakor na pogane z vojsko planili ter jim veliko drevo (lipo?), posekali, izpod katerega korenik je studenec izviral, češ, da so kmetje ono drevo po božje čestili. (Co-

ronini Patriarchengräber S. 176.). Od gozdov ali »šum« imenovali so poganskega malika »Šuman« (Summanus), ime, ki se v priimku često po Primorskem, Kranjskem in Štajerskem nabajajočim odziva. V »Ščedni« (Servoli), kder je kedaj bil kakemu božanstvu posvečen gaj (sylvula), in ki odgovarja severoslovanskemu »Sčetnu« (Stettin — Borstaburg), v kojem je škof Oton bamberški 1123. l. posekal velikanski hrast, pri katerem je studenec izviral, in so ga po božje čistili; — v današnji Ščedni je še priimek »Šumanov«; isto tako v starem Rundiktu, sedanjem Rôdiku, so tudi »Šumani« doma. Na starorimskeji cesti iz Ogleja čez Čavenj pri Hrušici je bila postaja in vtaborjen kraj, kder se je našel rimski napis: »castrum Summanum« (šumski tabor). Gozd, v katerem so imevali Benečani najbolji les jelov za ladjetvornice, l. 1463 od Kadorinov jim podarjen, zval se je »Sommadida« (Šumadeda). (Berenger: archeologia forestale p. 540).

Ko se je mlado drevo krščanstva v južnih pokrajinah Evrope, od krvi mučenikov dobro zalito, uže jako ukoreničilo, nastali so divji vibarji proti rimskemu cesarstvu od severne strani. Kakor po silnej plohi hudourniki pridrvé v nižave ter prodirajoč jezove vse poplavé in opustošijo, tako so divjaška ljudstva prihrumevala po naših pokrajinah in drla dalje v Italijo.

Divjaški Huni so v družbi z Alani planili na vzhodne Gote, ter jih potokli, zahodni Goti pa so prosili vzhodno rimskega cesarja Valenta, da smejo iti s planjav na levem bregu Dunave pri Črnem morji čez to reko, ter se naseliti v sedanjej Bolgarskeji. A pozneje so se uprli in cesarja Valenta pri Adrijanopolji, l. 378 po strašnej bitvi premagali. Nastopnik Valentov gor imenovani cesar Teodozij se je z Goti z lepa pobotal, ali po njegovej smrti, ko jim Teodozijejev sin Arkadij ni hotel zgovorjene plače dati, zopet so se uprli. *Alarika*, najboljega svojega poveljnika so si kraljem oklicali, ter naprej drli in ropali po vsem balkanskem poluotoku od mesta do mesta. Potem so zasedli Illyrik (ilirsko deželo), in se zagvozdili mej vzhodno in zahodno

rimsko cesarstvo. Do drugega stoletja po Kr. se je zvala Illyrik Dalmacija, pozneje pa je bila ilirska provinca mnogo bolj razširjena ter je obsezala: Istro, Hrvatsko, Dalmacijo in Bosno, sploh koder se dandenes hrvatski jezik govori, in zato Italijani navadno še zdaj mesto hrvatski, pravijo ilirski (*lingua illirica*) jezik. Alarik ni ostal v Iliriji, nego z vso vojsko prilomasti v Italijo, oblega Oglej l. 400, in ker ga ne more vzeti, dere dalje po Beneškem. K malu za Goti, ki so za seboj prostor pustili, prihrumé surovi in divjaški Huni. Mogočna vojska — 700.000 vojakov — se privali čez Kras pod poveljstvom grozovitega »Atila«, ki se je sam imenoval »šibo božjo«, ter oblega tri mesece močno utrjeni Oglej. Junaško se branijo Oglejci, ali na posled se morajo udati. Divji Huni v mesto vde-rejo, plenijo, moré in požigajo ter mesto popolnoma razorijo. 37.000 ljudi je v mestu konec storilo. Veliko jih je zbežalo uže pred v novo mesto na bližnjem otoku *Grado*, nekaj pa jih šlo na beneške otoke, kder so z drugimi vred tja pribeglimi utemeljili Benetke (Mletke — Venezia). Trst je bil nekako za gorami skrit v kotlini, in ako tudi ni izvestnega sporočila, da bi ga bili Huni razdejali, vendar vsled razrušenja bližnjega Ogleja je hud udarec občutil, kakor sploh po velikih vojnah, ko v deželi nastane uboštvo, lakota, beda, propad. Štirindvajset let po Atilu prihrumé v naše pokrajine neka germanska ljudstva Heruli, Rugi, Turcilingi pod poveljstvom *Odoakra*, ter se drvé naprej na Laško do Rima. Rim se uda Odoakru in mu prepusti svojega poslednjega kralja Augustula l. 476. Tako je bilo konec rimskega 500 let trajajočega cesarstva. Samo 10 let je vladal Odoaker; kajti 489 l. z silno vojsko in vsem blagom prilomasti Teodorik, kralj vzhodnih Gotov čez Alpe v Italijo. Ob reki Soči čaka Odoaker sovražnika, ali ta ga premaga, ter ga porine nazaj do Verone. Zopet tukaj in pri reki Adi ga Teodorik užuga in potem tri leta v mestu Raveni oblega, da se mu naposled uda, in proti danej besedi ga Teodorik l. 493. da umoriti.

Zdaj je bil *Teodorik* (od l. 493—526) gospodar vsej Italiji, in tudi vzhodno rimski cesar (v Bizancu) ga je priznal za kralja. Modro je vladal Teodorik, ter si prizadeval povečati duševno in telesno blagostanje ljudstva. Uvedel je javne šole, povzdigoval kmetijstvo, ljudem puščal stare navade in običaje, da si tudi je bil arijanec, vendar katoličanov ni proganjal. Trst, to se ve, bil je pod vlado Teodorika, ter je moral kakor druga podložna mesta določeni davek plačevati, posebno za pomorske potrebe, za floto (brodovje), katero je Teodorik pomnožil do 1000 ladij. *)

Za časa kralja Teodorika je dobil Trst prvega katoliškega škofa (protoepiscopus) *Frugifera* l. 524., ki je neki dal sezidati zraven uže obstoječe cerkve Matere Božje tudi še cerkev sv. Justa in Servola, kateri ste se pozneje skup združile v eno samo stolno cerkev sv. Justa. Tudi drugod po Istri so v onem času se ustanovile škofije, t. j. v Pulji, Poreču, Pičnu, Novem gradu (Emona) in Kopru.

Kakor je za Teodorika bila ustanovljena tako zvana hierarhija po Istri, ko so se priredile nove škofije in cerkve, tako so tudi po menenju nekih pisateljev takrat najprej stari tabri ali gradovi sezidani bili: pri Tržiču tabor »Varuh« (Varuca — Rocca di Monfalcone) Devinski grad, Vojščica (Avesica), Volčji in Ivanjigrad, Prem, Hrušica in Kastav. (Cavalli: Storia di Trieste p. 46.) Zopet tu imenuje Cavalli: Postojno po Kandleru »Postumiae«, in grad »Završnek« (kar so Nemci in Talijani popačili v Schwarzenegg, pozneje v Sworzenek, Sborzenik, celo Squarzenigo), da je talijanski: Nigrignano!? Nu, pa pravijo: Slovenci pačijo in prelagajo imena!?

Trideset let je bil učeni *Kasiodor* (živel 468—562) prvi minister Teodorikov in njemu se je osobito zahvaliti, da je takrat dežela do precejšnjega blagostanja se vspela. Mej drugimi spisi je napisal zgodovino Gotov, katera, žal! se je zgubila, in le posnetek nje podaja pisatelj Jornandes ali Jordanis, ki govori sicer malo o *Slovanih*, a te drobne vesti so zlata zrna in za prazgodovino slovansko tako

*) glej opombo št. 153.

važna, da bi bila ona brez njih še mnogo bolj zapletena in zagonetki podobna«. (S. Rutar. Ltps. Mat. 1880 st. 95.). Iz Jordanisa (552. l.) namreč posnemamo, da so takrat oni Slovenci, ki so za Goti pomešani nekaj z Langobardi in sami v naše pokrajine prišli in se daleč proti zapadu razširili, ob obrežju reke Dunave stanovali, in se »Sclaveni« imenovali. Te smemo druge Slovence imenovati, kajti prvotni Slovenci, ali bolje Slovani, kakor je bilo gori uže dovolj dokazano, so uže od pamti-veka pred Kristom, na severnej strani adrijanskega morja bivali.

Cesar vshodno-rimski (bizantinski) *Justinian* (527—565), ki se je prej zval »Upravda«, in bil sin kmeta »Iztoka« in »Vilenice«, toraj nedvomno Slovan, — pošlje slavnega poveljnika *Belizarja* (Veličar) na Italijo. Ta pridobi Istro l. 539, in ker je Trst spadal pod Istro, prišel je z drugimi primorskimi mesti vred pod bizantinsko oblast. Belizar premaga gotijskega kralja Vitigesasa ter mu vzame glavno mesto Raveno l. 540. Tukaj se ustanovi cesarsko namestništvo ali »ravenski eksarhat«.

Za Belizarjem pride v Raveno drug slavni vojskovodja Slovan *Narzes* (— Narezec, kajti bil je skopljenec — evnuchus —) v Italijo, ter nadaljuje vojsko proti Gotom, dokler jih popolnem ne potolče (l. 552.), in ostane sam gospodar na Talijanskem. Po 61. letnem vladanji Gotov nastane sedaj vshodno (bizantinsko grško) vladanje. Narzes je dosti pomagal Oglejčanom, nove zidove in hiše sezidal, in posebne pravice Oglejčanom podelil, da bi jih nazaj v mesto privabil. Ali le 13 let (od l. 555—568) so bili vshodno-rimski cesarji gospodarji lepe Italije. Njihov namestnik (eksarh) Narzes je jako ostro vladal ter velike davke nakladal, in se s tem ljudstvu zameril. Imel je mnogo zavidljivcev, ki so ga pri nastopniku cesarja Justinjana, pri Justinu zatožili, in ta pokliče Narzesa v Carigrad. Pa, mesto da bi se ves razkačeni Narzes vrnol domov, pošlje longobardskemu kralju Alboinu najlepšega sadja, poročevaje mu, naj čem preje pride ter si osvoji deželo Italijo, ki tako lepo sadje rodi.

Alboin ni dolgo premišljeval, ampak uže l. 568 se napoti iz sedanje ogerske dežele, kder je takrat bival, z vsem longobardskim narodom proti Italiji. Novejši talijanski pisatelji vsi vprek trdé, da je Alboin na vrhu Nanosa zagledal Italijo (friulsko ravan, in morje), in da je vskliknol: »Moja je!« A mnogi drugi pa trdé, da je Alboin skoz Koroško prišel, ter na vrhu gore Matajúr (Monte maggiore), kateremu ondotni Slovenci pravijo »Baba«, gledal Italijo, in po sporočilu pisatelja Pavla diakona najprvo mesto: Čividale (»Čevdat, staro mesto«) zasedel, kar se nam dozdeva verjetniše, kajti, ako bi čez Nanos (mons regius) bil prišel, zasedel bi bil najprej Oglej. A razlili so se kot hudournik polagoma čez Friulsko, čez Kras, Istro, in potem po vsej severnej Italiji, kder so mesto Pavijo po triletnem obleganji užugali, ter izbrali si jo za stolno kraljevo mesto. Da bi Longobardi bili Trst napadli, oropali in razrušili, kakor meni Kandler, o tem se ne nahaja izvestnega poročila, a verjetno je, Mesta so bila v vednej nevarnosti, in mnogi so takrat pobegnoli z vso družino in premakljivim premoženjem iz Trsta v Koper (kakor otok?) in Benetke, iz Ogleja v Grad (Grado) in naprej v Benedke. Longobardi niso bili vešči morju in so se rajši kopnega držali. Primorska mesta: Ravena, Benedke, Grad, Trst, Koper so še ostale Bizantincem, pa vendar so iz onih mest mnoge plemenite obitelji pribegle v Benedke. J. Kukuljević Sakcinski pravi: »Žitelji (stanovniki) beneškega mesta so bili še v 16. stoletji večinoma Slovani, a poitalijanili so se vsled zakonov, običajev, verstva in drugih pritiskov. Iz Trsta so se v Benetke preselili: Abramo, Albani (iz Kopra), Barba, Barbani, Barbarigo, Barbaro (preje zvan Magadesi ali Mangodosi), Barbolani, Beloselo, (iz Kopra) Bocho, Boncil, Bonzi, Burdealdi, Burichaldo, Bussi, D'agnusdei (Danusdio, Donusdio, Donusdei, iz tržaške okolice; imeli so južnoslovanski grb *), Garaselo (iz Kopra), Gradenigo (Gradnik slavna rodovina iz Grada), Mazzaruoli, Morosini (iz Dalmacije, pred Morlaki, imeli so v vlasti veliko gradov), Preli, Rebolini, (Rabolini) i

drugi«. (Arkiv za poviest. jugoslav. I. 33.). Saj je tudi glavna stran Benetek proti morju še dan-denes: »Riva dei Schiavoni« (slovanska obal).

Uže takrat, ko je Atila (453) razdejal oglejsko mesto, zbežalo je veliko njih v Grad (Grado), kder je uže l. 407 oglejski škof Augustin dal sezidati *trdnjavo: grad*. Talijanski in za njimi nemški pisatelji zanikajo, da bi to tako očitvidno slovansko ime bilo našega jezika priča, ampak trdé, da je popačeno od: »aquae gradatae«, kder so uže Rimljani imeli pristanišče za svoje brodovje. Nu Dandolo (cronica) pravi: Premožnejši Oglejci so prišli h kraju: aquae gradatae, kder so na bregu močno trdnjavo zgradili (castrum spectabile) ki se (menda?) od vode imenuje Gradus«. (Czörnig: Görz. p. 218.) Toda ta preložba se nam še bolj čudna zdi, nego ona, da so »Senožeče« nemško ime: »Senonensitz« (Valvazor XIII. B. p. 26.) Gradus, Grado, grad, ni italijansko, ni latinsko, kajti v najstarejšej grajskej kroniki (Chronicon sagorninum) se ime Grad ne sklanja, nego vedno je Gradus, ali pa »gradense castrum«, »altis moenibus decorata« (visokim zidovjem obdano) »arx maxima (močan grad). S. Krizogon (Križman) pa bratje sv. Kant, Kocijan, Kancianila in njih učitelj Prot so bili mučeni blizu Ogleja na vshodnjej strani na kraju, kateremu so pravili: »ad aquas gradatas« (na bregu), a Grado stoji na nasprotnej južnozapadnej strani Ogleja, in nema nijedne sv. Kocijanu posvečene cerkve.

Pred Huni je zbežal škof Sekund oglejski v Grad (Furlani pravijo Gráo) in njegov nastopnik S. Niceta je v Gradu sezidal stolno cerkev sv. Evfemije (456). Škof oglejski Pavlin je takrat, ko so Longobardi prihrumeli na Furlansko, zbežal v Grad z sv. relikvijami, knjigami in dragocenostmi oglejske cerkve. Tudi tržaški škof Geminijan je takrat prenesel v Grad relikvije od 42 mučenikov. Pavlin, dasi tudi v verskem prepiru zaradi božanstvene nature v Kristu (3 kapiteljni) v nasprotji s papežem, in toraj razkolnik, podvrgel se je naposled

papežu in je prvi se zval »patriarh«, ali očak. *) Nastopnik Pavlinov v Gradu, patriarh Elija skličé, l. 578 cerkveni zbor v Gradu, pri katerem je bilo pričujočih 20 škofov, in so potrdili, da ima biti odslej škofov sedež v Gradu zaradi večje varnosti. Papež Pelagij II. potrdi Elija patriarha v »novem Ogleji« (nova Aquileja) kot metropolitanskega ali višjega škofa benečanskega in isterskega (gradense castrum totius Venetiae et Istriae metropolis). Škofje tržaški in istrski so bili podložni grajskemu patriarhu. L. 585 jeseni je nastala strašanska povodenj po vsej Beneškej in friulskej deželi, in takrat je Soča začela teči po drugej strugi, kder je ostala do denašnjega dne. Takrat v silnej povodnji je na otoku Barbani na nekem drevu bila najdena podoba Matere Božje, ki je dala povod k glasovitej božjej poti na otok Barbanski, kder se je velika cerkev sezidala. Patriarh Sever skličé l. 589 cerkveni zbor v Maran, pri kojem je bil pričujoč i tržaški škof Sever, ki pa ni hotel pritrditi razkolnikom, ter je z drugimi škofi raje se držal sklepov rimske cerkve. Ko so Tržačani bili pod Bizantini, plačevali so 60 zlatov davka (cekinov imenovanih »mancosi«), in vsa Istra je plačala 344 zlatov.

Zaradi sorodnosti novoslovenskega jezika z staroslovenskim sklepajo najumniši učenjaki (Miklošič), da so sedanji Slovenci prišli od podunavskih krajev, katerim so kedaj Panonija pravili. Da so nekateri Slovenci uže pred prihodom Obrov, okrutih zatiralcev njihovih, naselili se daleč proti zapadu do bavarske meje, uže l. 595, to je gotovo, kajti takrat so uže Obri bivali po panonskih pokrajinah in ne bi Slovanov bili pustili skoz svojo deželo. Večinoma so bili Slovenci mirni poljedelci in pastirji in zato ni brati v zgodovini o krvavih bitkah in okrutnih pobojih njihovih, kakor o drugih sosedih Obrih, Langobardih, pozneje Frankih. Dasi pravi »slovanozrtna Kandler-jeva« svojat tržaških zgodovinarjev

*) Bolje da rabimo besedo mejnarodno »patriarh« nego »očak«, kajti v srbščini »očak« pomenja: dimnik, (od »čad« — dim).

talijanskih, da so takrat okolo l. 600 po Kr. prvič Slovenci v naše pokrajine »pokukali« in potem spet na Koroško(?) zbežali, od kodar so prišli (Cavalli Storia d. Tr. p. 53), vendar nijeden trezen in pošten zgodovinar ne more temu pritrditi. Slovani so uže pred tu bili in novodošli njih bratje so se ž njimi k malu združili in vso pokrajino v lasti imeli in jo imajo do denašnjega dne, ter nadejamo se, da je z lepa ne puste! Slovane češke, moravske in del Slovencev (karantanske Slovence) je osvobodil Samo od Obrov ter ustrojil neodvisno slovansko kraljestvo od l. 623 do smrti njegove l. 658. Hitro je nastalo a še hitrejše razpadlo to Samovo kraljestvo »segajoče od tržaškega morja do Donave in od Donave gori notri do izhodnjega (severnega) morja«. (Trdina: Zgod. Slov. st. 32.). Slovani v spodnji Avstriji so prišli zopet pod Obre, ki so neusmiljeno z njimi ravnali, a Slovenci so nekej časa imeli svoje vojvode, a l. 748 so prišli pod bavarsko in pod frankovsko navlado. Kakor posamezne obitelji nastanejo, rastejo, propadajo, tako posamezna kraljestva in mesta. Oglej je bil razpadel, Grad se je dvignol, a še bolj so hitro vzrastle Benedke, ki so uže l. 697 imele svojega vojvodo (doge — hrv. dužd). Primorska benečanska in istrska mesta, mej njimi i Trst, bila so pod bizantinsko (grško) vlado, in Longobardi so imeli v lasti le notranjske pokrajine. Primorska mesta so tudi imela v cerkvenem obziru svojega višjega škofa v Gradu, a notranjska v Ogleju, in to je dalo povod mnogim preprirom najprej mej bizantini in Longobardi, potem mej Benečani in Longobardi, in naposled mej cesarji in papeži in Benečani.

Istra je bila pod Longobardi zase vojvodina, spadajoča k italiskemu kraljestvu, tako je n. p. Deziderij, poslednji longobardski kralj, bil prej istrski vojvoda. L. 752 so bili Longobardi vzeli Raveno, glavno mesto bizantinskih eksarhov, in leto potem vso Istro, a l. 774 je Karol Veliki, frankovski kralj, uničil longobardsko kraljestvo v Italiji, razširil meje svoje velike države do Slovencev. Oglejski patrijarh Paulin II. pokliče Karola, naj si podvrže Slovence, da

jih pridobi lažje za krščanstvo, kajti neki so še bili pogani. L. 788 pošlje Karol svojega sina Pipina na Slovence, ki so bili leto pozneje uže vsi frankovskemu kraljestvu podvrženi.

Trst z Istro vred je l. 789 prišel pod frankovsko nadvlado. S Karolom Velikim se začenja nova doba v zgodovini evropskih držav; bi reč da po njem smo Slovenci celò imé najvišje državne osebe kralj (prvotno Karl), dobili. Ko je papež Leon III. na božični praznik l. 800 Karola za rimsko (nemškega) cesarja kronal in pomazilil, ponovilo se je zahodno rimsko cesarstvo po prenehanju 324 let.

Velikanske načrte si je delal cesar Karol, ko je l. 802 se hotel poročiti z Ireno, grško (bizantinsko) cesarico, da bi združil vzhodno cesarstvo z svojo državo, ali bila je Irena spodena in je 803 v prognanstvu umrla, vendar je Karol l. 803 s cesarjem Nikeforom pomirje sklenol. Meje frankovskega kraljestva so imele biti na jugu Dalmacija do reke Cetine, isto Liburnija in Istra. Silna država segajoča od jadranskega do severnega in atlantiškega morja z vsakovrstnimi jeziki: slovanskim, mongolskim (Avari - Obri), nemškim, talijanskim, francoskim, španskim. I Slovencem je Karol veliko uslugo storil, da jih je otel óbrskega nasilstva, da so pod njegovo vlado vendar prostejše dihali, nego pod ono divjaško okrutnih Obrov, da je v prvej vrsti skrbel za vpejljavo krščanske vere po vseh pridobljenih pokrajinah.

II.

Od Karola Velikega (803.) do vzročitve Avstriji (1382.).

L. 803. je Karol Veliki na državnem zboru v Reznem (Regensburg) določil, naj se iz pridobljenih južnih in vshodnih pokrajin ustanovite dve mejni grofiji (markgrofije): vzhodna (Ostmark) zavzima gornjo in spodnjo Panonijo, a južnja s Furlansko, Koroško, Kranjsko, Istro in del Hrvatske, bil je v tej vrsti i naš Trst. V Čevdatu so bivali furlanski mejni grofovi sami koreniti Nemci (Erih,

Kadolah, Balderih), Kar ni bilo obdelanega sveta, (polje), vse se je smatralo kot kraljeva lastnina, katero je kralj podeljeval svojim zvestim privržencem, *baronom*, za užitek s početka le do smrti, a kasneje v dedno posestvo (*fevd*). Baroni in grofovi pa niso tačas bili omikani plemenitaši, nego surovi, odurni, okrutni vojaki in lovci divjih zveri po velikih šumah (gozdovih), v sredi mej kojimi so imevali utrjene gradove (*tabre*). Meščane so trše držali, nego pred Bizantini, in ker niso marali jim delati ono malo polja, niti čed pasti, zato so, v Istri posebno, raje obdržali si bolj pokorne Slovane. Nikakor ni misliti, kakor sploh novejši italijanski zgodovinarji trdé, da so še le takrat Slovenci prišli v Istro in tržaško okolico. Iz neke listine poročajoče o shodu pri Rižani l. 804, ko so kraljevi poslanci (*missi regis*) Karola Velicega imeli razsoditi o pritožbah meščanov proti vojevođu Jovanu, razvidno je le, da so Slovani na kmetih bivali, in le mestni stanovniki so stali na krmilu. Poslanci so razsodili: »Kder mogó shajati Slovani brez škode grških (bizantinskih) in rimljanskih meščanov v Istri, naj shajajo, a kder jim delajo kaj škode, bodi si v šumah, bodi si po obronkih*), po poljih ali koder si bodi, tam jih zapodé. Če je meščanom postreženo, poženo jih v take opuščene kraje, kder jim ne bodo nič škodovali. Tam naj gospodarijo kakor javni sužnji.« (Grmanstvo itd. str. 22.)

Pri onem ljudskem shodu (dandenes bi rekli »taboru«) pri Rižani je predsedoval Fortunat, grajski patrijarh, ki je bil velik prijatelj Karolu Velikemu, rojen Tržačan. V listini je rečeno: v koprskem**) okraju na onem mestu (*loco*), ki se mu

---

*) V izvorniku je slov. ime »runcora in roncora« t. j. obronk ronk. V Barkovljah je še kraj: Ronk, pri Gorici: Ronki, po Friulskem in daleč tja v padovanskej škofiji: Roncaia, Ronchi, Roncon, in drugod, kajti segalo je do tja slovansko naseljenje.

**) In territorio *Caprensi*. Od Justina I. se je zvalo mesto: Justinopolis, a prvotno ime je: Kapris, ki je pre-

pravi Rižan (Rizian). Tudi tržaški odborniki z svojim škofom Leonom so bili navzoči. Vojvoda Jovan je zagotovil, da pusti meščanom njih stare pravice, t. j. nekako samovlado, na katero so bili vajeni od rimljanskih časov. Na prošnjo istega patrijarha Fortunata je nastopnik Karolov, Ludovik l. 819. dovolil mestom, da si sama zbirajo duhovske in svetne predstojnike, a dohodki mest so se znatno skrčili, kajti desetino, katero so pred mesta od kmetov na podložnih posestvih prejemale, prihajala so tačas v roke kraljevih vojvod in baronov.

Slovansko ljudstvo po deželi se je za časa Karolingov večinoma vse pokristijanilo, in bilo je sploh, kakor vselej, jako pobožno, tako da ga celo nemški pisatelji onega časa hvalijo: »tako bogobojnega naroda ni nikder več po vsem krščanskem svetu«. (Helmold).

Zato so uže takrat mnogo hodili na božja pota, in ker so duhovniki imeli zapoved, da vedno spodbujajo vernike k obilnej miloščini (Cap. Aquisgr. 810. l.), in daritelji večih zneskov so se v posebno knjigo vpisavali, in pri sv. maši vsemu ljudstvu oznanjali; ohranil se je tak zapisnik v »Starem mestu« (v Čedadu) v starem rokopisu evangelija iz VI. veka. Veliko je tu slovanskih lepih imen, ki iz prepisov sodeč nobeno ni stareje od VIII. pa tudi ne mlajše od X. veka, torej prav iz dobe Karolingov. Tisto evangelije, koje so neki imeli za rokopis sv. Hieronima, bilo je najbrže pisano v samostanu Beneditincev v Štivanu (Timavu) kajti pravi: »imena onih, ki so prišli v ta samostan.« Glasna priča, da je bilo todi največ Slovanov, kajti največ je slovanskih, nekaj longobardskih, malo nemških, a še manj, skoro nič italijanskih. Neka imena naj navedemo tu:

Budislav, Bedoslav, Boleslav, Braslav, Bogmir, Branimir, Cvitomisl, Čeraj, Dračič, Dragoud, Driži-

---

loženo od Bizantinov v Egida. Kopar, Kapr ni drugo nego slovanski: Krpa, Krepa t. j. *otok*, kajti glavni dve strani Kopra proti kopnem ste: *Božidraga* in *Župnjak* (Supenaga). Capodistria je še le od l. 1200 naprej.

mir, Dobromisl, Dobislav, Dragomir, Dobrodej, Domamir, Dragorok, Golan, Gonimir, Gostidrag, Gostiša, Grben (cruben), Glavež, Hotimir, Hoten, Hotež, Krajnok, Kozel (Cozil, quozil), Kako, Kanej, Kasni, Krepák, (crepuco), Kralo, Koser (coseri), Ludino, Luban, Lutomir, Motik, Miromisl, Menedrag, Merislav, Mislej, Mistislav, Milas, Milo, Mirogoj, Munemir, Minidrigo, Nosimir, Negod, Nepokor, Nitabor, Našimir, Nazir, Nenadej, Olodrag, (— veledrag?) Olomir, Onimisl, Pribibor, Pribislav, Penebod, Pozden (pizeden), Pudaram, Preslaven (prescl) auontePrimislav, Promer, Pilende, Rešat, Ratnik, Radoslav, Rastislav, Ražmen, Randek, Ratgoj, Stregemil (strezimir), Sebeteh, Sobeslav, Sebedrag (večkrat), Sventopulk, Sedemir, Stanimir, Sabes (Sobec?) Siliz (Žilec?) Sedobrat, Stranamir, Sovina, Stradoslav, Soidrago, Santpulk, Sitigoj (= žitogoj), Stano, Sandok, Trebenec (večkrat), Trudopulk, Trpimir, Trebego, Trdoslav, Trdimir (turdemer), Unislav, Velik (uelecnes), Vitamisl, Vidmar (uitmer), Vuikot, Višenik (uisenego), Vilan, Vestimir, Zlebor, Žitomir, Žiznemir (zizemer); — ženske pa; Boželica, Belica, Bogomila, Bega, Bracena (bratena), Bedoslava, Centeska (cvetna?), Črna, Ceresula (?), Dobrava, Dobravlasta, Degodelka (— dolgodelka?), Godeslava, Hesla, Kalja, Ježumila (exumila), Lala, Luta, Milena, Mevla, Motimira, Mlada, Mojslavica, Menidruga, Mirislava, Mislana, Mirona, Mariosa, Pribislava, Presoboda, Prsnata, Sobemisla (— sobemuscla), *Slovenka* (— sclauenca —), Svetožizna (— szuentezizna —), Straneka, Semidruga, Straha, Stradoslava, Semimsla, Sinata, Sebuska, Slavka (sclauica), Tešina, Trebena, Toneslava in Tunislava, Ubislava, Železna (zelesena), Zisola (= žežula — kukovica), Zidana (— žúdena), Zla.« (F. Rački: Rad jugosl. akad. XLII. p. 198.)

To pa niso vsa imena, še veliko več jih je, ki stojé po obrobku rokopisa in mej obema kolonama prvih devet strani je tako goste popisanih, da se ne nahaja nijedno prazno mesto. Gotovo je bilo mej onimi obiskovalci tudi mnogo Tržačanov

in Goričanov, kder je še dan denes mnogo primkov končnico *goj* (=radost), in sploh Kraševcev. (S. Rutar.)

Uže pod bizantinsko vlado so imeli škofi tudi v svetovnih poslih važno besedo, kajti cesarji so jim navadno izročevali neko nadzorstvo nad uradniki, in sploh se brez njih ni sklepala nijedna obče veljavna pogodba. Še veči politični vpliv so škofje zadobili pod frankovsko vlado, kajti navadno so postali baroni ali grofi. Tržaški škof je kot grof imel mnogo pravice, desetino in mitnino in užitnino pobirati, sodstvo, in lasten denar kovati. Vendar ne smemo si misliti, da je tržaški škof tudi v svetovnem obziru imel toliko fevdne (izročene) lastnine, kolikor je bilo škofije. Polagoma so od raznih kraljev in cesarjev dobivali posamezne gradove, sela, in naposled l. 948 je škof Janez III. dobil od cesarja Lotarja II. tržaško mesto z okolico (tri milje na okolo) z vsemi pravicami gor navedenimi. To škofovo posestvo je segalo od Opčine do Predloke (Kovačič rokopis trž. zgod.), in še dandenes imajo škofje tržaški ostanke svojih zemljišč v Dolini (v Bregu in Žavljah) in gor po dolinskem Krasu do Slavnika, kder je pod vrhom Videžem velika senožet: *Škofelca*. — Prej uže, l. 911. je bil podaril talijanski kralj Berengar tržaškemu škofu gradova »Beram« — (kar neki imajo za grad) Vrem v Istri, a drugi za Prem, tretji za Vreme (Kandler), tako da nič gotovega nam ni znano o tem gradu. Morda je bil Repentabor (na Krasu), kajti nad vhodom k Tabru je napis »l. 911 je bil tabor zidan«. A takrat so bili prihrumeli divji Madjari v naše dežele ter stršansko razsajali, ropali, zažigali, vse pomandrali, da je bil velik strah pred njimi. Skoz 50 let so večkrat ponavljali Madjari svoje napade in kot huda nevihta deželo pustošili.

»Isti kralj Berengar je dovolil svojim podložnim, da smejo *tabre* zidati kder koli hočejo v svojo obrambo, in mnogo se jih je takrat vzdigovalo po višavah«. (Zandonati o. c. st. 116.)

x) Vreme ali Beram

Oni napis na Repnemtabru (v starih listnicah: Grebén tabru) bi torej kazal na začetek svoj o madjarskih grozah. Kras, okolica tržaška in menda tudi tržaško mesto je takrat mnogo trpelo. Cavalli sicer pravi: »La città non ebbe a soffrire, perchè gli Ungheri non sono discesi dalla Vena«. (Storia d. T. p. 70) (Tržaško mesto ni trpelo, kajti Madjari niso prišli čez Venó — openske hribove — v mesto), to naj veruje kdor hoče. Madjari so od prvega prihoda na Ogrsko do denašnjega dne ljuti sovražniki Slovanov. Oni so razdejali slovansko velikomoravsko kraljestvo Svatoplukovo (906) ter z slovanskim žiteljstvom v Panoniji zatrli tudi krasno cvetočo setev krščanske vere, katero sta ondi zasejala bila slovanska aposteljna (blagovestnika) brata sv. Ciril († 863) in sv. Metod († 885). Ko je bil papež Ivan VIII. l. 880 dovolil, da se vsa služba božja v cerkvi sme tudi v slovanskem jeziku obhajati, sprejelo se je to dovoljenje z veliko radostjo po vseh slovanskih deželah. In pisalo se je gotovo mnogo listin s pismeni (črkami) od sv. Cirila iznajdenimi. Po vseh istrskih duhovnijah se je kedaj sv. maša v slovanskem jeziku (glagoljici) čitala, celó v »talijanskem« Koprú. Mainati pravi: »v slovanskem jeziku se bere sv. maša tudi v Koprú, kder č. o. frančiškani vsak dan rano zjutra zaradi kmetovalcev v cerkvi sv. Tomaža berejo v slovanskem jeziku sv. mašo, kakor sem se jaz osobno prepričal ter sem videl tudi brevijarje tiskane v onem jeziku, s črkami povsem drugačnimi od latinskih«. (Cronica I. 214.) Tako je pisal Mainati l. 1819; a dandenes? Ni sledú ni več v Koprú ne o misalih, ne o brevijarjih, ne o listinah. Gledé misalov sem slišal, da so jih prepeljali na ladiji v Benedke, a ladija da se je potopila, a gledé listin, da je neki »visoko« (?) učen gospod rekel pregledavši jih: »ko jaz jih ne znam tolmačiti, živa duša ne bi jih znala razbrati, tja vrzite jih v ogenj«. Tako je storjeno v domovini onega Petra Pavla Vergerija, ki je l. 1555 pisal: »Veseli me, da ko hočem preložiti novi zakon v slovanski jezik, izve to tudi njegovo veličanstvo kralj sam, saj ima to-

liko Slovanov podložnih«. (Ltp. Matice 1881. st. 134.). V Trstu je skoro gotovo saj v cerkvi Matere Božje slovanske (Madonna del mare) se kedaj slovanska sv. maša brala, kajti v »škofovej« župniji Dolini so prvotni zapiski v župnijskih knjigah glagolski. Dokaz temu, da so po kancelijah v Trstu zraven latinskega tudi kak slovansk spomenik napisali, je oni jedini glagolski napis na hiši Conti zadej za mestno palačo, ki je bila l. 1458 sezidana od sinov mestnega *notarja* Kristofora Cancellari. Kakor v Kopru tako v Trstu dandenes nemamo ni sledu o glagolskih misalih, brevijarijih, ali listinah. A kaj hočemo?

»Vse je vihar razdjal,
Narod bo vedno stal!«

Iz prahú in pepela od Madjarov puščenih razvalin se je le polagoma zopet izcimilo novo življenje, potem ko jih je bil Oton I. nemški cesar l. 955 dobro potolkel na laškem polji. Ko se je bližalo leto 1000 po Kr. so mnogi mislili, da bode konec svetá, sodnji dan, vzlasti ker je bil velik potres ob onej dobi in se je na nebesu prikazala strahovita zvezda repatica.

Italija je bila pod kraljem Berengarjem, ki je z svojim brezobzirnim vladanjem, ropanjem, preganjevanjem podložnih te primoral, da so cesarja Otona I. poklicali na pomoč, ter ga v Milanu l. 961 kot svojega kralja kronali. Isti Oton je izročil Istro svojemu bratu Henriku vojvodu bavarskemu in koroškemu, in tudi je potrdil škofom tržaškim njih pravice. Posebno je zadobila tačas oglejska patriarška cerkev veliko posestva po Frijulskem, Kranjskem in po Istri, da je bila za časa patrijarha Popona (1019—1045) najbogatejša cerkev za rimsko. Popon je sezidal l. 1031 stolno cerkev v Ogleju z velikim stolpom, kakor je še dandenes. Tudi je zase pripravil veliko palačo. Imel je dohodkov do 150.000 dukatov.

Tržaški škof je bil z mnogimi drugimi škofi vred navzoč pri posvečevanju stolne cerkve oglejske. Dežela je bila takrat vsa razkosana mej škofe, grofe,

Tržaški škofje (Seckfeld)

barone, samostane, kojim so kmetje morali plačevati desetino. Cesar Henrik IV. je l. 1067 podelil celo frizinškemu škofu na Bavarskem vasi Predloko, Rožarij, Osp, Čubed, Truške, Šterno in sv. Petra v šumi (in Selve) v Istri.

Moč Benečanov po morji je vedno rastla, tako da so l. 1177 celo brodovje (75 ladij) cesarja Miroslava Rudečebradca (Friderika Barbarossa) pri Piranu ali pri Salvore (Žalburni) potolkli, in si gospodarstvo po jadranskem morju prisvojili.

Uže v davnej minolosti so bili Slovani ne le poljedelci in pastirji, nego i večji trgovci. Na severnem (baltiškem) morju je bilo mesto slovansko Jumneta, o katerem pravi Adam iz Bremena (l. 1072), da je največe evropsko mesto, v koje se je stekala trgovina vseh narodov, prosti vhod so tam imevali vsi trgovci. To so bile severne Benedke, razdejane uže l. 1172. Južnih Benedk koren je isto tako slovansk, le značaj je drugačen, kajti kakor je bila v Jumneti prostost, tako je stavila južna sestra mnogo zaprek svobodnemu trgovstvu. Vsa primorska mesta na jadranskem morju je Venecija smatrala kot svoje služabnice a sama se postavila jim za kraljico. Plačati so morala mesta nek pomorski davek, vso trgovino da imajo le posredovanjem beneškim obavljati, nobene ladje brez dovoljenja ptujcem ne prodati, ako kaj iz Levante (t. j. vztočnih dežel) pripeljejo, ne smejo nikamor nego le v Benedke robo peljati, monopol (samotržtvo) si je prihranila od najpotrebniših stvari n. pr. od soli. Povsod so nastavili svoje opazovalne ladije (*fuste*, menda nastalo iz slov. *hvasta* = *Kaperschiff*), da so koj zagrabile (vhvatile) in v Benedke peljale one mornarje, ki so se drznoli pregrešiti se proti poveljem mogočne republike. Pre slabotna so bila mesta primorska, da bi se zdatno branila beneškemu nasilstvu, ter so polagoma prišla v šake beneškega leva.

L. 1145 se udajo Benečanom mesta Koper, Izola, Pulj, in l. 1149 tudi Rovinj, Poreč, Umag, in Novomesto (Cittanova), prisežejo zvestobo beneškemu dože-tu, vendar v mirovnej pogodbi mej Benečani

in mej cesarjem Friderikom Barbarosa (1177) se imenujejo ta mesta kot spadajoča k isterskeji mejnej grofiji.

Trst se v onih pogodbah ne omenja, pravi Cesca, kajti je propadel zaradi prihoda Slovencev (?!) ki so se po njegovih zemljiščih naselili«. (Cesca: Le Relazioni tra Trieste e Venezia, Padova 1881. p. 36.) Kandler, Cavalli, Cesca e tutti quanti — iz same silne ljubezni do Slovanov sami sebi v obraz bijejo: Kdo neki bi Tržačanom njih zemljišča obdeloval ter za njih vsakdanji živež skrbel, ako ne bi krotki delalni Slovenci se za nje trudili?

Oglejskega patrijarha Ulriha II. so bili Benečani l. 1126 ujeli z 12 kanonici vred, in da se odkupi, moral je zagotoviti, da vsako leto pošlje debelega vola, 12 prašičev in 12 velikih hlebov kruha v Benedke, da so Benečani pri velikej veselici te dari použili. Isti patrijarh Ulrih II. je dobil iz Rima potrjeno nadpravico nad 17 škofij: Komo, Mantova, Trident, Verona, Vicenca, Beluno, Feltre, Čeneda, Padova, Treviso, Konkordija, *Trst*, Koper, Cittanova, Poreč, Pulj, Pičan l. 1180.

Ljudi vseh jezikov, vseh stanov so takrat navduševale križarske vojske, ter jih zjedinjevale k onim čudovitim podjetjem, katere bi dandenes bile nemogoče. Večinoma so se vkrcali vojaki v Benetkah, a Benečanom je to silno neslo, ter so se te prilike poslužili, da so s pomočjo romarjev v sveto deželo, tudi zraven kak kos dežel si prisvojili. Tako v drugej križarskeji vojski pride stari dože Dandolo z 240 ladjami, na kojih je peljal francoske uboge romarje in vojake, ki niso imeli s čem vožnje plačati l. 1202 v *Trst*, ki se mu koj uda ter mu mestne ključe izroči. Povrh zagotovijo Tržačani, da bodo pazili na pomorske roparje, da bode beneška trgovina prosta vsakaterega davka v Trstu, in da bodo dajali vsako leto 50 čebrov najboljšega vina. Še druga mesta naprej po Istri in po Dalmaciji je Dandolo si prisvojil.

Patrijarh Wolfger (1204—1218) je potrdil škofu in kapitulu tržaškemu vse njih posestva l. 1206, tudi je sam mnogo novih posestev pridobil, vzlasti

mejno grofijo Istro od cesarja Friderika II. v l. 1214, ter je zbral Koper za glavno mesto: Capo d' Istria, vsej istrskeji deželi, a vendar še le patrijarh Bertold, ki je bil istega rodú žl. Andechs, kakor istrski grofovje, prišel je popolno v posest Istre. V istem času sta živela dva slavna svetnika, ki sta velevažnega pomena v kulturnej zgodovini: sv. Frančišk Asiz, in pa sv. Dominik. Prvemu je bil patrijarh Bertold prijatelj; na drugega pogrebu je bil navzoč (1224). Takrat je prišel sv. Anton Padovanski v Gorico in l. 1226 tudi v Trst, potem dalje v Poreč in Pulj, kder je povsod samostane frančiškanov ustanovil. L. 1235 potrdi papež Gregor deseti o žita tržaškemu kapitolu, a drugo l. 1236 prodá škof Janez V. z dovoljenjem kapitula za 500 mark (6000 gld.) svoje pravice mestnej tršaškej občini.

V izvorniku se omenja jud Daniel David Korošec (de Karintia), ki je bil škofu posodil 507 $\frac{1}{2}$ mark, koje je škof ratoborni potreboval v vojnah na Koroškem in za vkrotitev drugih roparjev in tatov na Krasu (»de Carsis«). Tačas, pravi Kandler (Consiglio d. Patr. p. 30.), da se je mesto osvobodilo od škofove nadvlade in se je postavilo določeno število mestnih odbornikov, mej katere so pridružili i mnogo prostakov (genti plebee) t. j. slovanskih kmetov. To se vè, kar ne zvoní po talijanskem, vse je preprosto. Kaj pa toliko slovanskih imén v listini izdanej po beneškem pisatelju Romaninu o prilíki pridobitve Trsta l. 1202? Mej 360 gospodarji tam imenovanimi jih je mnogo brez priimka, kar takó n. p. Maurus, Ditemarus, Bernardus i. t. d. nekaj je označenih z stanovnim pridevkom: n. p. Vital gastaldio, P. judex (sodec), a primeroma polovico le s popačenimi pridevki, toda iz mnogih je slovanski značaj očit: n. p. Bruda (brda), Jema, Dobrofin (Dobrovin), Gradinja, Susol, Niblo, de prevecel, Maugoran, Juban (župan), Suteg, Bolest, Melisz (Milič?), Sterperol, Sobeslav, Gagarin, Čigot, Drog, Rablo, Curivet (-kurivec?), Budinja, Vočina (Wocina), Slaven (de sclavo), Tupista, Dragonia, Triebec, Hetich (Hotič), Kres (Cresius), Pises (pisec), Skrtača (scritazza), Selvič (selvich), Bušeljan (bisselan), Niežko (niexko), Blaženih

(Blageninus), Ludoniblo, Saumich (žalmič?), Walter sloven (sclavo) Stanko hrabri (stanco crabre), Lah (lacca), Mrzel (mursel), Debočan (deboczan), Stojan sloven (stojanus sclavo), Glava (claba) Blagožič (blagosit), Lelič (lilice), Grmec (grumac), Litec, Perun, (Perunus), Smet, Lonec (Lons, ali morda iz Loža?), Pécelj (peceli), Mir, Trinoga, Kovač (couas), Ludik, Mirec Berdolaz (bertolas). Morda je kde zakopana v prahu še kaka starejša listina tržaških meščanov, iz koje se mnogo ložeje in očito dokaže, da je tržaško meščanstvo bilo večinoma slovansko in nikaikor ne, kakor pravi Kandler: »Trst ni hotel zaostati v samoupravi, nego je glasno opravičil se, da je čiste rimljanske krvi«. (»Trieste, figlia di Roma, puro sangue«. Cronograf. Scussa p. 221.). Koliko listin, ki bi od prvotnih tukajšnjih stanovnikov svedočile, prišlo je v požarih pod zlo n. p. ko je l. 976 bila pogorela dože-tova palača, cerkev sv. Marka in nad 300 hiš v Benedkah. »To se zató omenja, ker so Benečani malo prej v Kopru si prisvojili listine iz starine, kar so našli, seboj jih vzeli, ki so pri onem požaru v veliko škodo domovinske zgodovine zgozele«. (Kovačič o. c.). Pa kakor iz Kopra, tako so pozneje iz Trsta Benečani mnogo starinskih listin in spomenikov odnesli, kajti večkrat so morali se podati, in zvestobo priseči, tako l. 1223, potem l. 1232 in 1267. l. Uže takrat je tržaško mesto hotelo tekrovati z mogočno Venecijo, ter se osvoboditi od beneškega nasilstva, zato se je spuščalo v prijateljske zveze s patrijarhi oglejskimi in z goriškimi grofi. L. 1270 je občina tržaška po svojih zastopnikih kumovala (botra bila) pri krstu Elizabete, hčere goriškega grofa Majnarda IV. (nazovi župana tržaškega, ki je imel namestnika), poznejše slavne matere habsburške cesarske rodovine, kajti bila je soproga Albertu I. sinu Rudolfa habsburškega, ter mu je povila 21. otrok. Tedaj se je zasnovala ona vez, ki je nad 100 let potlej tržaško mesto za stalno pripela slavno vladajočej habsburškej rodovini. A mnogo bojev, napadov, bed i nadlog je moral Trst še prebiti od strani Benečanov. Dokler je, kakor ladja iz vzbujenih valóv, prišel v mirnejše zavetje mogočne vlade.

L. 1248 je bil patrijarh oglejski dobil knežje pravice nad mejno grofijo Istro, podložna sta mu bila kot vazala (veleposestnik), tudi škof tržaški in grof devinski, a Benečani, premeteni trgovci, kakor so vedno hlepeli po frijulskej patrijarhovej pokrajni, še bolj po tržaškem mestu, ker je najnaravniše primorsko skladišče za trgovino z Štajerskega, Kranjskega, s Krasa v Trst se stekajočo. A Trst ni maral robovati Benečanom, zato vojna za vojno. Za nadzorovanje ladij v Štivanu (pri Devinu) so bili Benečani sezidali na strmej steni gradič Belforte l. 1274, a patrijarh Raimund prepové istrskim mestom, da si nijednega Benečana ne smejo za župana zbrati. S tem se ve niso Benečani zadovoljni, ter pošljejo poveljnika Riniera Morosini-ja, da vzame Trst in Mile. Silno trde pogodbe je stavil Trstu v mirovnej pogodbi, sklenenej v Benedkah l. 1285.

Vsled mirovne pogodbe l. 1285. bi imeli Tržačani plačati Benečanom vse zastale davke, poslati 12 odličnih meščanov v prognanstvo, razrušiti vse trdnjave na morskej obali, izročiti in na trgu sv. Marka v Benedkah sežgati vse vojskine stroje, Benečanom narejeno škodo popolnoma vrnoti in vrhu tega vplačati 4000 lir škode, storjene beneškej konjici. Mesto pošlje načelnika Marko Ranfa, Randolfa Basilei in Kremončana Katapan v Benedke, da nekaj plačajo in za drugo izprosijo daljši obrok in s prisego potrdé pogodbo. Le dve leti spolnujejo trde pogoje mirú, potem se zopet spuntajo, a Benečani pošljejo proti istrskim mestom in proti Trstu svojo vojno, ki pridobi Koper in Muhov grad (Moccò) vzame. Patrijarh oglejski Raimond della Torre v zvezi z goriškim grofom zbere silno vojsko pri Tržiču (Monfalcone), ki naprej deroč zapalijo grad Závvršnik (Sborcenece) in Dane (Zana?), in ko utrjenega Kopra ne morejo vzeti, opustošijo vse okolično polje, tudi Muhov grad brez uspeha oblegajo. Pod poveljništvom Marina Morosini-ja, vzamejo Benečani Mile (Muggia) in z 6000 pešci in 1200 konjiki napadejo Trst, vtaborivši se na »Veduta Romana«. Hrabro se držé Tržačani, trdno se nadjaje patrijarhove pomoči, a ta, ker je bil v za-

dregah denarstvenih, prodá nekaj posestva in zopet z grofom goriškim združi vojno pri Tržiču, ki potem skupno oblega Benečane pri Trstu, ali kar naglo zgine grof z svojo vojno. Bil je neki podkupljen od Benečanov za 20.000 gld., kakor je pozneje spoznal, slabega denarja. Sedaj so Benečani še bolj drzni in neprenehoma napadajo Tržačane, ki v velikej stiski in gladu uže jedó najgnjusniše stvari, ter milo prosijo patrijarha pomoči. Ta pokliče v vojno vse sposobne moške od 18—70. leta, kakor neko *črno vojsko* proti Benečanom. Tistega leta 1287. je bil dal Rajmund patrijarh prvikrat ljudstvo šteti iz vojaških namenov. Črna vojska udari skoz Prosek proti Trstu z silnim krikom in veliko kresov so po noči zažgali, da so mislili Bečani, da ves Kras pada na nje, ter so hitro pete odnesli in mnogo jih je pri drenju na ladije v morju utonilo. Vso vojskino pripravo in družega blaga so bili Benečani v taborišču mnogo pustili; to so Tržačani pograbili in tabor »*Veduta Romana*« razrušili; potem udarijo na svojih ladjah proti Benedkam, zažgó županovo hišo v Caorle in župana seboj odpeljejo. Benečani sedaj prosijo papeža za posredovanje, ali pooblaščenec papežev jih ne more pomiriti, zato s 5 ladjami zapró vhod v Trst, da bi ga sestradali, a Tržačani dobé žita od belinjskega opata. Posredovanjem papeža Nikolaja IV. se vendar naposled sklene mir v Trbižu (Treviso) l. 1291. mej dožejem Petrom Gradenigom in patrijarhom Raimundom in grofom Albertom, goriškim in tržaškim mestom. Trde pogoje so stavili nesrečnemu Trstu: da se mora držati pogodbe l. 1285 (zgor), potem razrušiti vse primorsko utrjeno mestno obzidje, prodati Benečanom vse ladije, ne sprejemati begunov Istranov, v prognanstvo poslati 24 odličnih meščanov. A rajši nego da bi v šakah bilo, uda se mesto in postane neodvisno od tuje vlade, in k malu potem zadobi neodvisnost tudi od domače škofove nadvlade, kajti l. 1292 proda škof Brisa de Toppo mestnej občini najvišjo pravico, da sme svojega glavarja (gastaldo) prosto si izbirati in vse druge svetovne pravice za 200 mark (2800 gld.) Za

glavarja si mesto izbere grofa goriškega Mainharda IV. V onej pogodbi l. 1291 je bil škof zadobil Muhov grad (nad Robido), kateri je 4 leta pozneje 1295. tržaškemu mestu v najem dal za 10 let.

Isti škof odstopi oglejskej cerkvi duhovnijo sv. Kocijana pri Soči na Goriškem zamenjaje isto za Mile l. 1296., ki so potem vedno ostale pod tržaško škofijo. Tačas so bile velike razprtije in poboji na Italijanskem mej privrženci papeževimi: *gvelfi*, in mej cesarjevimi prijatelji: *gibelini*, ti zadnji so bili iz Toskanskega prognani in 50 družin gibelinskih se l. 1302 naseli v Trstu (po trditvi Kandlerjevej). L. 1302—1324 je bil tržaški škof Rudolf Pedrazzani iz kremoneškega, o kojem nekateri trdé, da je iz svojega grada Soncino privabil nekaj selanov v Sčednjo (Skedenj) pri Trstu, t. j. *Sancine*. (Kandler). Nu! mogoče, a da bi ime Sonce, Šonc, Sancin bilo italijansko, tega nikakor ne moremo priznavati, kajti sons—sonc je pošteno staroslovansko ime pomenjajoče: golobradec, in se nahaja še v mnogo drugih krajih po Slovenskem.

Tržačani so v svojih statutih l. 1319 potrdili davek vina beneškemu dožetu, vendar so vedno hrepeneli po večej svobodi v trgovstvu zlasti, da bi jim prosto bilo *sol* prodajati, kajti od soli so imeli Benečani samoprodajo (monopol) in glavno skladišče soli v Koprju. To je jadilo Tržačane in zaprli so pot s Kranjskega v Koper, a Benečani zasedejo Breg (žaveljsko dolino), da so bili prisiljeni mirú prositi l. 1334. Uživali so vendar neodvisnost od beneškega leva, ker l. 1348 so Benečani jih prosili, naj nikar ne podpirajo Koprčanov, ki so se bili spuntali; tudi ko je bil nek Benečan l. 1350 župan tržaški in je popravil mestne statute, vzviševal mestno svobodo in samoupravo. Gledé omenjenega vinskega davka in podložništva v pomorskih zadevah so Tržačani večkrat slovesno potrdili zvestobo Benečanom, a zahtevo, da se zastava (bandera) sv. Marka na glavnem trgu razobesi, krepko in stanovitno so odbijali. Davno bi Venecija bila Trst uničila, da ni toliko vojn imela z mnogimi deželami v svojej okolici, a ko je s temi

dovoljno se pomirila, plane zopet na Trst. Povod tej vojni je bil dvojen: L. 1368 so Benečani zopet ostro zahtevali, naj se na tržaškem trgu razvije zastava sv. Marka, a meščani tega niso dopustili, in prav takrat je beneška fusta (— hvasta — opazovalna ladija) ugrabila z soljo naloženo tržaško ladijo, ter jo po sili hotela peljati v Benedke na odgovor zaradi solnega kontrabanda. Mesto v Benedke, vrne se tržaška ladija v tržaško luko, kamor s pomočjo domačih ladij zavlečejo tudi beneško fusto, kapitana ubijejo in nekaj mornarjev ozledijo. Benečani hočejo imeti strogo zadoščenje, da se ponové iste pogodbe, kakor l. 1285 in 1291, in da Tržáčani plačajo 1000 mark. V dveh tednih naj vsi Tržáčani zapusté Benečijo, in zveza mej obema mestoma naj se popolnem pretrga. Od tržaškega mesta se naposled odpošljeta dva odbornika: Jarnej Stojanov in Franjo Bonómo, ki potrdita trde mirovne pogodbe l. 1368, a domá so razkačeni ter se za vojno pripravljajo. Ko Benečani zvedó, da Tržáčani niso zadovoljni s temi pogodbami, pošljejo 12 ladij in močno vojsko pod poveljništvom Dominika Michiela proti Trstu. Sredi zime dne 15. decembra naskočijo mestne zidove, a pogumni Tržáčani hrabro braneči svoj dom, njih napade odbijajo, ter si prizadevajo, da bi vojno zavlekli in Benečane z lepa odpravili, zatega del pošljejo tudi poslance k papežu in k cesarju. A zaman, Benečani se ne dadé preprositi, vzamejo grad Mokolán (pri Kontovelju) in ko pri jako utrjenem mestnem zidovji nič ne opravijo, gredo oblegat Muhov grad v Breg. Nova pomoč še bolj osrči Benečane in silno stiskajo Trst, ki v tej velikej zadregi išče pomočnikov in se obrne najprej k patrijarhu Markvardu, in k cesarju Karolu IV. in k Ludoviku ogrskemu kralju, in naposled k avstrijskima vojvodoma Albertu in Leopoldu, ki sta vsled pogodbe s patrijarhom Ludovikom uže l. 1362 dobila vsa patrijarhova posestva na Kranjskem, Štírskem, v slovenskej marki, in na Krasu. V pogodbi 31. avgusta 1369 se mesto nepogojno predá vojvodom avstrijskim, in vojvoda Albert odgovori, da pre-

vzame mesto, a ob enem tudi jim odpušča odpad, ker so uže pred se udali bili, in vendar so iskali pomoči pri patrijarhu oglejskem in pri cesarju.

Vojvoda Leopold zbere vojsko 10.000 mož in hiti proti Trstu, pridobi Muhov grad in z vso silo napade Benečane, ki se uže umikajo, a čili mornarji jim pridejo na pomoč še o pravem času, s kojimi združeni upehano Leopoldovo vojno nazaj potisnejo. K málu na to Benečani hujše napadejo Trst, ter ga užugajo in v 18. dan novembra 1369 gredó v mesto, a mej Tržačani se je skazal podžupan Henrik Repič (Rapicius), ki je rajši odšel kot pregnanec na otok Krk, nego da bi klical bil: «Viva san Marco!» (Scussa p. 73.)

Poseben oddelek beneške vojske se je zval »i *guastatori*« (uničevalci), ki so sekali oljke in trte in sadno drevje — sploh na polju veliko kvara napravljali. Tudi okolo Trsta so beneški uničevalci veliko škode provzročili, vsled česa nastane lakota, vendar so Benečani posodili mestu 20.000 lir za prve potrebe. Potem zgradijo dve trdnjavi, da bi lažje zaprečili vedno se ponavljajoče puntanje: eno pri morju, in drugo na višavi sv. Justa. Z vojvodom Albertom in Leopoldom se Benečani pogodé za 75.000 cekinov, da se odpovedó vsem zahtevam in pravicam, katere sta imela do Trsta. Ta pogodba je bila podpisana dne 13. novembra 1370 v Šiški pri Ljubljani. (Keyssach, sclavonico Chischia.) Muhov grad nad Zabrežcem in onega pri Kontovelu (Mokolán) utrdé Benečani in z močno posadko zavarujejo. Najhujše nasprotnike izpodé, svoje privržence nagradijo, duhovništvo skušajo za se pridobiti. Cerkev sv. Marije, zunaj mestnega zidovja z dotičnim pokopališčem, razdrto v poslednjej vojski, dovolé, da se zopet sezida, kajti škofu in kapitolu je zaradi pobožnosti ljudstva (slovanskih kmetov!) mnogo dohodkov dajala; (»magnam utilitatem recipiebant«, Cesca o. c. p. 213.). Vendar je sovraštvo vedno tlelo proti Benečanom, a vskipelo je o priliki, ko so Genoveži Benečanom nekatera istrska mesta do Umaga vzeli. Tržačani

spodé beneško posadko in hočejo razrušiti njih trdnjavi l. 1379.

Ljudstvo je bilo mnogo zdivjano, in kakor so po gozdih zverine tulile, tako so se roparji, osobito poleg glavnih cest, potikali. Za brambo romarjev so se v onej dobi na mnogih prelazih naselili vitezi templarji. Bili so na glavnej cesti, ki je iz Trsta držala v Ljubljano, pri *Lokvi*, in na drugej cesti, ki je skoz Opčine vodila na Kras in v Ipavsko skoz *Dutovlje*, morda so bili po nekih znamenjih sodeč, tudi na *Repnemtabru* templarji. L. 1307 pride škof Rinald Ravenski na Kras, da spodi templarje iz njih tabrov in posestev, kajti njih red se je zatrl. Škof Rudolf je združil okolo l. 1312 cerkev sv. Marije z ono sv. Justa, da je postala sedajna stolna cerkev sv. Justa. Benedke niso mirovale, o vsakej priliki so kazale nadvlado po morji in ako so Tržačani hoteli imeti kaj prekmorskega blaga, morali so ponižno prositi Benečane za dovoljenje, tako so dobili dovoljenje l. 1311, da smejo pripeljati 1000 starov pšenice iz Apulija. Novejši zgodovinarji tržaški in talijanski trdé, da je neka stranka v Trstu držala za Benečane, mej njimi glavni vodja nek žlahtnik, prej škofov oskrbnik, Marka Ranfo. Ta je hotel, da se stare pravice zopet škofu povrnejo, a zarota se ovadi in ubogega Marko Ranfo ubije razkačena drhal in njegovo hišo do tal razruši, in ves rod se vekomaj prepodi iz mesta l. 1313. Mnogo je o tej zaroti pisal (in sanjal!) Kandler, pa vendar prav malo izvestnega. Ker je bil Marko l. 1311 sodec v Gorici, torej v grofovej službi, misli, da je bil menda viteškega rodu, a uže pred, t. j. v mirovnej pogodbi l. 1285 je bil načelnik poslancem tržaškim, ki so zvestobo prisegli republiki v imenu vsega mesta, nu l. 1313 so Benečani zopet zahtevali, da Tržačani Benedkam zvestobo prisežejo, in mogoče, da je stari Marko s škofom (beneškega rodu) vred zahteval, da Tržačani gledé na svetost prisege, ponové zvezo z Benečani. A razsrjeni Tržačani na te zahteve planejo na Markota; zvlečejo ga iz mesta (?) in sramotno umoré. Strahovito so bile strasti vzburljene, ker v mestnih

Veliko uprašanje, kdo so Dokaji? Poslej ni našel se nikdar omenjeno, Pa bi bilo to se

statutih (zakonih, postavah) l. 1319. je celó določeno bilo, da kdor koli dobi kacega moškega Ranfovega rodú, naj ga kar ubije ko gada, in ženska naj se na grmadi sežge ko coprnicca (vešča), in povrh dobi ubijalec Ranfov 400 liber (600 gld.) nagrade (Statuto l. II. a 38.)

Kandler sumi, da so žlahtni Ranfi imeli svoj grad brezoviški tabor pri Matariji, a ni povedal od kod ima to notico, le tako menda sklepa iz sličnosti imena žlahtnikov Rob (tudi Raab), ki so tam stanovali, pa *Rob* je drugo nego *Ranfo*. V župniškem zapisniku brezoviškem (l. 1627) nahajam pisano sicer, da so plemeniti Rob se nazivali tudi »di Refimbergo«, a tudi to ne da še pravice, da bi stavili Ranfa in Refimberga vse v en koš. K večemu, da iz neke posebne določbe v mestnih statutih (l. I. a 107.), po katerej vsak, kdor bi živega vrana ujel in mestnej gosposki prinesel, dobi en sold iz mestne blagajnice (7 krajc.); — sodimo po sličnosti imen raab (vran, krogar) in Raab, da so Tržičanje celo gavrane sovražili zaradi izdajalca Ranfa, ali Raaba (?) = gavrana? Vsa mesta, ki so vedno bila nekako ognjišče in središče duševnega gibanja, imela so svoje posebne zakone ali statute. Tak statut je imel Trst uže po nekoliko l. 1150, a iz onih določeb gledé Ranfove rodbine in družih je dokazano, da vse točke onega zakona, ki v začetku pravi, da se je pisal l. 1150, gotovo niso iz one dobe, nego poznejše, storjene po smrti Ranfovej (1313) in to še le l. 1319. Kakšne prebivalce je mesto imelo, posnema se očividno iz mnogih oddelkov statuta n. p. v določbah dveh najstarejših zadrug krčmarjev (vincarjev) in suknarjev, gledé prvih je ostra zapoved »mešetarjem« (— i »meseti« se 9krat imenuje), kako se imajo ravnati, in gledé drugih, koliko smejo zahtevati za »suknjo« (— »de suchinia« se v § 91. I. trikrat imenuje —). Isto tako je določeno posameznim rokodelcem, koliko smejo plače tirjati, in da se jim po dovršenem delu ima dati »likof« (»licofium«). Da imajo novi naseljenci hiše zidati v okraju »Prelaze« (*prelaser*, kar je nekemu ital. gospodu popačeno iz: »praedium Lazari« ?!)

očividno: »pri lazi«, zunaj mestnega obzidja. A predaleč bi zašli, da navedemo še drugih prič slovanskemu značaju takratnega mestnega prebivalstva, a še veliko več bi jih imeli, da nam so ohranjeni ostali zapisniki, kakor so zaukazani v mestnem statutu: »Naj se napravi velika knjiga iz kožnic (pergamene), da se noter zapišejo vse stvari zadevajoče tržaško občino« (l. I. a. 73) in: »Naj se napravi velika knjiga, v katero se vpišejo vsi tržaški mestni stanovniki, in vsako leto naj sodniki popišejo prebivalstvo od hiše do hiše« (l. II. a. 159.). Od vseh teh knjig ni sledú več, a da so uže tačas tudi mnogo slovanskih listin pisali, pričuje v treh jezikih: latinskem, nemškem in hrvatskim (istrskem) v l. 1325 napisani »Razvod istrijski«; za ljudi latinski i hrvatski a »gospoda sebi shraniše jezikom nemškim«. Sredina Istre okolo Pazina (— menda iz starega: Pucina, ali pečina = foiba pazinska —) je bila »knežija« pazinska; gornji del proti Trstu je spadal pod oglejskega patrijarha (v listini: oglejski »Podreka«), in neka primorska mesta (Rovinj, Poreč, Umag, Cittanuova) so uže bila v lasti Benečanov. (»Naša Sloga« 1878 l. 2.—14.)

Tako so Tržačani 10 letni (1369—1379) beneški jarem srečno stresli. Mestno zastavo potem izročé ključarju oglejskega patrijarha, ter se hočejo popolnem njemu udati in letni davek plačevati, a predno pride patrijarh Markvard, uže pošljejo Benedke vojsko pod poveljništvom Filipa Barbariga, ki obkoli mesto, razdene predmestja, in užuga Trst, da se mu mora podati. Za malo časa traje to podložništvo, kajti Genoveži, ki so isto tako kot Benečani hoteli gospodovati na morju, pošljejo brodovje proti Benedkam. Nemudoma pozovejo Benečani svoje moči na dom, da se bolj branijo proti Genovežem, a tačas prijadra brodovje genoveško pod poveljnikom Gašparjem Spinola v Trst. Porabivši ugodno priliko planejo Tržačani na malo beneško posadko, ter jo z podestà—županom Donatom Fron prepodé in trdnjave beneške razrušijo (1381). V spomin te dogodbe se obhaja še dan denes v 27. dan junija: prikaz sv. Justa.

Genoveži, ki so, po sporočilu nekih pisateljev, po mestu strašno rogovilili, ter kot Atilovi divjaki razsajali, popolnem prepodé Benečane ter izročé na polu razorjeni Trst patrijarhu Markvardu, kateremu Tržáčani zagotové dati vsako leto 100 čebrov vina in 100 mark srebra. Proti Genovežem pa pošljejo Benedke močno brodovje 50 vojnih ladij pod poveljništvom Vittor Pisanije, ki po istrskih mestih Pulju, Piranu, Kopru si zagotovi zopet zvestobo Benečanom, ter je, sprejemši sporočilo, da Genoveži so tam pri otoku Rabu z brodovjem, opustil nakano, Trst užugati in odjadral proti Dalmaciji. V onem strahu, da jih Benečani utegnejo zopet napasti, prosili in dobivali so Tržáčani pomoč od patrijarhovih pokrajin Frijulskih, posebno iz Vidma. Takrat so bili v zvezi patrijarh oglejski z Genoveži, z ogrskim kraljem in padovanskimi gospodi proti Benedkam. Uže l. 1379 je zahteval ogerski kralj Trst zase, in zaradi tega zahtevanja niso mogli poslanci omenjenih vlad se poravnati in pomiriti, dasi prav so se bili dvakrat sešli k posvetovanju v Cittadelli. Naposled se stvar predloži razsodbi grofa Amedeja Savojskega, ki zbere poslance v Torinu, kder se v 3. dan avgusta 1381 mirovne pogodbe podpišejo. Benedke se odpovedó Trstu in okolici tržáškej, vsakej vrhovnej nadvladi, samo letno staro spoznanje v vinu in olju si še izgovoré. Določi se, da ima trgovstvo tudi Tržáčanom biti prosto, in da se ponové predpravice tržáških trgovcev v Benedkah, in vsa posestva se Tržáčanom vrnejo z gradovi Moko in Mokolán vred. Zdaj so Tržáčani dosegli, po dolgih strahovitih bojih s kraljico jadransko, Benedkami, kar so davno želeli: zlato svobodo. Beneški lev je bil ukroten za malo časa, a popolnem potrť ni bil še, in Trst sam sebi prepuščen nikakor ne bi se bil mogel vzdržati, zatorej se ozira na desno in na levo, kde bi mogočnega zaveznika dobil, komu se v posebno varstvo izročil. Da bi kdo rekel: Benedkam, bili bi ga kamenali; patrijarhom oglejskim, katerih svetovna moč je propadala, tudi ne, ogrskemu kralju še manj, ker ni imel nikder tu posestva, torej sklenejo previdni

in modri Tržáčani, udati se uže takrat slovečim in mogočnim, bogatim vojvodom avstrijskim.

III.

Od izročenja Avstriji (1382) do razglašanja proste luke.

V vsej zgodovini tržaškega mesta ni važnišega dogodka, nego je izročenje Trsta in okolice Avstriji, s katero je sedaj uže 500 let združen. Le vsled tega pred jako previdnega in modrega dejanja Tržáčanov se je kakor iz male klice mesto povzdignolo do sedanje veličine. Da ni Trst prišel pod Avstrijo, še zdaj bi po besedah Tržáčana dr. Rossetti-ja »čumel v morskej bari, in vsa obrtnija in bogatstvo njegovo bi bili skromni vinogradi in nekaj morske soli, da se z njih ubogimi pridelki preživi štiri do pet tisoč prebivalcev«. (Meditazioni p. 208.) Preudarimo malo ta važni prehod in preobrat silno vplivajoč na daljni razvoj mesta in njegovega trgovstva.

Tržáčani pošljejo svoje upravnike in pooblaščenca, katerih imena se (saj dveh) slovansko glasé: *Adelm Petač* *). (de Petaz), *Anton Dominikov* (de Dominico) in *Nikolaj Pika* (de Picha), v Gradec na Štajersko k vojvodu avstrijskemu *Leopoldu III.*, da mu za stalno v neprekljicljivo vlast izročé Trst in okolico z vsemi pravicami. *V 30. dan septembra 1382* se v Gradcu priredi in podpiše spomenica,**) v katerej so navedeni razlogi, zakaj se mesto podá, na to pravice in dolžnosti novega gospodarja in pravice in dolžnosti novih podanikov. Navede se, da je mesto v prejšnjih letih silne stiske in bede

*) Da je Petač (ital. Petaz, Petazzi, de Petachys) gotovo izvorno slovensko, dokaz je grb pozneje grofov-ske rodbine Petačev: velika pèta, kajti ni *pet* denarjev, od kodar navadno izvajajo to ime (toraj Peták) nego v grbu je 7 znamenj žebljev velike pète. Talijani mrže na to ime.

***) Spomenica izvorno latinska se poda vsa konec kljige.

prebilo, vedno menjevaje svoje gospodarje, da so avstrijski vojvodi uže pred imevali mnoge pravice nad Trstom in kot mogočni gospodje morejo vspešno ga hraniti, in da oglejski patrijarhi slovesno zadane besede se niso držali, in torej tudi Tržičanov ne vežejo več. Vojvoda Leopold se priznava kot pravi in naravni gospodar in knez Trsta in tržaške okolice, ter se zaveže, da bode vedno branil in varoval svoje novo posestvo, da Trst nikoli ne odda, nego naj vedno ostane avstrijsk, da se bo vladalo po mestnih obstoječih zakonih, katerih se ima od vojvode postavljeni kapitan držati, da kapitan (glavar) bode imel dva tovariša pravdnika, ki se bosta plačevala iz onih 4000 lir, katere se obveže mesto vsako leto vplačati, in da ne bodo se zahtevali večji davki, nego je bilo določeno, razen ko bi hotel vojvoda z dovoljenjem meščanov in *okoličanov* davke povikšati. Vojvoda pa, kot pravi in istiniti gospod in knez tržaški, ima pravico: 1. imenovati glavarja (kapitana) tržaškega, kogar se njemu zdi primerno, ki ima biti mesto prej od meščanov izbranega župana, in ostati ne le eno leto v službi, nego dokler ga vojvoda hoče imeti; 2. imenovati iztirjevalce glôb — navadnih kazni, — in zase prihraniti polovico, a drugo puščati mestnej blagajnici za plačo kapitanovo, zdravnikov, za popravo mestnih zidov, vrat, mostov in ulic; 3. mitnino tirjati od vsega po suhem in po morji v Trst prihajajočega blaga, razen ako je za izključljivo porabo meščanov; isto od ven iz mesta prodane in odposlane robe, razen od vina ribole; 4. vsako leto naj mesto pošlje najboljšega vina ribole sto čebrov; 5. da izročé mestna dva gradova: Moko (Muhov grad) in Mokolán (pri Kontovelu), in da poveljnika istih gradov prisežeta zvestobo mestnemu glavarju.

Nikoli ni mogoče vsem ugoditi, tako, bi reč i Tržičanom vsem ni bila povoljna izročitev. Prvi mestni kapitan je bil Ugon devinski, ki je po pri-segi in sprejetvi palice iz rok mestnega starešinstva odšel v Devin. Mesto njega sta vladala v mestu dva namestnika (vikarija) jeden za upravo, drugi za sodstvo, sicer pa je mesto ohranilo svoje za-

kone ali statute, kakor so se bili popravili l. 1365. V 1. dan oktobra uže piše vojvoda Leopold tržaškemu kapitolu, da brez njegovega vedenja in potrjenja ne sme si škofa izbirati, kakor so do takrat pravico imeli. Morda mu tadajni škof Angel iz Kijoze ni bil po volji kot Benečan, in toraj gledé zvestobe sumljiv. »Drugo leto umre škof Angel, in koj po njegovej smrti plane neka drhal v škofovo rezidenco, popolnoma jo oropa, kar najde pokrade, pisma in knjige, v katerih so bila škofovsko posestva in dohodki zapisani, raznese, da je istodobni papežev davkarski pobiralec s kaznijo izobčenja pretil roparjem, ako škofovih zapisnikov ne povrnejo. Pa ta opomin ni imel nobenega vspeha«. (Kovačič s. c.).

Po smrti škofa Angela pride na škofovo stolico tržaško vojvodu Leopoldu udani škof Henrik IV. Wildenstein, ki je bil zaradi pomanjkanja v Benetke odnesenih knjig, pisem in urbarjev v velikih zadregah. Tudi ljudstvo (menda stranka) je bilo duhovništvu nasprotno, kajti l. 1384 so prvega kanonika (arhidijakona) Nikolaja pl. Dominici, kateremu je bil škof Angel l. 1380 podelil slavinsko faro, prijeli in ga kot hudodelnika obesili na vešala. (Kandler. Storia d. Patr. p. 40.)

Vojvoda Leopold je padel na Švicarskem v 9. dan julija 1386 pri Sempahu, in to zvedevši so se držale v stolnej cerkvi sv. Justa v Trstu slovesne zadušnice. Mej duhovništvom tržaškim je bil tačas velik razpor, tako da je škof Henrik l. 1394 zbor sklical in neke duhovnike sè znamenito denarno globo kaznoval, a drugo leto ga isti njegovi nasprotniki tožijo pri papežu v Rimu, da cerkveno premoženje zapravlja. Dasi je vojvoda Viljem se potezal za škofa, vendar je moral ta, od papeža premeščen na manjšo pičansko škofijo, zapustiti Trst, pa je k malu potem od žalosti umrl. Iz teh in enacih dogodeb iz one dobe je razvidno, v kako tužnem položaju ste bivale ne le svetna, nego i duhovska vlada. V tržaškem mestu ste bile po prostovoljnem podvržbi Avstriji vedno dve stranki ena za, druga protivladna benečanska. Tako sta se v l.

1404 dva Tržačana, neki Donat Skorpigon (»pač prav primeren priimek« J. G. Vrdeljski p. 402.) in pa Nikolaj Urič (Uriz) skrivno zarotila, da bi Trst zopet Benečanom se izročil, a zasačena morata svojo drznost pokoriti na vešalih, jeden na mestnega obzidja stolpu, »torre Cucerna («goličer?») drugi na stolpu »torre della Cella« («čelavrha«?) po mnenju tržaških novejših pisateljev: »nunski stolp«. Jedna stranka i druga sti sebičnim namenom skrbeli, da bi kolikor mogoče veliko dohodkov od trgovstva uživali, zato so Tržačani kupili »Novigrad« l. 1426. (Castelnuovo), da bi vedno pazili na potnike s Kranjskega in od brkinske strani i je z lepa in z grda primorali iti v Trst sè svojo robo. Nasproti pa so Benečani vse žile napenjali, da bi ljudstvo primorali, hoditi po soli v njih glavno skladišče v Koper, ter so v zvezi z Miljčani večkrat napadali in razdirali tržaške soline. Muhov grad (Mocco) je uže l. 1414 avstrijski vojvoda Ernest (s pridevkom »železni«) pridružil z okolico vred kranjskej deželi, in s tem se je posestvo Tržačanov znatno bilo skrčilo.

Omeniti je tudi, da isti Ernest železni je neke sloboščine podelil trgovcem tržaškim, a še več njegov sin, Friderik (Miroslav) III. pozneje rimsko-nemški cesar. On je namreč zaukazal, da vse trgovsko blago iz notranjih dežel, namenjeno za Istro in Italijo, ima iti skozi Trst, da tukaj plača uhodnino. S tem ukazom to se vé, koristil je mnogo Trstu, a trgovce jako razdražil, vsled česar je nastal prepir in celó vojskovanje.

L. 1440 je prevzel vojvoda Friderik vlado v avstrijskih pokrajinah in Trst, Kras, Reko, Istro, Pordenon, vendar se nista bila z bratom Albertom koj sporazumela gledé razdeljenja podedovanih dežel. Trst je bil naklonjen Frideriku, toda Albertova vojna, ki je oblegala Ljubljano, proti Tržačanom, da jim mesto razori, ako nanje pride. Tržačani (ne le meščani temuč i pogumni okoličani) napotijo se na Kras v Lokvo in proti Završneku gradu (Schwarzeneg) i drugim privržencem Albertovim. Pod Završneški grad nesejo jedini v Trstu

zliti top, (kanon) ter v ondašnjeji praski padejo i neki plemeniti Tržačani. (Cumano: in onor di Leopoldo III. etc. p. XVII.) Albertove vojake vendar prepodé. L. 1444 je sam cesar Friderik III. prišel osobno, kder so mu Tržačani zvestobo prisegli. Tačas je postal škof tržaški jeden najimenitnejših mož one dobe, prejšnji cesarjev tajnik: Enej Silvij Piccolomini, (poznejši papež Pij II.). Naslov vojvodov avstrijskih se premeni l. 1453 v naslov »nadvojvodov«. Tudi Tržačani so dokazali zvesto udanost avstrijskeji vladineji rodbini, l. 1459, ko so odposlali nekaj svojih mož celó na Kranjsko, da so mesti Kranj in Škofjo Loko zopet za cesarja Friderika pridobili. Pogum nenavadni in junaško hrabrost so pokazali Tržačani l. 1463, ko so jih Benečani z Istrani vred, razjarjeni zaradi trgovskih predpravíc tržaških z vojno 20.000 mož oblegali in z morja in s kopnega s topi na mesto streljali. Nad štiri mesece, od julija do novembra, stiskala je beneška vojska Tržačane tako hudo, da nastane velik glad v mestu in so celó usnja kuhali in nesnažne živali jedli. Pomoči so prosili cesarja Friderika, ki jim pošlje a neizdatno število vojakov, prosijo ogrskega kralja »Matjaža«, češkega kralja Jurja Podiebrada, nadvojvodo Alberta, a vse zaman.

Poveljnik Muhovega grada (Mocco) Nikolaj Golob, uda se Benečanom, podkupljen, kakor je šla govorica, a isto tako vzamejo Benečani i Novi-grad (Castelnuovo). Skoro bi bili strahovito besneči sovražniki vse mesto užugali, da ni prišla nenadejana pomoč: nekov Tržačan, bivajoč na dvoru papeža Pija II., prejšnjega tržaškega škofa, naprosi svetega očeta, da bi posređoval mej nasprotujočima strankama. Zaisto se sklène mir v 12. dan novembra 1463 v Benetkah. Trst zgubi vsled te pogodbe svoje tri gradove Novigrad, Muhov in sacrbski grad (Strmec), ter mora težkim srcem, opustivši svoje soline, gledati, kako se trgovstvo iz notranjih dežel većinoma obrača v beneški Koper, Cesar Friderik pa priznavajoč hrabrost in zvestobi Tržačanov, dovoli jim oni grb (pod cesarskim orlom sulica svetega Sergija), ki se še dandenes rabo

toda na sedanjej mestnej palači se pogreša! Nastale so v tem mestu strankarstva, sumničenje, prepiri, ravsanje in kavsanje mej domačini premožnimi, kakor to obširno popisuje Kandler v knjigi »Storia del Consiglio dei Patrizi« str. 53—72. Odlični, iz mesta pregnani in izseljeni meščani se zatečejo k cesarju Frideriku, ki imenuje posebno komisijo za pomirjenje Tržičanov. Mej tremi načelniki one komisije je bil Nikolaj Logar najsrčniši. Železno roko je skušal potlačiti nemir; a ostro njegovo postopanje vznemiri nasprotno stranko, da se spunta, naščuvana po nekem Antonu Lukežu. Nikolaj Logar je primoran zbežati, isto tako škof Anton Gopo. Strahovito razsaja pijana drhal po mestu, ter obesi petnajst nesrečnih mestnih svetovalcev pri mestnej palači. Iz Devina, kamor je bil zbežal, zopet pripelje Nikolaj Logar 3000 vojakov, vzame mesto, vojaki plenijo tri dni; od nasprotne stranke nekatere ukončajo, drugi zbeže, l. 1469. Slovesno sprejmo cesarja Friderika drugo l. 1470; preostrega Logarja dn odpravi, Tržičanom odpusti, le 30 hujših puntarjev iztira iz mesta, ki so pa pozneje bili pomiloščeni. Začel se je zidati grad tržaški na onem mestu, ki se je zval uže prej »Taber« (tabor), a končal se je pod nastopniki Friderikovimi. V tabru ostane vojaška posadka. Neke prejšnje predpravice potrdi Friderik Tržičanom, ter pomnoži število mestnih odbornikov do 220, dozvoli prosto trštvo za tržaške trgovce po vsej Avstriji, vendar na morju priznava beneško nadvlado s pogojem, da smejo tudi Tržičani prosto brodariti po Adrijanskem morju. Da bi po raznih nezgodah propadlo trgovstvo povzdignol, ukaže Friderik, da morajo vsa v avstrijske pokrajine iz Benečije ali po morju došla vina in olja v Trstu plačati vvožnino (carino). Za vlade Friderikove (1440—1493) so bili hudi časi, verske homatije, na Češkem Husiti, na jugu Turki, po mestih strankarstva, in kar se mej seboj niso pobijali, razsajala je zdaj tu zdaj tam smradna kuga, ki je tudi v Trstu peti del meščanov pomorila l. 1467. Prihrumele so l. 1475 brezbrojne kobilice, ki so po

*) opomno št. 154.

Kranjskem, po Krasu, Istri in Furlanskem vso zelenjad požrle, »pa pobožen duhovnik jih zaroti z ognjem in blagosloveno vodo, da vse v jadransko morje sfrče in se potopé«. (Cancellieri cronica.) Pa še hujše od kuge in kobilic so tačas divjali po naših krajih »prokleti, neverni, divji, pusti, vražji Turki« (Črnčič : najstarija poviest Krčkoj itd. p. 22.)

L. 1470 pridrvi 8000 turških konjikov skoz Klano in Novigrad na Kras v Bazovico; zapalijo Prosek, Devin, Tržič (Monfalkon) ter se uderejo čez »belo reko« (Sočo) po Friulskem naprej do Vidma. Drugo leto zopet pridejo in pustošijo in požigajo po Krasu in po Istri, nekaj se jih prikaže i v okolici tržaškej. Takrat so zidali *tabre* proti Turkom, ter so o prihodu sovražnikov krese zažigali na gorah, da so si znamenje dajali.

L. 1472 zasedejo benečanski najemni vojaki žaveljsko dolino, ter nagajajo Tržačanom, zato so ovi uže meseca avgusta nezrelo grozdje trgali, ker sovražne trume so pretile pridelke popolnoma uničiti. Vino od one trgatbe je bilo se ve jako rezno in kislo. Pa tudi žaveljske tržaške soline so potem razdejali Benečani in uplenjeno sol v Benedke odpeljali. Zopet l. 1476 prilomastijo Turki na Kras, prideró do Soče, pri katerej kristijansko vojno potolčejo, oddelek turški se vsuje v Breg pod Muhov grad a Tržačani ga odpodé, vendar 50 Tržačanov Turki v sužnost odpeljejo, pa se vsi po nekaj časa zdravi domu vrnejo. Kuga je v Trstu podavila 700 ljudi l. 1479; a ne le v Trstu je razsajala, nego po vseh bližnjih pokrajinah, kajti zatrosili so jo bili kleti Turčini. Oktobra meseca l. 1477 je bilo namreč prihrumelo 30.000 Turkov na Furlansko pod poveljništvom Omar-bega.

V 31. dan oktobra se sprimete četi turška in beneška blizu Majnice na mostu čez Sočo in pri Lučniku ob enem. Benečani so bili hudo tepeni, obá poveljnika Geronimo Novello in njegov sin sta bila ubita, beg splošen. Sedaj se roparji razlijejo po ravninah mej Sočo in Talimentom (Tagliamento). Skedni, hiše, gradovi, krasne vile (grajščine), gozdovi so bili kar v enem plamenu. Tisti večer mej

Sočo in Talimentom je bilo kakor ognjeno morje... Nikoli se morebiti ni tresla ponosna Venecija tako, kakor ko so gledali s zvonika sv. Marka silni požar po planjavah kamor je segalo oko. Kolikor je bilo vojakov, vzdigne se zoper Turčina, a ta jih ni čakal, ampak urno peté odnesel čez Sočo, družega ne pustivši v deželi, nego razvaline in *hugo*.« (J. Parapat: Turški boji itd. Ltp. Mat. 1871. str. 63.). Velika nesloga mej krščanskimi vladarji je mnogo zakrivila, da so nečloveško razgrajali, pustošili, morili, požigali, na tisoče čvrstih dečkov in brhkkih deklet v sužnost odpeljali, ter iz onih odgojili silne *janičare*, a te potaknoli po svojih *haremih*. Mej tabri, kamor so ljudje se poskrivali, ohranil se je iz one dobe do denašnjega dne «lokavski tabor» (Corgnale) z letnico 1485. L. 1488 in zopet 1489 je grozna toča sklestila pridelke po Trstu in okolici, posebno je škodovala vinogradom, da kdor je prej imel do 100 čebrov vina, ni ga v onih dveh letih pridelal nad 4 čebre. (Scussa p. 99.)

Iz nekih listin l. 1491 se posnema velika razdraženost tržaških meščanov proti pastirjem drobne, ki so v zimskem času celo do mestnih vinogradov prihajali in škodo delali. Cesar Friderik ostro prepové ptujcem črede pasti po tržaškej okolici. Isti cesar dozvoli l. 1491. prosto pašo blaga in sečnjo drv ne le po svojih posestvih nego i po devinščini. Tudi *trte* saditi je bilo okoličanom prepovedano.

Ko je l. 1492 Krištof Kolomb Ameriko našel, mnogo se je v svetovnej zgodovini spremenilo. Svetovna trgovina je začela svoja pota obračati v novo najdeno Ameriko. V Avstriji nastopi vlado po smrti Friderika III. njegov plemeniti sin Maksimilijan I. (1493—1519.), imenovan »poslednji vitez«. Tudi on je mnogo skrbel za povzdigo trgovskega mesta Trsta; dal je celo ukaz, da žitni trgovci iz Kranjskega imajo svoje žito le v Trst pošiljati, ter ga za dva solda ceneje, nego drugod prodajati. A ta naredba je dala povod mnogim preprirom, še bolj pa se razjezi beneška republika, ko Maksimilijan podedovavši vso *Goriško* grofijo po izumrtju poslednjega grofa Leonharda l. 1500, noče o zahtevah

Benečanov nič slišati. Ti so hoteli imeti zase nekajna posestva oglejskih patrijarhov, katerih oskrbniki pa so bili goriški grofi; vsled teh zahtev se vname vojna. Benečani pošljejo spomladi l. 1508 vojskovodjo Jarneja Alviano na Goriško, ki vzame Karmin (Cormons), in Gorico, Zagrad, Devin, in dere naprej po Krasu do Trsta. Ob enem prijadra po morju Jeronim Contarini, ki strahovito strelja na mesto tri dni zaporedoma ter razruši mestno zidovje in mnogo hiš, tako da se Tržačani morajo udati in plačati 15.000 cekinov (zlatih). Jako okrutno, da! nečloveško je ravnal beneški novi glavar (provveditore) Franc Capello, ki je mnogo meščanov ukazal obglaviti, druge stramotno pretepati, druge prognati brez usmiljenja. *) Prav radi bi Benečani za dalje časa obdržali Trst, ki jih je stal toliko naporov, troškov, krvi, zato so utrdili še bolj od Friderika sezidani grad (kastél), a prevarili so se. Papež Julij II., cesar Maksimilijan, Karol, španjski kralj, Ludovik francoski, Ferdinand aragonski, Alfonz d'Este, Franc Gonzaga se zvežejo proti oholim Benečanom (liga kambrajska), ter jih tudi popolnem potolčejo. Cesar Maks da mej tem povelje hrvaškemu grofu Krištofu Frankopanu, da napade beneško Istro. Posreči se mu pridobiti za cesarja Pazin, Istro, Kras do Devina. V velikej stiski ponudijo Benečani Maksimilijanu vso deželo od Reke do Karmina in vsakoletni davek 50.000 zlatov, ter sporočé tržaškemu glavarju Francetu Capello, naj izroči mesto in grad cesarskemu komisarju (poslancu). A Capello ohladivši si svoj jad z nekimi okrutnostmi, odide še pred prihodom cesarskega komisarja, ter odnese seboj iz Trsta znamenite starinske spomenike. Jedva je stopil Capello na svojo galero, vskipelo je veselje zvestim Tržačanom, da so na ves glas upili: Živela Avstrija! živela Avstrija! (Scussa s. c. p. 103.)

---

*) Jako čudno in sramotno je, da so v Trstu pred malo leti neko ulico krstili: «via Capello!» mej tem ko zastonj iščeš kake ulice: Leopoldo, Federico itd. Petazzi, ali od mnogih zaslužnih mož.

Malo časa traje premirje, kajti od obeh nasprotnih strank so se ponavljali napadi in praske. Cesar Maks pošlje vojvodo Brunsviškega, ki meseca novembra 1510 dospe v Trst, ter z grofom Frankopanom vred napotivši se proti Istri vzame Benečanom Novigrad (Castelnuovo) in k malu potem grad Raspo. A poslednji grad je v kratkem času zopet prišel v roke Benečanom, ki so tudi po morju poslali vojsko proti Trstu. Istriani nezadovoljni, da je bil cesar Maks dal povelje vsem svojim podložnim, da imajo edino v Trstu neobhodno sol kupovati, ne pa v beneškem Kopru, kder je bila zelo cenejša, napadali so združeni z Benečani Trst in mnogo kvara napravili po tržaških vinogradih. Tudi Tržačani niso držali križem rok; z dvema ladjama (brigantini) so drzno nadlegovali pomorske kraje benečanske. Razsrjeni radi tega pošljejo Benečani svoje vojno brodovje pod poveljništvom Muscatellovim, da vsakakor ujame ali požge omenjene tržaške brigantine. Pridejo pred Trst prav takrat, ko je strašanski *potres* (26. dan marcija 1511.) silno oplasil ljudstvo, kajti zidovje je pokalo, stolpi so razpadali, hiše se rušile. Mislili so Benečani, da ni nobenega na straži, zato odpno ponoči verigo, ki je zapirala luko, hočejo prodreti v mesto, a neki ribiči jih zapazijo, na ves glas upijejo, zgrabijo orožje i celo Muscatella v obraz ranijo. Devet ribičev je bilo, a Benečani so si mislili, Bog vedi koliko jih je, ter odjadrajo koj v Mile. (Scussa s. c. p. 104.) Na kopnem se nadaljuje vojskovanje po Istri, Krasu, Furlanskem. Benečanski vojskovodja Civrano ropajoč in požigajoč vede svoje čete proti Postojni, a cesarski general Frankopan ga pri Senožečah potolče, da z malo peščico vojakov pete odnese. Mej tem je i vojvoda Brunsviški napredoval po Friulskem, ter celo mesto Videm (1511) vzel, in se polastil še več mest, katere so mu pa Benečani, razen Gradišča, k malu zopet vzeli. V tržaškej okolici pa vzamejo cesarski vojaki Benečanom gradove Muhov (Mocco), Sacrbski grad (Strmec), v Tinjanu, Ospu in tabor v Dragi nad Betačem (7. dan julija 1511); a ker so se Tržačani bali, da bi se utegnoli Benečani zopet polastiti trdnega Muhovega grada, zato ga oktobra

meseca 1511 razrušijo, ter iz njegovih razvalin kašnje mitnico (grad) v Robidi (Fünfenberg) nad Zabrežcem sezidajo. Žalostni časi so bili za Trst, da so uže neke premožniše rodbine zapuščale mesto in cesar Maks je dal oster ukaz, naj se vrnejo in da se ne smejo zaradi nezgod, katerih ni manjkalo niti po drugotnih pokrajnah, iz mesta izseljevati. Posredovanjem izvrstnega domorodca škofa Petra Bonomo se sklene l. 1514 premirje mej Trstom, Milami, Koprom, Izolo, Piranom in Raspom gledé prostega občevanja in trgovskega prometa. Vsled družega premirja l. 1516 pa bi imela vsaka od obeh strank, — cesarska in beneška, obdržati, kar sti v vojnah pridobile. To premirje se podaljša za pet let t. j. do 1521.

Cesar Maksimilijan je umrl 1519. l. Bil je plemenitega srca, prijatelj ljudstvu i vedi, naklonjen Slovanom, kajti poleg českega se je bil naučil i slovenskega jezika od poznejšega škofa Berlogarja. Na dvoru cesarjevim so bivali tačas znameniti Slovani. Slatkonja (Zlat-konj?), ki je po grškem se prekrstil v Chrysippus, izborni muzik in dunajski škof; ljubljanski škof Krsto Raubar; grof Žiga Herberstein, kateremu je znanje slovenščine kot poslancu na ruskem dvoru na hvalo prišlo, dasi je v svojej mladosti mnogokrat moral slišati psovke: šklaf! korošec! (khadrotz), ko se je marljivo slovenščine učil. (Dimitz. Gesch. Krain's II. B. p. 13); Lambergar in Pegam; modroslovec Matija Hvale (Qualle) in mnogo drugih. Priljubljen je bil i Tržičan Peter Bonomo, uže pred tajnik cesarja Friderika, a ko mu ponudé na izbor dunajsko ali tržaško škofijo, izvoli si rodoljubni Bonomo Trst (1502—1546), kder je celih 45 let škofoval in svojej domovini mnogo koristil. Dal je sezidati novo škofovsko rezidenco, ono hišo, v katerej dandenes nesrečni blazni bivajo.

Gledé tržaške okolice je omeniti, da so za časa Maksimilijanove vlade bili vedni prepiri zaradi paše tujih ovčarjev, ki so s čedami todi prezimovali, in mnogokrat protipostavno čez Veno do tržaških vinogradov segali, škodo delali, in včasi tudi kak požar prouzročili. Listina l. 1517 ukazuje županom

(»supanis«), da ostro gledajo na tuje pastirje; druga listina l. 1514 nalaga Prosečanom, naj prihajajo mesto varovat.

Maksimilijanova vnuka, brata Karol I. španjski kralj (in kot poznejši cesar Karol V.), pa Ferdinand I. sta se konečno sporazumela za stran razdelitve podedovanih dežel l. 1522 tako, da Kranjsko, Koroško, Štirska, Goriško, Gradišče, Kras, Istra, Metliško, Reka in *Trst* pripadejo Ferdinandu kot notranja avstrijska skupina z upravnim sedežem v Gradcu. Tržačani pa so bili uže koj po smrti Maksimilijanovej odpravili svoja poslanca Petra Giuliani in Antona Leo v Barcelono na Španjsko h Karolu, da bi jim dovolil svobodno vožnjo po jadranskem morju v jutrove dežele (Levante), polahčanje in predpravice trgovinske v Neapolu in v Siciliji, lastno orožnico, trdnjavo in vojno brodovje«. (Cavalli o. c. p. III.). Karol V., v čegar kraljestvu solnce ni zahajalo, kajti je obsegalo novonajdene ameriške in tudi neke azijske (vshodnoindijske) pokrajine, bil bi mogel veliko bolj povzdignoti trgovstvo v tržaškem mestu, nego njegov brat Ferdinand. Potrdil je Karol Tržačanom njih statute, pogajal se z Benečani za prosto brodarjenje, podelil predpravice za trgovstvo z Neapolom in Sicilijo; isto je priznal i potrdil tudi Ferdinand l. 1522, potem ko je spomladi onega leta (1522) dovolil, da smejo Tržačani v bližnjih gosposkih gozdih: postonjskem, devinskem, rihenberškem, završneškem za brodovje potrebovana hrastova debela sekati. Meščani bi radi vse le za-se imeli, zato dolgo časa niso niti privolili okoličanom trt saditi, še l. 1522 je mestni zastop prisiljen dovolil kmetu Jurju Briščeku iz Kontovela, da sme saditi trte na svojem zemljišču. Ustanovilo se je uže pred l. 1530 neko trgovsko društvo, ki je imelo svoje tržne zveze z notranjskimi deželami in tudi z Italijo; največ robe se je spečalo o shodih ali opasilih raznih cerkva, kajti mnogo so tačas držali na pobožne stare navade. O takih prilikah so prihajale trume romarjev s križi, ljudje so se seznanili in večkrat prijateljske zveze sklenoli in ponovili. Trst je imel zdaten doholec od taci romarjev, ki so čez morje hodili v

sveto deželo ali v Loreto ali v Rim. Dva solda so morali plačati v mestno blagajnico od posamezne osebe. L. 1525 je bilo samó skozi Trst prešlo 1620 romarjev, a šlo jih je tudi skoz Koper in v Štivanu mnogo; večinoma so bili Slovenci. Tada je bilo živahnejše občenje z Italijo tudi v kupčijskem obziru, ko so Slovenci zahajali celó v Senigalijo, na sloveče sejme za predivo. (S. Rutar: »Edinost« l. 23. t. l.)

Ferdinand I. bi bil napravil v Trstu središče vsega trgovstva v avstrijskih deželah, ter je ponovil ukaze in naredbe svojih prednikov, da se vsa kupčija z Notranjskega ima stekati v Trst in od tod naprej v Italijo. V zahvalo so Tržačani postavili Ferdinandu spomenik, steber kamenit z napisom, ki je do l. 1843 bil na velikem trgu, a sedaj na prostorju pred zvonikom stolne cerkve. Benečani so inostrance vedno k sebi vabili, in proti avstrijskemu Trstu podpihovali, zato so Tržačani l. 1541 z orožjem napadli Štivan in oni trg razdejali; isto tako so napadli in zažgali Lokvo (Corgnale) l. 1563, gder so Kranjci nov žitni somenj napravili, porazumljeni z Benečani. To se ve, Kranjci so zaradi te drznosti jako razkačeni, hočejo imeti zadoščenje, uklenejo v Trstu glavne kolovodje onega požara, ter jih seboj odpeljejo v Ljubljano. Tržačani pa zahtevajo jetnike, da se izpusté, in pošljejo v to svrho poslanca Leo-na v Ljubljano in Bonoma na Dunaj k cesarju, da pomilosti jetnike. Jetniki se izpusté vsled ukaza cesarjevega, vendar morajo Tržačani vso škodo povrniti. Ovire živahnejše kupčije v Trstu so bile nekoliko zunajne, gor navedeno tekmovanje in draženje Benečanov, nekoliko grda pota čez griže in čez »hudo leto«, nekaj carina (uvoznina), nekaj pa menda i domači statuti (mestni zakoni), ki so v nekih določbah bili zastareli, in za inostrance preostri. L. 1550 premeni Ferdinand I. v porazumljenji z mestnim svetovalstvom neke točke onih mestnih postav.

Imeniten Tržačan Andrej Repič (Ravizza, Rapičius) je bil takrat najprej tajnik Ferdinandov in potem l. 1563 svetovalec, pozneje od l. 1567—1573 pa škof tržaški. Škof Repič je bil učenjak, doktor

obojelega prava, marljiv pisatelj, ki je opeval »Istro« in zbiral spomenike tržaških škofov in rodbin, ki pa niso natisnjeni, nego so se celo po nemarnosti zgubili. (Kovačič s. c.)

Nova »lutrova vera« (reformacija) je tudi v Trstu in po Istri imela svoje privržen ce. Uže l. 1523 so se v Trstu javno prepovedale luteranske knjige, potem pa je prišel l. 1545² glasoviti odpadnik Primož Trubar v Trst, gder je tukajšne Slovence hotel seznaniti z luteranstvom, potem je po Goriškem poskušal zatrositi novo vero, kar se mu pa ni posrečilo.

Izvrstni škof Rapicij (Repič) po besedah ital. pisatelja Ughellija »cvet omikancev one dobe«, hotel je nek domači strankarski prepir poravnati, pa je pri obedu, ki se je bil v ono svrho priredil, otrovan (l. 1573), še le 40 letni, svet zapustil.

Še dandenes je pravljica, da so Benečani vprašali Tržačane, kaj jim je storiti, da se jim *sol* ne osmradi, a ti so odgovorili, kakor jim je »stara baba« svetovala: »Pomolzite vse beneške muhe ter pokropite z onim mlekom svojo sol, pa se vam ne osmradi«. No, ta pravljica hoče reči, kakor sol se nikoli ne more osmraditi, tako srd, nagajanje, zabavljanje in nasprotovanje sitnih Benečanov nikoli ni nehalo. »Vedno so trdili, da so oni gospodarji morja; sol pa se dela iz morske slane vode; kdor pa v jadranskem morju rabi vodo za sol, sega v benečanske pravice«. Zato so pošiljali svoje »fuste«, da so razdirale tržaške soline, posebno v Žavljah. Tam so imeli mnogi posestniki soline, pa tudi pri Skednji sta bila Tržačana: Briščak in Travnar l. 1524 svoje lastne soline napravila. L. 1578 so Benečani razdejali one soline, in večkrat so jim pri tem delu tudi ž njimi združeni Milavci (Muježani) pomagali. Po najdbi Amerike je moč Benečanov vidno hiral po sredozemnem morju, zato so si hoteli saj v jadranskem morju prejšnjo nadvlado prihraniti. Pa tudi tukaj so zadelo sedaj na nove upornike, ki se nikakor niso hoteli z lepa jim podati, — to so bili slovanski *Uskoki*: kristijani iz Bosne, ki so uskočili ali pobegnoli iz turških pokrajin na avstrijska tla, ter

x) mnogo prej!

si v Senju močno trdnjavo napravili. S početka so se bojevali s Turki, a k malu se privadijo morju, ter svojimi lagotnimi i brzimi ladjami napadajo več benečanske jadrenice ladije. Benečani se pritožijo pri avstrijskem nadvojvodu Karolu, kateri je bil po smrti svojega očeta cesarja Ferdinanda (l. 1564) dobil upravo Štajerskega, Kranjskega, Koroškega, Goriškega, Trsta, Istre, Primorskega. Karol ukaže stvar preiskati in kolovodje roparskih Uskokov v pričo beneškega poslanca v Senji obesiti, ter škodo povrniti. Uskoki razljuteni, ne da bi se ukrotili, nagajali so še veliko bolj Benečanom vsled one sramotne smrti svojih kolovodij, isto tako so Benečani jih odvrčali ter jim celo mesto Karlobag razorili. Zopet se Benečani pritožijo pri nastopniku Karlovem Ferdinandu (II). da bi Uskokom ostro zabranil pomorsko ropanje, ker pa je ob enem hotel imeti i za svoje podložne svobodnejše brodarenje po morju, zagotovi jim ukrotiti Uskoke, potem ko so Benečani v dogovorih l. 1612 i zahtevam Ferdinandovim se udali. Toda, ko so Uskoki umorili poveljnika avstrijske posadke v Senji grofa Rabatta, i po morji razsajali, napovedó Benečani vojno Avstrijcem, ki je potem obema strankama mnogo novcev in krvi stala. Po morju so divjali Uskoki ter seboj odpeljali beneško galéro (vojno ladijo), mornarje pobili in poveljnika Krsta Venier v Senji pri pojedini zadavili, srce mu iztrgali in ga pojedli. (Cambón : Porta orientale 1857. p. 86.); — nasproti pa vzamejo Benečani mesto Novi. (blizu Senja) posekajo brez usmiljenja moške in ženske, mlado in staro ter mesto požgó. Na suhem pa se sprimate avstrijska in beneška vojna pri Gradiški, in istodobno pri osapskej dolini blizu Žavelj. Tu je zapovedoval tržaškim vojakom stotnik Frankol stoječ na »dolgem brdu«, pri solinah v Stramarju so stali Benečani, kojim je bil poveljnik Fabij Gallo. Oddelek beneških čet napade tudi Trst, a ker je bil dobro utrjen in so ga cesarski vojaki hrabro branili, vrnejo se Benečani v Žavlje, kder so solinam mnogo kvara napravili. Kar nenadoma pridvi grof Volbenik (Vuk) Frankopan trsatski z Uskoki in drugimi cesarskimi vojaki, ter popolnem

potolče Benečane, da se jih v nerednem begu le malo reši; sam Fabij je padel. Razsrjeni sklenejo se maščevati Benečani, ter pošljejo h koncu l. 1615 svoje vojne iz nedavno (1593) utaborjenega mesta Palmanova proti Soči h Gradiški, *) kder se je bil tudi grof Vuk Frankopan združil z avstrijsko vojno pod vrhovnim poveljništvom grofa Trautmansdorfa. Napadali so se, pobijali, strahovito streljali, vasi požigali in polje pomandrali od jedne in druge strani brez zdatnega vspeha. Benečanski general Giustiniani in avstrijski general grof Trautmansdorf sta bila mej žrtvami te vojske gradiščanske. Uže se je hotelo izstradano mesto podati, ko ga grof Maradas, nastopnik Trautmansdorfa s živežem preskrbi. Ta ljuta vojna se konča z mirovno pogodbo, skleneno v Parizu v 6. dan sept. 1617. Cesar Ferdinand II. se je v tej pogodbi zavezal, da nekaj nemških vojakov pošlje v Senj in roparske ladje Uskokov požge, a Benečani, da imajo pustiti prosto vožnjo po morju. »Do tega časa so hrepeli Benečani vedno zdaj ta oni kos Slovenskega odtrgati, kar bi bili brezdvomno dosegli, ako našim očetom ne bi bila oblast Avstrije dražja od beneške in njih roka čvrstejša od sile krivičnikov.« (Trdina s. c. p. 103).

Za povzdigo trgovinstva je i cesar Ferdinand II. mnogo skrbel; popravila se je in utrdila tržaška luka (mandracchio) l. 1620, in ponovila zveza z Napolitanskim kraljestvom, kder so bili tržaški konzuli (poročniki). Bili so v Trstu tačas bogati trgovci, kakor n. p. rodbina Petačev, kojih jeden, Benvenuto, je l. 1617 sam dal stesati vojno ladijo in je Benečanom nagajal; istemu Benvenuto je prodal cesar Ferdinand l. 1622 grajščine Sacrsbko (Strmec),

*) Cavalii (s. c. p. 122) pa tudi Czörnig (Görz-Gradisca etc. p. 936) pravita, da se Gradiška (— »laško Gradišče) še la za časa turških vojsk imenuje, ter je bilo od Benečanov l. 1479 sezidano. A imé Gradišče (Gradisca) in predmestje *Brevma* (sedaj Bruma), kder se čez Sočo »brede«, uže se omenja l. 1208 za časa oglejskega patrijarha Wolfgera (1204—1218). Archeogafu Triestino n. s. II 157 sez.)

Novigrad (Castelnuovo) in Završnek (Schwarzenegg), ter ga imenoval barona in pozneje l. 1628 grofa rimsko-nemškega kraljestva.*) Drugi znameniti mož one dobe je bil tržaški škof Rinald Skrlič (Scarlichius), rojen v Gradcu (vsakakor od slovenskih roditeljev), učitelj poznejšega cesarja Ferdinanda III., potem frančiškan, pa izstopi iz samostana, ko ga Ferdinand II. imenuje pazinskega prošta. Bil je tajni svetnik cesarjema Matiji in Ferdinandu II., poglavar štajerske vojvodine, nato škof tržaški od l. 1624—1630. Pozneje pokneženi škof ljubljanski do l. 1640. Kakor Valvazor poroča, ni mogel škof Skrlič črke *r* izrekati, zato je brez ove črke cel nagovor izdelal, kadar koli mu je bilo s cesarjem kaj govoriti. Njemu na čast, kakor tudi prejšnjima škofoma Eneju Silviju Piccolomini (1447), Andreju Repiču (1565), postavili so l. 1862 doprsne kipe iz bronu vlite na pročelju stolne cerkve sv. Justa. Zvonik sv. Justa se je bil unel, ko je l. 1624 vanj treščilo, pa so ogenj pogasili z vodo in z vinom. Škof Škrlič je povzdignol *Opčine* v župnijo (faro), ki je pa takrat obsegala tudi sv. Križ in Kontovelj in *Grljan* (Grignano). Tu je prepustil škof prejšnjo cerkev sv. Kocijana, potem pa Marije D. imenovano, kamor so tudi s Krasa na božjo pot hodili, frančiškanom minoritom l. 1626. Isti škof blagoslovi l. 1627 temeljni kamen prelepe tržaške jezuitske cerkve. Porodil se je onega istega leta Tržačan Janez Marija (Miče) Manarutta, pozneje karmelitar in tržaški zgodovinar P. Ireneo della Croce, — in l. 1627 se ustanovi v Trstu prva tiskarnica. Cesar Ferdinand je podpiral učenjaško društvo »Ricovrati«, od katerega pa ni ostalo potomcem družega, nego golo ime.

*) Poslednji grof Petác Adelm je umrl v Sežani l. 1817. Nagrobni kamen sredi sežanske župnijske cerkve se je vlani pokril, da se napis ne zbrše. Znamenite listine (arhiv) grofov Petačev je hranil do predlanskega (1880) dedič posestnik D. v Sežani, a ko je umrl, prodal je sin v štacuno kot staro šaro vse one listine; pisatelj teh črtic je otel po naključbi še 5 kil onih listin.

Venecija se je še vedno smatrala kot pomorska kraljica, ter je to svojo prednost pokazala celo o poroki španske kraljičine Marije s Ferdinandom II. (l. 1631.) Ko je ona na španski ladiji prijadrala do Jakina (Ancona) in hotela pot nadaljevati v Trst, ne dopusti jej tega benečanska vlada, češ, samo Benečani smejo dopuščati vožnjo tujim ladijam po jadranskem morju. Šest in dvajset beneških ladij pod poveljništvom Antona Pisani-ja jo spremi do Trsta, kder stopi na suho (kopno) v 27. dan januarja. Ferdinand III. je vladal od l. 1637—1657. Za njegovega vladanja se ustanovi v Trstu zastavljalnica (Monte di Pietà), dva semnja v tednu (v sredo in soboto), in dva poveča letna semnja (1641), a bile so onih let i mnoge nezgode. L. 1645 je nastal hud »šijon« in morje je stopilo daleč po mestu čez bregove, prejšnje leto velika suša in povrh še požrešne kobilice, ki so vso zelenjad do bilke pojedle. L. 1650 strahovita lakota in draginja, da je star pšenice veljal 60 lir; l. 1655 cerkev Matere B. primorske do tal pogori, pa jo zopet dozidajo do l. 1658 in škof A. Marenzi jo posveti. Nastopnik Ferdinandov *Leopold I.* (1657 do 1705) pride l. 1660 v Trst iz Gorice. Prelepo in slovesno ga sprejmejo Tržičani, podavši mu na srebrnem krožniku ključe mestnih vrat. Leopold potrdi Tržičanom njih predprave in statute in še mnogo stori, da bi povzdignol trgovstvo; zato mu hvaležni Tržičani postavijo spomenik, na stebru kamenitem njegov broneni kip, ki se še dan denes vidi na borsnem trgu (piazza della Borsa).

Iz Trsta vrnivši se obišče cesar Leopold *Lipico*, c. k. konjušnico, (kobiljak, žrebčarijo), koja je bil l. 1580 nadvojvoda Karol kupil od tržaškega škofa Nikole Koreta (Coret). Pred tremi leti se je slovesno obhajala tristoletnica kobiljaka lipenskega. Na glavnih vratih žrebčarije pa je pisano: »*Leopoldo I. pio orbis Caesare imperante, Josepho inimicos debellante*«, (»ko je Leopold I. pobožni svet vladal in Josip sovražnike premagal — bil je kobiljak postavljen«.). Mej določbami lipenskega zavoda l. 1658 stoji: »Kapelan naj vsako nedeljo

in praznik bere sv. mašo v Lipenskej kapeli ter razlaga evangelije v *slovenskem* jeziku blapcem in čuvajem.« (Gl. »Edinost« l. 1880 št. 22.) Nastopnik Leopoldov cesar Josip I. je z odlokom 8. okt. 1710 zapovedal, da mora duhovnik, ki je prej iz Trsta prihajal, stalno v Lipici bivati.

Sijajno so bili Tržičani sprejeli svojega ljubljenega vladarja, a s tem mnogo stroškov imeli in svojo blagajnico izpraznili. Zato so prosili k malu potem (1680) cesarja Leopolda, naj jim blagovoli odpustiti za 20 let oni letni donesek 2000 gld. za vzdržavanje mestnega grada. Iz te prošnje je razvidno, da so takrat mestni dohodki znašali 40.807 lir, troški pa 34.355 lir; nad polovico dohodkov je dal užitninski davek od vina: 26.000 lir v mestu in 1035 lir iz okolice. (Löwenthal s. c. p. 124.). Cesar Leopold se je bojeval veliko s Turki in slavni poljski kralj Jan Sobiesky je l. 1683 prišel Dunajačanom na pomoč ter otel mesto gotove pogube. Sè silno vojsko je bil prihrumel veliki vezir Kara Mustafa skoz Ogrsko do Dunaja, ter ga polnih 8 mesecev oblegal, dokler ga nista imenovani kralj in Karol Lotringijski v 12. dan septembra 1683 popolnem potolkla, da je bilo pri oblegovanji in v tej bitki 75.000 Turkov mrtvih ostalo. Tudi pozneje se je za časa Leopolda proslavil v mnogih bitkah slavni vojskovodja »princ Evgen«, ne le proti Turkom, nego i proti Francozom. L. 1700 je brez roda umrl španjski kralj Karol II., in cesar Leopold bi imel sedaj po prejšnjih rodbinskih pogodbah dobiti španjsko deželo, a francoski kralj Filip mu jo prevzame, zato se uname vojna, ki je tudi naš Trst zadela. Na Talijanskem je princ Evgen zmagal Francoze pri Carpi (1702), a istodobno pošljejo Francozi svoje vojno brodovje proti Trstu. Uže prej so streljali v Lovran v Liburniji, potem prijadrajo nenadejano v Trst, ter bombardirajo mesto v noči 19. dne avgusta izstrelivši 150 bomb. Šest hiš je pogorelo in drugih 6 je bilo poškodovanih, druge škode ni bilo, nego da sta zgorela en petelin pa prase, zato so po odhodu poveljnika brodovja Forbina napravili dovtipni napis:

Forbinus nuper Tergestum fulmine terret,
Si damnum quaeris, porcus et ales erit.

(Strašnim grmenjem topov je Forbin Tržačane plašil,
Kvara družega ni, — prase, peteha je vbil.)

Krivično poroča pisatelj Cavalli (o. c. p. 126), trdéd, da je takrat mesto brojilo le 3000 stanovnikov, kajti v popisu tržaške škofije iz one dobe (1693) se bere, da je obzidano mesto imelo 5700 stanovnikov in z onimi zunaj obzidja skup 10.183. (Folium dioecesanum 1871 str. 133). Pa tudi v pismu mestnega svetovalstva do cesarja Jožefa I. (1705 do 1771), v katerem natanjko priobčijo tadajno položje mesta, svoje bede in nadloge itd. je broj meščanov 5000. Cesar Jožef I. je z dvema pismi 3. dne julija 1706 in 23. dne decembra 1713 (?) potrdil vse predpravice (privilegije) in svoboščine od prednikov mestu podeljene.

Predno preidemo na novi prevažni dogodek tržaškega mesta: svobodno luko, nam se je ozreti v kratkem na dolgo skoro polu stoletja trajajočo dobo Leopoldove vlade (1657—1705) in kratko Jožefovo šestletno vladanje, gledé dušne izomike. Živel so tačas slavni, učeni možje: na Nemškem eden največih modrijanov (filosofov): *Leibnitz* (1646—1716, na Češkem slavnoznani pedagog: *Amos Komenski* (Moravec), ki je leta 1666 izdal knjigo: »orbis pictus« (naslikani svet), podlago vsem poznejim takovrstnim knjigam, ki služijo za nazorni nauk. Na Kranjskem J. B. baron *Valvasor*; ki je l. 1689 na svetlo dal veliko knjigo: »Ehre des Herzogthums Krain«. (Čast kranjske vojvodine). L. 1683 se je rodil v Celovcu znameniti pisatelj: »*Germania sacra*«. jezuit *Hanžič* (Hansiz). Na Talijanskem je spisal l. 1660 duhovnik Ferdinand *Ughelli*: »*Italia sacra*«. Na Goriškem jezuit p. *Baučer*, ki je popisal istrske, goriške in primorske zgodovinske stvari. (Bauzer je umrl l. 1695.). V Trstu sta živela za časa Leopolda zgodovinarja *Vinko Suša* (Vincenzo Scussa), od l. 1660—1666 župnik v Brezovici, potem kanonik stolne cerkve sv. Justa, in p. *Ireneo della Croce* (pred zvan Janez Manarutta), ki je od Suše podpiran izdal l. 1690 svojo:

»Historia di Trieste«. To se ve, ti so pisali talijansko, o slovenščini je le malo kaka drobtina iz one dobe, kajti zaradi slovenskega katekizma in svetega pisma od protestantskega pridigarja Primoža Trubarja,*) ki je od Tržaškega škofa Petra Bonomo-na bil v mašnika posvečen in imel službo duhovsko v Trstu, vohali so menda po slovenskih knjigah luteranstvo in je zatri. Takrat, ko je živel Trubar, trudil se je ž njim koprski škof, odpadnik Pavl Vergerji, za prevod svet. pisma v slovenščino in nastopnik Vergerijev škof Ingenerij (1576—1600, je dal tudi natisniti slovenski katekizem, ki se dandenes ne nahaja več. (Fol. dioec. 1866 p. 144.).

Oglejski cerkveni zbor l. 1595 je dovolil, da se sme rabiti po Istri zraven rimskega tudi slovenski obrednik (ritual). L. 1623 je koprski škof Jeronim Rusca sporočil papeževemu nunciju v Benedke, da zunaj koprškega mesta, kder stanujejo plemenitaši rimljanskega pokoljenja (?), na deželi biva slovanski živelj in ima slovenske duhovnike, ki po slovensko mašo berejo, da zadoščujejo onim »divjakom«, pa vendar da so dobri pošteni kristijani«. *) Koprski škof Bonifacij pa je l. 1656 prepovedal krkavškemu župniku Miku Vovku, da ne sme maševati v slovenskem jeziku, vendar pa sporoča škof Zeno l. 1661, da v istem koprškemu mestu se opravlja vsa služba božja v slovenskem jeziku v cerkvi tretjega reda Fraučiškanov. L. 1691 se zaukaže spisovati vse župnijske knjige v italijanskem jeziku. Gledé jezika pri službi božjej v tržaškemu mestu je opomniti, da se je pridigovalo vedno slovensko po vseh cerkvah do denašnjega dne razen v jezuitskeji cerkvi. Ova cerkev je bila l. 1632 posvečena po škofu Jakopu Ferdinand Gorizutti-ju,

*) «Nei villagi habitati da schiavi, vi sono alcuni sacerdoti di quella nazione et lingua che recitano li divini officii et la s. messa nell' Idioma schiavo secondo la traducione di S. Girolamo, et si tollera così per soddisfare alla barbarie di tali popoli, che non alimenterebbero altrimenti essi sacerdoti; — se ne vede assai buon effetto». (Folium dioec. 1867 p. 137.)

*) epunija st. 154.

a jezuiti so bili prišli v Trst uže l. 1619, njih prvi prednik je bil J. B. Posarelli. Knez Ulrich Eggenberg je podelil ustanovni kapital 40.000 gld. vpisan na grajščino Kaltenbrunn pri Ljubljani. Uže l. 1627 je grof Rinald vložil temeljni kamen jezuitske cerkve. Meji prvimi jezuiti v Trstu so večinoma Slovenci: Požarel, Janežič, Vičič itd., a pozneje več Italijanov.

IV.

Od ustanovljenja proste luke l. 1719 do l. 1780.

Hrabri in bistroumni vojskovodja princ Evgen ni le v vojni zmagoval avstrijskih sovražnikov, znal je tudi modro svetovati cesarju v notranjej upravi države. On je po kratkej vladi cesarja Jožefa (1705 do 1711) nasvetoval, da se izvoli brat Jožefov dosedanji španjski kralj Karol za rimsko nemškega cesarja, ki je tudi nastopil vlado pod imenom Karol VI. (1711—1740.) Vpoznavši silno važnost svobodne trgovine za blagostan ljudstva je isti princ Evgen prigovarjal novemu vladarju, naj odpre nova pota živahnjšemu prometu po kopnem in po morju. Zato je skrbel Karol VI., da se je trgovina razširjala nekoliko po Donavi proti vshodnim deželam, in nekoliko na jugu po jadranskem morju. Uže l. 1714 je potrdil predpravice in polakšice trgovske, katere so Tržačani uživali v Napolitanskem in na sicilskem otoku uže od Karola V. S Turčijo se pogodi in z Benedkami gledé proste vožnje po Donavi in po morju l. 1717. Pa ni še do takrat imela Avstrija nobenega primorskega mesta, kder bi mogli ptuji trgovci prosto in brezdačno uvažati svoje blago, zato so pretehtajoči razmere, kde bi bolj kazalo ustanoviti prosto ali svobodno luko (porto franco) na hrvaškem primorju, ali v Ogleju ali v Devinu, naposled se odločili za Trst. Najprej praša cesar Karol v pismu od 21. d. avgusta 1717 Tržačane, da natanko sporoče o legi mesta in na kojem kraju bi želeli imeti prosto luko. Vesel pošlje mestni odbor dva poslanca, grofa Marenci-ja in pl. Donadoni-ja, v Gradec k cesarju z načrtom mesta.

Pravo ustanovljenje proste luke je cesar Karol VI. dovolil Trstu z odlokom *18. dne marcija 1719*, »katerega dvanajst toček še dandenes kaže ne- navadno državljansko modrost in skrb cesarjevo« (Löwenthal s. c. str. 157). Glavne določbe tega za Trst prevažnega odloka so: 1. Trgovci, posestniki ladij in obrtniki, ki so v avstrijskih pokrajinah, smejo se seliti in kupčevati svobodno, kder koli; 2. Glavne ceste se popravijo ter primerno razširijo za trgovinski promet; 3. Trst in Reka na jadranskem morju ležeči mesti naj bosti prosti svobodni luki (porti franchi), da bodo ptuji trgovci kar neposredno iz prve roke robo kupovali; 4. Da se trgovstvo pospeši, dovolé se trgovcem v prostih lukah tržaškej in reškej posestne pravice; prosti vhod vsak čas vsem trgovcem, pomorskim kapitanom itd. — zagotovljeno je popolno varstvo vsem pod avstrijsko zastavo v obeh prostih lukah ležečim ladijam, kdor jih napade, smatra se roparjem; — ako ne prodadó robe, smejo trgovci isto tri četrt leta (9 mesecev) brezdačno proti primernej stanovnini v cesarskih shrambah (magazinih) hraniti, ali ako ni tam prostora, v zasebnih mestnih magazinih, ki se imajo zapirati z dvema ključema: jednega brani lastnik robe, a drugega konzul dotične vlade; 5. V obeh prostih lukah naj se napravi zavarovalna banka, da dobé trgovci v potrebi zajem na svojo robo; 6. Pravnne zadeve trgovske se imajo poravnati v nalašč zato postavljenih menilnih sodnijah; 7. Trgovci, ki bi se hoteli za stalno v mestu naseliti, nemajo se nadlegovati z davki; 8. Ako bi nastala vojna, smejo trgovci nasprotne stranke v enem letu svojo robo prodati ali pa seboj odpeljati; ne sme se jim vzeti niti z dejanjem obtežiti roba in ladije; 9. Robe iz ponesrečenih (brodolomnih) ladij nema si nikdo prisvojiti; povrne naj se brodolomnikom ali njih dedičem; 10. Trgovci imajo biti prosti stanarinskih vojaških in osebnih bremen (davkov); Novodošle ladije naj se ne nadlegujejo s preiskovanjem; vendar naj škažejo trgovci ladijski popotni list, prepovedana roba naj se ustavi, a druga je prosta; 12.

Trgovci smejo hiše zidati si, kupovati zemljišča, za katera naj se jim primeren kraj odkaže, in po razmeri svoboščine dopusté. Duhovska in deželjska gosposka naj brani in varuje pravice in svoboščine trgovske.

S tem razglasom proste luke je v tesnej zvezi tačas od Karola VI. na Dunaju ustanovljena «trgovska družba za vshodne dežele» (orientalna compagnia), da bi posebno po reki Donavi in v Črno morje sploh proti vzhodu pospešila trgovinske zveze z Avstrijo. Družabniki te zadruga so imeli velike privilegije tudi za pomorski promet. Benečani so sicer nasprotovali, a mladeniška prejšnja moč je uže opešala, ljudovlada se je postarala. Orijentalna družba trgovcev je imela v Trstu svoje zastopnike, in k ljubju oviram, katere so vsled svoboščin one družbe, inozemne trgovce in recimo tudi domačine v prometu v kot potiskale, vendar je Trstu koristila, ker je nakupila vse ono zemljišče, kder je dandenes gubernialna palača, veliki teater in Tergesteum. Tam so zasuli nekdanje soline in priredili novo ladjetvornico (skver), v katerej se je uže l. 1719 prigotovila prva jadrenica ladja: »Primo-genito« (Prvorojeni). Privabili so mnogo delalcev v mesto. A dasi je orijentalna družba začela delovati z veliko glavnico (kapitalom) 10 milijonov goldinarjev, vendar je uže l. 1722 falirala. Cesar Karol je nakupil one prostore, ter je ladjetvornico premenil v cesarsko orožnico (arsenal). Da se prepriča o vspehu velikih svojih namer gledé povzdige trgovinstva, napoti se cesar Karol l. 1728 sam osebno v Trst. Velike sijajne slovesnosti so se vršile o njegovem prihodu; kakor l. 1660 Leopoldu I. tako so v 11. dan septembra 1728 Tržačani tudi Karolu VI. zvestobo in udanost prisegli, ter v zahvalo postavili mu častni kip (statuo) na kamenitem stebru iz kraškega (pri Lokvi izsekanega) kamena. Oni steber s kipom cesarja Karola VI. stoji še dan denes na velikem trgu pred mestno palačo.

Karol VI. je bil jedini živeči potomec slavne habsburške rodbine, zato je zarana skrbel, da zagotovi dedno pravico svojej prvej hčeri, Mariji Te-

reziji. Uže l. 1713 je predlagal svojim ministrom novi dedni zakon, ki pa je še le 6. dne decembra 1724 bil slovesno objavljen in je znan pod imenom »*pragmatična sankcija*«. Po tej določbi se nemajo nikoli deliti dedne provincije avstrijske mej več vladarjev in ako izumre moški rod Habsburžanov, naj preide dedna pravica na ženski rod in sicer najprej na hčeri Karlove, potem na Jožefove in naposled na Leopoldove. Stanovi avstrijskih dežel so zaporedoma priznali novo dedno postavo in večina evropskih držav ni se temu protivila. Vse dotične določbe gledé dedovinskih pravic je Karol predložil tudi »najzvestejšemu mestu Trstu«, ki jih radostno sprejme ter zagotovi tudi v bodoče neomejeno zvestobo. Zraven cesarskega in mestnega glavarja (kapitana) je podpisanih 40 odličnih meščanov na spomenici, o tej priliki izdanej. Mej plemenitaši stare korenike so se ponašali »patriciji trinajstih hiš« ki so uže od l. 1246 imeli svojo zadrugo ali bratovščino, ter so po debelih svečah, koje so v rokah držali o posebnih shodih v cerkvi sv. Frančiška (starega sv. Antona), tudi se imenovali »Nobili del Mocolo« (žlahni debele sveče). L. 1743 so prosili ti stari plemenitaši, da jim cesar Karol dovoli v posebno znamenje nositi zvezdo z grbi 13. rodbin: Bonomo, Leo, Burlo, Paduano, Basejo, Cicoti, Stella, Pellegrini, Belli, Petač (Petazzi), Thophani, Argento, Giuliani, izmej katerih je bilo uže takrat 6 izumrlo. Cesar jim tega znamenja ni dovolil«. (Kandler: *Storia dei Patrizi* p. 118.). Večinoma z doneski teh bogatih rodbin, ki so imevale svoje mestne palače, storilo se je mnogo za olepšanje mesta, cerkvá, glavnih trgov. Dandenes ne živi več od jedine rodbine baron Burlo v Trstu, druge so izumrle ali neke se drugam preselile.

Cesar Karol VI. je želel imeti tudi vojno brodoge (floto), zato je naročil z Napolitanskega tri poveče ladije: »S. Elizabeta« s 60 kanoni, »sv. Mihael« s 40 in »sv. Karol« s 70 kanoni. S časoma se zgradi še več ladij na tržaškej ladjetvornici, a l. 1736 se preneha, in zaradi priznanja pragma-

tične sankcije (dedovne postave) hoče Karol svojo floto Benečanom prodati, pa ti je ne sprejmejo. Vsa cesarska mornarica je štela tačas okolo 8000 mož; častniki so bili večinoma Španjolci ali Talijani (admiral genovežan Parravicini), a prosti mornarji domači, Istrani, Dalmatinci, in ujetniki iz notranjih dežel (obsojeni na »galéro«). Ko se je l. 1737 velika vojna ladija »San Carlo« potopila, sezidali in nasuli so na onem mestu veliki »mol« san Carlo, ki je najlepši mej tržaškimi »moli«.*)

Od kar so bili prišli jezuiti v Trst, tudi se je mnogo bolj skrbelo za poduk mladine; tako pravi Mainati, da se je l. 1733 ustanovila družba za krščanski nauk: mladenič je nosil križ po mestu in je zvonil, ter klical otroke k nauku, ako niso prišli, poslala je mestna gosposka briče, da so jih prisilili priti.

Plemenita hči cesarja Karola VI., velika cesarica osemnajstega veka, Marija Terezija, je 32 letna nastopila vlado l. 1740 ter je s krepko roko vodila državno krmilo avstrijsko polnih 40 let t. j. do l. 1780. Veliko sovražnikov je imela, krvave boje bojevala, a državno blagostanje vendar je mnogo pomnožila s primernimi reformami ali zboljšanjem notranje vladne uprave. Posebno se sine po vsej pravici imenovati velika mati tržaškemu mestu in pospeševanju trgovstva v Trstu. Kar je bil nje oče Karol ustanovil, ona ni razdrla, temuč še razširila. Karol je bil dovolil neke predpravice ptujim trgovcem, a Marija Terezija je vsem trgovcem podelila svobodno prosto trgovinstvo, ne samo oni mali prostor, kder je lazaret sv. Karola ali stari lazaret in novo mesto, temuč tudi staro mesto in ves tržaški teritorij naj uživa svoboščino proste luke; osebno svoboščino naj imajo vsi trgovci brez razločka; ptujih trgovcev naj se ustanovi v Trstu kolikor jim drago; tudi Grki in židovi (judje) naj bodo prosti gledé svoje verske službe božje. K malu se po-

---

*) Mol je slovensko ime, ker v morje moli — se steza. Tako pravijo Kraševci tudi »podmol« = grota, kakor je posojnski podmol; »jama« je navpična luka ja.

množi ljudstvo, mesto se razširi, nove ulice, nove hiše, pravilno zidane, nastanejo poleg starega mesta, na onem prostoru, kder so kedaj bivale soline, in se je morje daleč noter razlivalo, novo mesto, imenovano po Mariji Tereziji, terezijsko mesto. Da si tudi ste staro mesto, in novo mesto bile sestri, a vendar se je nju značaj v mnogih stvareh razločeval. Staro mesto se je trdno držalo starih svojih šeg in navad, imelo je svoje predpravice, svoje zakone, svojo staro zgodovino, svoja sporočila, svoje praznike in veselice. Novo mesto pa je bilo sestavljeno iz vsakovrstnih od devet strani sveta sem nadošlih življev, trgovcev, delalcev, obrtnikov itd. Tudi različno gosposko in pravico ste imeli staro in novo mesto, zato nastanejo prepiri in zdražbe mejsebojne. Marija Terezija uvaževaje veliki upljiv složnega mirnega življenja na razvitek blagostanja, pridruži novo mesto staremu mestu, da mestna gosposka (občinsko zastopništvo) ima iste sodnje pravice imeti nad novim, kakor nad starim mestom. Občina je za to pravico plačala cesarici 20.000 goldinarjev odškodnine. Od tistega časa je Trst ena sama občina (soseska), staro in novo mesto, pod enim občinskim načelnikom in eno ter isto mestno upravo; staro mestno obzidje se je tačas podrlo, samo imena še ostajajo nekedarjih mestnih vrat: porta »Donota« (vrata nočna = di notte? ako ni dólzata?) porta in ulica »Riborgo« (naši ljudje pravijo: na Razbórji) in porta in ulica »Cavana« (morda kalna — kavuena?).

Mnogo novih naprav in mestnih poslopij je iz one dobe. Uže od rimskih časov je bilo neko znamenje na skali: Čuk (Zucco), neka morska svetilnica; Marija Terezija pa je dala napraviti oni dolgi mol, morski jez, od starega lazareta do svetilnice ali lanterne. Mnogo se je neki potrosilo pri onem nasipu, da je poznej francoski cesar Napoleon I. 1797, ko je bil v Trstu, rekel: »kaj to je tisti mol, čegar vsaki kamen je stal cekin?« (Cavalli s. c. 132). Pa za Marije Terezije ni bilo še onega svetilnega stolpa, ki je dandenes, dozidal se je še le l. 1834. Tudi veliki mol »san Carlo« se je takrat dozidal,

in novi lazaret v onem kraju, ker je začetek kolo-dvora tržaškega in nove luke pred malo leti zasut. Imenoval se je oni lazaret po cesarici Mariji Tereziji: lazaret sv. Terezije. Ime Marije Terezije pa vedno ostane zlatimi črkami napisano v zgodovini tržaškega mesta, ker mu je pripravila dobre vode, katera je še dandenes izpod griča Temenjaka pri Vrdelji napeljana v Trst po vodotoču (akvedotu) v tri glavne vodnjake: na velikem trgu, na borsnem in na trgu rudečega mosta.

Mej poslopji iz dobe Marije Terezije nam je omeniti najprej cesarsko namestniško palačo, katera še dandenes v istem stanu služi kot stanovanje c. k. namestniku, in ako cesar v mesto pride. Potem stara »Borsa« trgovska shodna palača, kamor so se trgovci ob določeni uri skup shajali ter svoje trgovinske zadeve določevali. Trgovinsko društvo, imenovano »Borsa«, pa je bilo l. 1775 sestavljeno iz 40 bogatih trgovcev, ki so bili udje dosmrtni, pa niso zastopali skupnih trgovinskih zadev, ampak le svoje lastne koristi in kupčijske zveze. Iz one dobe je velika »dogana«, in pa kanal pred cerkvijo novega sv. Antona.

Uže cesar Karol VI. je namerjaval svobodno trgovinsko občenje pospešiti, da je v Trstu dovolil nekaj somnjev, na katere se je roba dovažala brezdačno. Slovesno, streljanjem topičev se je somenj odprl, mnogo zunanje gospode je prihajalo k veseliam, ki so se vrstile o tej priliki. Marija Terezija pa je odpravila take slovesne somnje kot nepotrebne, kajti v mestu je uže tako vedno somenj, neprenehano prodajanje in kupčevanje, vsak dan je klenkal zvon na urinem stolpu, na velikem trgu, kder sta »Mihec in Jakec« ure bila, ter klicala trgovce v posvet v »borso«. Marija Terezija je dala sezidati veliko bolnišnico (špital) l. 1772, in zraven hišo za uboge in sirote. Cele knjige bi morali napisati, ako bi hoteli vse naprave, postave, odloke, preustrojenje prejšnjih določeb navesti, vzlasti gledé prometa po suhem in po morji, kar je modra vladarica za Trst storila. A vendar za-njo niso postavili nijednega častnega kipa, ali kakega poseb-

nega spomenika, »le po sobah starih patricijev tržaških je nje podoba krasila stene«. (Kandler s. c. st. 120.) Deželno upravo je Marija Terezija premenila l. 1749 določivši, da Trst, Oglej, Reka, Bakar, Senj, Kraljevica (Portorè) in Karlobag ima se smatrati kot jeden okraj imenom »avstrijsko Primorje« (Litorale), podredjeno dunajskemu trgovinskemu vodstvu. V Trstu pa je osnovala cesarica novo oblastnijo: »višje trgovinsko nadzorništvo«, kojemu je bil c. k. mestni glavar predsednik. Omenjena deželna uprava s poslednjo oblastnijo vred je pa l. 1776 prenehala, mesto je zopet postalo kot samostojna deželna skupina z cesarskim »guvernerjem« (poglavarjem). Prvi guverner je bil Karol grof Zinzendorf l. 1776. Temu so postavili Tržičani spomenik na Opčinah, ko se je dodelala »stara cesta«, takrat imenovana »nova cesta«, kakor pravi napis na plošči pred vodnjakom openskim; »Via antea nova, nunc auspicato nomine Zinzendorfia« itd. (cesta kedaj nova, zdaj bolje imenovana Zinzendorfova itd.) Odprla se je ta cesta l. 1778. A cesar Jožef II. (sin Marije Terezije) se je neki izrazil o tej cesti: »Dva sama sebi prepuščena vola bi gotovo boljšo cesto izbrala«. Koliko so po strmej starej cesti blaga mučili! Včasih so vpregli do 40 parov volov, da so izvlekli voz iz Trsta, in ako se je dol gredé kak zavor zlomil, zdirjal je voz navzdol ter voznika in živino ugonobil. Zato se je kasneje l. 1830 napravila sedaj imenovana nova cesta.

Za časa Marije Terezije se je ustanovila domača iz mestnih in okoličnih mladeničev in mož sestavljena vojaška četa l. 1779, pozneje se je bolje uredila; vikši častniki so bili tržaški patriciji (stari plemenitaši), a uže pod cesarjem Jožefom I. l. 1703 se je napravil polk ali regiment pešcev (infanterije) iz domačih fantov. Ta polk štev. 22. se imenuje sedaj Weber (pred Wimpfen) po domače »tržaški regiment«. Tudi za povzdigo poljedelstva in obrtnijstva je skrbela Marija Terezija, kajti ukazala je, da se ima gozd Farned (boschetto) ograditi, da se živina in zlasti koze nema poga-

*) opaznja št. 154 -

njati na pašo v Farned, dokler kaj ne spodraste. Da bi se bolj udomačilo svilarstvo, zaukazala je nasaditi murbnih dreves po hribčku Bombelju. Brške »bige« so tudi Mariji Tereziji dopadale, da je l. 1756 in 1764 nekaj krušaric iz Ščedne na Dunaj poklicala, da bi se Dunajčanje od njih naučili tak kruh delati. Prve gruntne bukve (kataster) so se osnovala po Primorskem vsled določbe Marije Terezije l. 1772.

Dveh na duševno ljudsko omiko jako upliva-jočih stvari nam je še omeniti, ki so se vršile za časa slavne cesarice, namreč zatrenje reda jezuitov, in utemeljenje ljudskih šol.

Komu ni znano ime jezuiti? Nekim se kar obraz skremži pri tem imenu, ter ne vedó nič dobrega o njih praviti, dasi tudi dokazov nemajo. Jezuiti so večino avstrijskega cesarstva ovarovali pred luteranstvom, ter ohranili s tem pred gotovim propadom. Velike, debele knjige ne zadostujejo vse natančno popisati, kar so jezuiti dobrega storili od časa, ko je papež Pavel III. v 27. dan septembra 1540 jezuitski red potrdil, dokler ga je papež Klemen XIV. v 21. julija 1773 zatrl. Razširil se je bil ta red skoro po vsem svetu, ter je posebno mladino izvrstno podučeval. Po vseh večjih mestih so imeli jezuiti svoje gimnazije (latinske šole), tako so tudi v Trstu utemeljili od l. 1620 naprej svojo šolo, nižjo gimnazijo, katerej so pridružili početkom osemnajstega veka še višjo gimnazijo in l. 1743 tudi šolo za višje računstvo in za mornarstvo (navtiko).

V vseh strokah izvrstni so k malu zasedli odlična mesta tudi na kraljevih dvorih, kar je vzbudilo veliko zavidnost njih nasprotnikov, ki so toliko časa jih spodkopavali, dokler je sam papež l. 1773 dovolil, naj se red zatre. Mnogi so postali kot drugi svetni duhovniki, a šol niso smeli več imeti. Ko se je v Trstu zaprla jezuitska gimnazija (tam kder je zdaj jetnišnica), ostali so Tržáčani tri leta brez vsake šole. L. 1775 je cesarica Marija Terezija zaukazala, da se odpre v Trstu nova nemška ljudska šola, ter je določila, da nihče se ne sprejme

v gimnazijo, ki ne umeje dovolj nemščine. Jezuitskim šolam se je očitalo, da preveč gojé mrtve jezike (latinski in grški), in da zanemarjajo domači živeči jezik, pa to ni povsem istinito, kajti v pravih sv. Ignacija je določno rečeno: »naj se vadijo (jezuiti) in dobro naučé ljudskega jezika (linguam vernaculam), da bodo znali pridigovati«. (Const. p. IV. c. s. 8.) Vendar iz prejšnjega stoletja nemamo Slovenci kacega znamenitega pisatelja jezuita, razen p. Gutsmana, Korošca, ki je napisal slovnico in slovar-nemško-slovenski l. 1777. Gotovo so natančni patri jezuiti, ki so tudi mej Slovenci mnogo pridigovali, svoje govore napisali, pa Bog vedi, kam so se taki rokopisi pozgubili. Iz one dobe so za istrske in dalmatinske Slovane silno znamenite narodne pesmi patra Andreja Kačič-a, frančiškana. Ni je dalmatinske ladije, da ne bi imela na brodu Kačič-eve knjige, a jo imajo povsod i na selih, mnogo pesmi na pamet znajo. Narodnih pesmi so i po Krasu kedaj veliko več znali, sedaj so se pozgubile. V Trstu se v šolah ni učila slovenščina, vsi odloki, razsodbe, dopisi, ukazi so bili pisani v italijanščini ali nemščini. V pismoshrambi (arhivu) openske župnije je iz dobe Marije Terezije pismo nekega župnika, v katerem omenja svojo pravico, da sme tirjati od občanov dva voza najboljih drv za slovensko tolmačenje italijanskih dopisov od mestnega magistrata.

Duhovniki so jedini vzdrževali in budili narodnost uže za časa Marije Terezije in pozneje. Tomajski župnik Fr. Pavl *Klapše* je bil izdal l. 1743 slovenski katekizem in pet let potem koprski škof Kamucij del obrednika (duhovske knjige) v slovenskem jeziku. Neki cesarski razglasi so sicer tudi slovenski, a silno malo jih je. V onej dobi so celo Benečani bili Slovanom bolj pravični, kajti iz l. 1777 je nova gozdna postava za beneški del Istre bila tiskana v italijanskem in slovenskem (istrskem-hrvaškem) jeziku. (Berenger s. c. p. 124.)

Kmetje so bili takrat tlačani grofovski, t. j. morali so opravljati razno roboto, plačevati in odrajtovati grajščakom desetino od žita in blaga, a

ker so včasih jim nalagali kak nov davek ali ga hoteli zvikšati, so se tu pa tam upirali in puntali. Iz okolice tržaške je znano, da so l. 1668 bili vsi Prosečani, Kontovelci in Križani kaznovani vsak po 7 mark globe (56 lir = 28 gl.), ker niso hoteli iti robote delati v žaveljsko dolino, kakor jim je mestni magistrat tržaški bil ukazal, županje so bili za dalj časa v prognanstvo obsojeni. Tolminski kmetje so se bili spuntali, ker je bil grof nek novi davek naložil, katerega je drzni berač Bandel brez usmiljenja tirjal. Prišli so bili oboženi v Gorico, to se ve, k malu jih užugajo. 150 Tolminec je bilo obsojenih za več časa v zapor na goriški grad. Štirim glavnim ščuvalcem so v 20. dan aprila 1714 na glavnem goriškem trgu Travniku najprej glave odsekali in potem razčetrtili njih trupla; pojedine ude so obesili pri Solkanu, v Panovcu in v Krojini«. (S. Rutar: Tolminsko str. 118.)

V kacej vasi so bili vsi kmetje podložniki enega gospodarja, v drugej pa je bilo več gospodov, ki so imeli vsak svoje kmete, kakor je zabeleženo v starih zapisnikih, n. p. v Brezovici stoji v župniškem arhivu pisano: 15 kmetov plačuje desetino g. Jeremiji Leo, župniku dajo *kvartéz* (od 10 snopov žita desetinskega *dva* sta župnikova); 3 kmeti platijo g. Jurju Rob, 2 kmeta g. Jakobu u Leo, jeden plati g. župniku Hrušičkemu, in 10 *podružnikov* dela roboto. Mnogokrat, ko so se skupshajali grofovje, so tudi jednega ali drugega kmeta »zaigrali«, da je skoz noč prišel kmet pod družega gospodarja, včasih so jih zamenjavali, drugoč zastavljali za izposojeni denar. Sodstva pa niso vsi imeli, nego le nekateri izmej njih, ki so v dan letnega shoda (navadno kako cerkveno opasilo) sklicali skup svoje kmete ter njih pritožbe in pravde razsojevali, in meje posamnih okrajev oklicali. Vendar niso kake pravde le v oni dan bile poravnane, nego so trajale leta in leta. Prav iz starinskih zapisnikov grofov Petáčev je neka dedna pravda, ki je trajala od l. 1633—1683 t. j. polnih petdeset let. Isti grof Petač je imel pravdo z Barčani, ki niso hoteli sekati in

peljati 6000 kolcev, kakor je bil grof ukazal, na grofovsko pristavo (vinograd) Sabotnjak pri Sčedni, od l. 1745—1750 t. j. prav za časa Marije Terezije. Ko so se uprli rekoč, da je to nova robota, razsrdil se je grof, vse blago (živino) jim rubal in v grad odgnati dal. Ko se zberejo v gradu Završnjeku, jim po treh dneh nekaj živine nazaj da, a tri najlepše vole si prihrani za odškodnino, ena junica je bila zaradi bričevih udarcev poginola, in ko se kmet pritoži, zgrabi ga brič za lase in ob tla trešči, kmet beži, a berič za njim kamenje luča. Kmetje se pritožijo v Gorico na višjo sodnijo, a kako so hoteli pravico dobiti pri sodnikih, ki so bili večinoma plemenitega stanú, ter so bolj držali za svoj stan, nego da bi puntarskim kmetom prav dali. Pri teh in enakih pravadah so le odvetniki živeli in stvari na dolgo zavlačevali, po starem pregovoru: »più la (lite) pende, più la rende« — (dalje pravda trpi, več odvetnik od nje dobi).

Pa tudi v drugih zadevah so bili časi vse drugačni nego dandenes. »Ljudje so bili neskončno vražni, celo najumnejši možjé se niso mogli babjim veram odpovedati, vera v copernice in strahove je bila tako trdna, da so tistega za neverca imeli, ki se je predrzlol take čenče tajiti«. (Trdina s. c. st. 120.) Posebno se denašnje dni čudimo, da so tako neusmiljeno in grdo ravnali z nedolžnimi ženskami, katere je nevedno ljudstvo ali kak hudobnež za copernice (vešče) proglasil. Take so devali na tezo, da so, če prav nedolžne, od velicih bolečin premagane, spoznale da so krive. Peljali so jih na kak visok prostor, tam so grmado (kres) napravili in ubogo žensko sežgali. L. 1716, za časa očeta Marije Terezijinega so 14 osob v Kastvu, in mej njimi tudi kapitanovo ženo, zaradi copernije (čaranja) obsodili in na grmadi sežgali. Hvala Bogu, ta je bila v naših krajih zadnja krvava čarovna sodba«. (Kovačič s. c.) Dasi je bilo v minolem veku silno več ovác po Krasu, nego dandenes, vendar niso le sukne in prtene obleke nosili, nego celo iz lipovega in hrastovega ličja. Zato je l. 1772 bila dana zapoved, da nijeden ne sme več izdelovati obleke

iz ličja posebno ne iz hrastovega, da se toliko drevja ne kviri.

Veliko stvari se je bilo spremenilo pod vladno cesarice Marije Terezije, a še več pod nje sinom, mladostno navdušenim Jožefom II., ki je po smrti očetovej l. 1763, bil sovladar z materjo Marijo Terezijo, katera pa je vse važnejše vladne zadeve sama opravljala. Še le po smrti blage cesarice l. 1780 prevzame samovladarstvo Jožef II., ter v burnej dobi desetih let vodi krmilo avstrijske države. V Trst je bil prišel prvič uže l. 1775 in se je, kakor sploh za povzdigo blagostanja vseh državljanov, tudi za pomorsko trgovino jako zanimal. Mnogo zgodovinarjev v zvezde kuje cesarja Josipa II., da je namreč *kmetom* k večej svobodnosti pomagal in jih iz pristranske sodnje oblasti grajščin vzel v svoje dobrotljivo varstvo; da je odpravil ovire svobodne vednosti in učenosti, neizmerno *šol* uvedel, pa žal! le nemškib, vendar so slavni rodoljubi slovenski *Žiga Zois, Vodnik, Linhart, Kopitar* takrat se izgijili in vzbudili. Kupčija ali trgovina avstrijska se je pod vladno Josipovo mnogo razširila, da se v tem obziru ponosno sme primerjati z drugimi narodi. Na tisoče ladij vseh narodov je prijadralo vsako leto v Trst, bogato obloženih in število prebivalcev se je hitro pomnožilo. Trst je o vladinem nastopu Marije Terezije imel 7000, in ko je po 40 letih nje sin začel vladati, uže 17.000 duš, za vlade Josipove pa je narastlo število do 24.000. L. 1783 je odplula prva ladija iz Trsta v severno Ameriko, s katero so hoteli trgovinsko zvezo ustanoviti. Tudi z južno Rusijo se je pričela živahnjejša trgovina po morji se razvijati, vsled vojne rusko-turške, ki je trajala od l. 1768—1774; naselili so se neki ruski trgovci v Trstu l. 1788.

Visoke in blage namene je imel sicer cesar Jožef II., toda preveč se je ravnal po nazorih svojih «liberalnih» ministrov, in tudi po svojej glavi: skoro vsaka misel, ki mu je v glavo padla, morala je postati zakon-postava za vso državo, brez razločka narodnosti, navad, šeg in starih pravic posameznih dežel. Hotel je vse zenačiti, vse na

Dunaji centralizirati (vsredotočiti), en jezik (nemški) povsod uvesti, eno vero, nekako avstrijsko narodno, samosvojo, ustvariti. A te spremembe in preustrojenja so mu od strani prosto mišljakov in framasonskih privrženikov veliko hvalisanja in povečanja, a od strani vernega ljudstva pa veliko graje in nezadovoljnosti prouročile. Framasonstvo se je ustanovilo na Angleškem l. 1717, z glavnim načelom, katerega se držé trdno še dan denašnji «učenjaki»: vse vere ali verstva imajo polagoma se umaknoti glavnej veri: «človek naj ima le človeško natoro in nje vsestranski razvoj kot največji uzor»: (humaniteta). Iz Angležkega je framasonsko društvo svoje podružnice ustanovilo najprej na Francoskem v Parizu (1725), potem na Irskem v Dublinu (1730), na Laškem v Florenci (1733), isto leto v Bostonu na Amerikanskem; l. 1737 v Hamburgu; l. 1740 v Berolinu na Pruskem: beznica (loža) «k trem svetovnim kroglam», ki še dan denes obstaje in ima 173 podružnic pod seboj.

Oče cesarja Jožefa, ko je bil na Belgijskem, vpisal se je uže l. 1731 mej framasone, in ko je postal soprog mnogo plemeniteje Marije Terezije, poklical je kot cesar Franc I. iz Belgije svojega sobrata framasona, nekega Van Swieten-a, dvornega zdravnika Marije Terezije, in poznejega predsednika dvorne šolske komisije. Po vsej Evropi je takrat nek poseben protikrščanski veter plal, in ta veter je tudi avstrijski dvor seboj potegnot. Uže pod Marijo Terezijo se je v duhovskih zadevah mnogo spremenilo: nekaj sicer na bolje n. p., da se je l. 1751 za vselej odpravila oglejska nadškofija (patrijarhat) ter primerniše razdelila v dve, namreč v goriško vrhovno škofijo in videmsko. V Gorici se je ustanovilo bogoslovsko semenišče in Marija Terezija je podarila glavnico, iz koje obresti naj se vzdržuje tudi šest bogoslovcev tržaške škofije. In tudi drugod so se ustanovile nove škofije. A po tadajnih nazorih so mislili, da papež ima preveliko oblast, zatore se je uvedlo za razglas papeževih pisem kraljevo dovoljenje (placetum regium) uže l. 1749 in se ponovilo l. 1767. in l. 1776. Potem se je

l. 1773 prepovedalo vsakatero neposrednje občevanje z Rimom, in ljudje ne smejo več v Rim na božjo pot hoditi; duhovniki, da ne smejo denarja za misijone ali za papeža iz dežele pošiljati. Praznikov število se je zmanjšalo za 24 dni, isto tako so preobilne shode in procesije prepovedali. Cesar Jožef II. pa je prepovedal l. 1781 v Rim hoditi v bogoslovski ustav, (*collegium germano-hungaricum*), in l. 1782 (torej pred sto leti) je ukazal, da se imajo zapreti vsi samostani moških in ženskih, ki nimajo posebne službe po duhovnijah ali pri šolah, potem l. 1785 sploh vsi oni samostani, ki niso neobhodno potrebni. Do l. 1786 je bilo po Avstriji 738 samostanov zaprtih, redovniki in redovnice so se razkropili, premoženje se je poprodalo in iz onega denarja je nastal tako zvani: verski zalog (*Religionsfond*). L. 1783 je ustanovil cesar Jožef II. središčna semenišča (*centralseminar*). Za naše kraje so morali bogoslovci hoditi v Gradec. Odpravil je mnogotere bratovščine ter njih premoženje uporabil za druge državne ustanove.

V Trstu in po tržaški škofiji je bilo, kakor sploh po vsej državi, premnogo bratovščin: Znamenita je ona sv. Jožefa v Ricmanjih, ki se je bila začela l. 1749 in je imela mnogo družabnikov tudi iz visocih krogov, celo sam cesar Jožef II. ko je bil še kot nadvojvoda, bil je vpisan. Slovenska knjižica, v kateri so popisane tačasne prigodbe v Ricmanjih, bila je tiskana početkom tega stoletja in l. 1880 je sedanji g. kapelan A. Kuhn izdal zanimivo knjižico, pa v nemškem jeziku: «*Gehet zu Joseph!*» (Pojdite k Jožefu). Dve leti pred (1878) se je v Trstu natisnola slovenska knjižica: Sveti Jožef v Ricmanjih, kratek popis začetka božje poti k sv. Jožefu v Ricmanje. — V novejšem času se je zopet probudila ta božja pot, kakor tudi mnogo drugih, ki so bile za časa cesarja Jožefa prepovedane.

Izmej bratovščin v tržaškem mestu do l. 1783 obstoječih nam je omeniti zaradi narodnosti eno najstarejših: slovensko kmečko bratovščino M. B. pri crkvi »morske M. B.« (*Madonna del mare*), ki

se v spisih omenja uže l. 1298, in je vsaj proti koncu imela tiskane sprejemnice. — Znamenita je bila bratovščina sv. Nikolaja za ladijske gospodarje in za mornarje tržaške. Imelo je to društvo svojo cerkev s. Nikolaja na sedanjem trgu »piazza Gadola«. (Talijanski pisatelji pravijo, da je ime »Gadola« od nekega trgovca tega priimka nastalo, a ni morda starosl. »gat«, »gadola« = kanal?). Ta mornarska zadruga je imevala mnogo udov in ko je bila l. 1783 prenehala, znašalo je društveno premoženje 25.000 gld., toliko kakor je bilo vseh tedajnih mestnih dohodkov. Iz tega denarja se je ustanovil »mornarski zalog« (instituto di marina), za mornarje sploh, ne le samo za Tržačane.

V tržaškej škofiji ni bilo dosti samostanov. Za cesarja Jožefa se je zatrl kapucinski samostan, dasitudi so meščani prosili, naj bi se obranil, ter so celo hoteli nakupiti drug svet za novo zgradbo samostana, a zaman, cesar se ni dal preprositi. Svete posode so se prodale nekež židkinji (judinji) »Dobruški« za malo svoto, a knjige in rokopisi so se pozgubili. S premoženjem zatrtih samostanov se je res barbarično ravnalo. Zatrl se je tudi frančiškanski samostan v Grljanu (Grignano). Pok. Kovačič ima v svojem rokopisu: »Zgodovina tržaške škofije« zabilježeno, da je uže l. 650 grajski patrijarh Maksim ustanovil samostan M. B. v Grljanu (Grignano), »kder se dandenašnji Miramar grad gizduje«, a ta stvar ni izvestna; saj nam se dozdeva, da je v Štivanu (poleg Timave) oni kraj, kder je Maksim prvi benediktinski samostan ustanovil. Uže predno so prišli v Grljan frančiškani (pod štajersko provincijo spadajoči) l. 1626, bila je tam stara cerkvica in »božja pot«; morda je i ona kapelica M. B. mej Kontovelom in Prosekom, imenovana: »Madonna della Salvia« prenesena (t. j. kip na altarju) od morja in se spočetka nazivala: »žalna Mati Božja (= žal = obal = breg.). Mirišče zatrtega grljanskega samostana je sedaj v gornjem oddelku cesarske »ville Miramar«. Prepodeni frati so šli v Gradec (na Štajerskem), in pater guardijan je šel v Katinaro, kamor je seboj prinesel glavni

altar, služboval kot prvi tamošnji župnik (kurat). V Trstu je ostal vendar ženski samostan benediktinarc s cerkvijo sv. Ciprijana, kder je še dandenes. Utemeljen je bil ta ženski samostan uže l. 1275. Zraven samostana je bila neka cerkvica sv. Martina, ki se je l. 1784. zaprla, ter pozneje v žensko šolo samostansko premenila. Še mnogo drugih manjših cerkvic je bilo od cesarja Jožefa v prepoved dejanih: sv. Sebastjan, sv. Silvester, sv. Križ, sv. Jelena, sv. Servol, sv. Andrej (kder je znano šestališče nad letošnjimi razstavnimi poslopji, poleg Stabilimento tecnico), ki se je v krčmo premenila, sv. Marija Magdalena, Madonina, Sv. Ana, sv. Jakop, sv. Jarnej, sv. Pantaleon, i druge. Po »toleranc-patentu« (strpnem pismu), katero je cesar Josip II. l. 1781 razglasil, podelila se je drugovernikom (judom, protestantom, grkom) mnogo večja prostost, nego so jo prej uživali. To se ve, da so te premembe v Avstriji posebno sv. očeta papeža Pija VI. mnogo žalile, zato se napoti l. 1782 na Dunaj, da cesarja pregovori, naj prekliče vpeljane novotarije, a nič ne opravi. V Trstu so protestanti (avgsburgski) kupili cerkvico sv. Marije Roženkranke l. 1786 za 7500 gld., kder so svojo službo božjo opravljali do l. 1871, ko je ta cerkev zopet katoličanom prišla v roke. Kalvini (švicarski protestanti) pa so istega l. 1786 kupili cerkvico sv. Silvestra (pod jezuitsko cerkvijo), kder se še dandenes shajajo. Ko so se redovniške družbe in verske bratovščine zatirale, pa se je priporočalo kot jako primerno in človeškej družbi koristno (?) framasonsko društvo. L. 1785 se je takovo društvo tudi v Trstu ustanovilo, pa ni imelo dolgo obstanka.

Važniša prememba za časa cesarja Josipa je tudi premeščenje tržaške škofije. Hotelj so prestaviti škofa in korarje v mesto Bruk na Štajerskem, pa ker se je solnograjski vrhovni škof temu upiral, ostali so še nekaj časa v Trstu, vendar po drezanju cesarja Josipa prekliče papež Pij VI. tržaško in goriško škofijo, da se združite v novo gradiš-čansko.

Prvi gradiščanski škof bi imel biti grof Inzaghi, ki se pa iz Trsta, kder je škofoval, ni preselil. Za časa Marije Terezije je bilo plemstvo, bodisi v duhovskih ali deželskih službah, največ v čislih, a pod cesarjem Jožefom se je tudi v tem obziru na bolje spremenilo, ne le grofi, nego i drugi učeni poštenjaki so lahko veliko službo zadobili. Škof Inzaghi je bil zadnji z naslovom »tržaški grof«. Mnogo novih, za duhovsko službo primernih duhovnij se je ustanovilo. V Trstu je od starodavnih časov bivala le župnija pri sv. Justu, a ker se je ljudstvo pomnožilo, ustanovite se l. 1777 dve novi župniji: pri jezuitih, in v novem mestu pri cerkvi sv. Antona, ki je bila v prvič l. 1767 sezidana, pa l. 1827 podrta, in od istega leta do 1834 se je dozidala sedanja veličanstvena cerkev novega sv. Antona. Vsled ukaza tridentinskega cerkvenega zbora povsod, a v Trstu so se upeljale uže l. 1527 prve krstne (matične) knjige, katere se še danes hranijo v župnijskem arhivu pri jezuitskej cerkvi, in iz katerih je razvidno, da ste dve tretjini žiteljstva bili slovanske krvi. L. 1780 se upeljejo krstne knjige tudi v novej župniji novega sv. Antona. Cesar Jožef je bil jako človekoljuben in torej je želel polahčanje zlasti kmečkemu stanu; prav ganljiv in spodbudljiv vzgled je dal, ko je potovaje po Moravskem sam prijel za drevo ter oral. Na onem mestu so mu pozneje postavili spomenik. Da bi zlasti kmetom na deželi polajšal izpolnovanje krščanskih dolžnosti, ustanovil je cesar Jožef primerne duhovnije, župnije in škofije. Gradiščanska škofija pa ni oživela, kajti cesar Jožef je bil l. 1790 umrl, in njegov brat Leopold II. je zopet Tržačanom dovolil, naj imajo lastno škofijo, kar je tudi Pij VI. papež potrdil. Tržaška škofija se je povečala za ves okraj nekdanje pičanske (Peden) škofije v Istri, kder je sedaj dekanat. — »Pičanska škofija je neznatna bila in nje dohodki so obstajali večinoma v leščnikih, in zato so pravili pičanskemu vikšemu pastirju: »leščniški škof«. Rastli so namreč ondi lepi debeli leščniki, da so jih kedaj cele vozove naložili in na prodaj peljali.

Ako so ljudje jeli leskovo grmje trebiti in njive pripravljati, skrajšali so se s tem škofovi dohodki. Še predzadnjemu škofu je bila cesarica Marija Terezija l. 1754 priboljšala plačo za letnih 300 zlatov, da je vendar nekoliko spodobno po svojem stanu živeti mogel. Prav to pomanjkanje je bilo glavni vzrok, da je papež Pij VI. l. 1788 to škofijo preklical in jo za vselej tržaškej pridružil«. (Kovačić s. c.) Isto tako so bile tačas pridružene tržaškej škofiji neke duhovnije spadajoče pod Poreč, Pazin, Žminj, Tinjan, Beram, Kaščerga, in druge še spadajoče pod Pulj: Kršan, Šumberg, Boljun, Mošćenice, Lovran, Volosko, Kastav, Klana.

Trgovina se je imela povzdignoti in živahnije razcvetati s tem, da je cesar Jožef l. 1784 ostro prepovedal uvažati neko robo iz tujih dežel, in da je sklenol trgovinske pogodbe l. 1783 z marokanskim cesarstvom, l. 1784 s Turčijo in l. 1785 z Rusijo. Nov carinski (colni) red se vpelje l. 1788, za izvožnjo nekih fabrikatov se določijo nagrade, in v Trstu in na Reki se napravijo veliki žitni magazini. Obrtnija se razcvete v Trstu: l. 1782 ustanovi K. L. Chiozza svojo veliko mnilno (žalno) fabriko, ki še dan danes deluje, pa še mnogo drugih obrtnijskih delalnic je takrat nastalo. Tlačanstvo pri kmetih se je l. 1784 odpravilo. L. 1787 se vpelje novi kazenski zakonik, v katerem ni bilo nič več o čaranji in čarovnicah. Sploh se mora priznavati, da je izomika mnogo napredovala, ter nova pota nastopila, ko so jeli časniki izhajati. Letos je 99 let od kar se v Trstu tiska »Osservatore Triestino«, kojega prvi letnik je iz l. 1783.

Vsled napredka v državnih gospodarskih razmerah so se tudi dohodki pomnožili. Pod cesarjem Karlom VI. so znašali vsi letni dohodki avstrijski 30 milijonov, — l. 1748 pod Marijo Terezijo 36 mil., pozneje l. 1773 uže 56 milj., a pod Jožefom II. 90 milijonov gld. Tržaški mestni dohodki so bili l. 1783 ti le:

Veliki vinski dac . . .	280.250	lire	—	sld.
Vinski dac od teritorija	4.347	«	--	«
Cestnina	16.162	«	19	«
Klavščina (od goved)	31.130	«	19	«
Dac od lesa	18.100	«	—	«
Od domače soli (sestero)	12.743	«	14	«
Od prodane soli (moggio)	542	«	2	«
Od ptuje soli (moggio)	356	«	10	«
Za napihnenje sodov z mornico	501	«	—	«
Za mero vina in olja	20.000	«	—	«
Od sodnijske kancelije	2.875	«	2	«
Skupaj . . .	387.009	lire	6	sld.

(C. F. v. Czoernig : Geschichte der Triester Staats-Kirchen- und Gemeinde-Steuern p. 103.)
Lira je znašala 17.5 novčičev našega denarja, torej 387.009 lir — 67.726 gld. 57 kr.

Tržaško mesto se je bilo razširilo pod Josipom II. posebno na južno zahodnej strani v okraju imenovanem ss. Mučenikov (ss. Martiri) tja od starrega sv. Antona, ter se po istem cesarju zvalo Jožefovo predmestje (borgo Giuseppino). Škoda, da se je cesar Josip preveč vtikal v cerkvene zadeve, ter hotel tudi tu vse po novem kopitu prestrojiti. Prav primerne so bile sicer neke postave n. p., da se ne sme več v cerkvah v družinskih rakvah mrličev pokopavati, a drugi prepisi zadevajo malenkostne stvari, ter se nam dandenes zde kakor otročarije n. p., da se ne sme več ko dve sveči rabiti pri sv. mašah, da se ne sme nijen kip Marijin obleči, da se ne sme toliko roženkraucev, križev potov, litanij, i. t. d. opravljati. Na smrtnej postelji je cesar Josip II. marsikatero naredbo preklical, a duh Josipov je še dolgo vladal v zakonodajstvu, oni duh, kateremu pravimo: «Jožefinizem», po kojem bi se cerkev vedno imela ravnati le po prepisih in ukazih vlade kot vrhovne zapovedovalke v državi.

Kratko časa, le dve leti od 1790—1792 je vladal Avstrijo nastopnik in brat Jožefov, Leopold II. Če prav je na Toskanskem, kder je pred vladal, marsikatero novotarijo vpeljal, v Avstriji je večinoma le preklicaval Jožefinske naredbe, ter puščal staro življenje, kakor so bili ljudje navajeni. Dva-

krat je obiskal tržaško mesto l. 1790 in 1791. Koj s početka ob nastopu njegove vlade je tržaški magistrat sklenol odbornike odposlati k njemu na Dunaj s prošnjo, da potrdi vse prejšnje stare mestne pravice in svoboščine. Cesar, zvedevši ta sklep, svetuje, naj pismeno ulože prošnjo pri cesarskem guvernérju, grofu Pompeju Brigido, vendar jim dovoli, da mestni župan, kojega bode cesar imenoval, naj se izbere izmej patricijev (plemenitašev) tržaških. Takrat je mnogo zaslužka dajala povečana ladjetvornica (škvver) nekega inženirja Pamfili-ja, ki je imevala svoje prostorje na bregu poleg sedajnega velicega kanala in tja proti molu «Ključ» (sedajni železniški postaji). Cesar Leopold II. je umrl za kožicami v 1. dan marcija 1792. Velika je bila žalost in zmešnjava na Dunaji in po vsem cesarstvu, kajti prav tačas so se kopičili črni oblaki od zahoda s Francozkega, kder je nastala l. 1789 ona strašanska prekucija, znana pod imenom francoska revolucija, in Avstrija je zgubila skušenega vladarja. Leopold je imel deset sinov, izmej kojih je bil 24 letni Franc najstarejši, drugi so bili: Ferdinand nadvojvoda toskanski, Karol, Leopold, palatin ogrski († 1795), Jožef nastopnik v palatinskej časti, Anton, veliki načelnik nemškega reda, nadvojvoda Janez, Rainer, Ludovik, Rudolf knez in vrhovni škof olomuški, in dve hčeri: Marija Terezija in Marija Klementina.

Do l. 1804 se je nastopnik Leopoldov kot nemški cesar imenoval Franc II., a po onem letu pa od 1804—1835 Franc I. avstrijski cesar. Kako in zakaj se je ta prememba godila, in kake razmere so takrat bivale v Trstu, to nam je obravnavati v oddelku:

V.

Trst za časa francoskih vojn (1790—1815).

Kadar se v silnej poletnej vročini nakrat nebo stemni i vihar začne razsajati, bliska, grmi, ploha se ulije, toča vsuje, — veliko škode naredi tako vreme, a vendar tudi korist prinese: zrak pekoči

razhladi in očisti, zemljo namoči ter jo bolj orodoviti. Taka je bila velikanska francoska prekucija ali revolucija h koncu prejšnjega stoletja.

Marsikaj gnjilobnega in kužnega se je bilo prisadilo državnemu telesu francoske dežele, in krv je v narodu skipela in po silnih naporih in krvavih bitkah se je polagoma zopet utešila. Kraljevi dvor, plemenitaši in grofovje in velika duhovska in deželjska gosposka so preveč odirali ubozega kmeta. Moralo se je na vsak način kaj premeniti. Pa še veliko več, nego tlačenje kmetovalcev in obrtnikov, provzročila je francosko revolucijo silna drznost nekih brezbožnih pisateljev, ki so svoja prenapeta načela o svobodi, enakosti in bratovstvu vseh ljudi po brezštevilnih spisih širili mej narod, in ga hujskali k uporu proti zakonitemu kralju in proti cerkvi.

L. 1789 se ustanovi v Verzalju (pri Parizu) tako zvana narodna skupščina, ki odpravi predpraviice plemenitašev, in kralja prisili, da se jim uda. Ko so to zvedele sosedne vlade, hotele so kralju pomagati, in to je dalo povod krvavim vojnám mej Francozi in sosednimi deželami, katere vojne so se unele koj po smrti nesrečnega francoskega kralja Ludovika XVI., kateremu so bili puntarji v Parizu na novega leta dan 1793 na giljotini glavo odsekli. Narodna skupščina je v 21. dan septembra 1792 razglasila republiko francosko.

Uže pred je napovedala vojno Avstriji in Prusiji. Z raznim vspehom se bojujete obé stranki na pobrežji reke Rene, dokler se ne prikaže nenavadno bistrourni in pogumni vojskovodja francoski, Napoleon Bonaparte. Še le 24 leten je uže general, njegove čete so ga obožavale, in povsod jih je znal tako navdušiti, da so zmagovale. Na južnem bojišči se je najprej odlikoval, v Piemontu na Laškem je združeni vojni avstrijsko in piemontesko potolkel, kralja sardinskega Viktor Emanuela prisilil, da je odstopil Franciji Nico in Savojo, vzel je potem Avstrijcem Milan, pozneje Mantovo in 3. febr. 1797 dere naprej skoz Friulsko, Gorico, Koroško na Štajersko. Kamor so prišli Francozi, vse

je pred njimi bežalo, ljudje so skrivali robo po kacicah pečinah (na Krasu), blago so izganjali v gozd.

A prihrumel je francoski hudournik valje v Trst v 23. dan marcija 1797. General Dugua se polasti mesta in napove vojni davek tri milijone frankov, ukaže izročiti in v mestno hišo prinesiti vse orožje, moški vsi naj nosijo na klobuku «korkardo» kot znamenje francoskih republikancev, sploh naj le brez strahu opravljajo svoje posle in nič žalega se jim ne zgodi. — Mej tem pa je Napoleon z Avstrijo sklenol najprej primirje v Ljubnu (Leoben) na Štajerskem in stalni mir se pogodi in podpiše, ko se Napoleon se svojimi četami umakne na Laško, v grajščini «Campofornio» (blizu Vidma) v 17. dan oktobra 1797. Ko se je na Talijansko vračal, prišel je Napoleon 29. dne aprila v Trst, kder se je ustavil le 24 ur.

Tržačane je pohvalil za njih vedenje, ter ko so mu poklonili lepega konja belca v dar, odpustil jim je od naložene vojne globe (3 milijone frankov) štirstotisoč frankov. V notranjej mestnej upravi se ni nič kaj posebnega premenilo v onih dveh mesecih, ko so Francozi prvokrat zasedli Trst od 23. marcija do 24. maja 1797.

Zanimiv je iz te dobe napad Ricmanjcev na Francoze. Nekaj francoskih vojakov je stražilo tudi po vaseh okoli mesta: v Ricmanjih jih je bilo neki 12, ki so se nespodobno in grdo vedli ter celo cerkev sv. Jožefa oropali in oskrunili. Razsrjeni jih Ricmanjci napadejo, ter neke ubijejo in druge v beg zapodé, pa tudi sami zapusté vas in se umaknejo na kraške visočine. Ko drugi francoski vojaki v okolici ta napad Ricmanjcev zvedó, planejo v Ricmanje in plenijo in odnesejo, kar morejo, a mej tem pridejo po reškej cesti Hrvatje s kapitanom Ježičem, tem se pridružijo vrli Ricmanjci oboroženi s koli, cepci, kosami, sekirami ter skupno napadejo Francoze in jih potolčejo in prepodé, da vsi proti Trstu zbežé. Od Tržačanov je bil pripehljal tudi kapitan Bonomo svoje krdelo v pomoč avstrijskim vojakom. Spomin na to prasko je bil

v Ključu, pri sedanjej mitnici, in slika v cerkvi sv. Josipa v Ricmanjih, ki predstavlja to dogodbo.

Vsled primirja v «Campofornio» je Avstrija dobila Benečijo, Istro (primorsko ali benečansko), Dalmacijo, in kotorske boke. Ker so te primorske dežele uže davno na glasu bile zaradi obširnega trgovinstva po morji, in so se zdaj s Trstom združile, zato je tudi tržaška kupčija s tem mnogo pridobila, pomnožila se, in mesto se je razširilo.

L. 1802 se sezida novo krasno poslopje, »nova borsa« ki se pa zdaj uže imenuje stara borsa, odkar je sezidan «Tergestej» velikanska hiša, kder se shajajo trgovci. Na kraju borsnem je pred bil morski kanal, ki se je zasul in v temelj so zabili močne hrastove kole. Za vse delo in zgradbo borse je potrošilo društvo trgovcev nad 300,000 gld.; a odprla se je zaradi francoskih vojn še le 1807. — Istodobno so postavili bogati trgovci, njim na čelu egipčanski grof Cassis, drugo veliko zgradbo novo «veliko gledišče» (teatro grande), koje se je pozneje tudi imenovalo občinsko gl. (t. comunale), po načrtu istega inženirja Selva, ki je v Benedkah sezidal imenitno gledišče «teatro Fenice». Neki pisatelj iz one dobe pravi, da so v tržaškem gledišču zraven dramatičnih predstav se vrstili plesi: gosposki ples in prostaški ples «za petico» («il ballo di petizza»), poslednjega se je vdeleževalo bolj prosto ljudstvo plačevaje za vhodnino «petico» t. j. blizo 30 novčičev. Takrat so nastale nove ulice sv. Mihela po grof Prandijevih zemljiščih, in cesta zad za cerkvijo sv. Justa, kakor kaže napis na zunanjem zidu ograje okolo stolne cerkve. Razširil se je trg pred zvonikom iste cerkve, in novo mesto se je dalje razprostilo okolo Chiozzove palače ter dobilo imé po cesarju Francu: predmestje frančiškovo (borgo franceschino).

Slavni vojskovodja Napoleon Bonaparte bi bil rad vso Evropo in še druge dežele podjarmil, hotel je Anglijo ponižati in skoz Egipt v Indijo prodreti, pa ni se mu posrečilo. Povrnivši se iz Egipta se dade oklicati prvim konzulom francoske republike, ter se proslavi v raznih poznejih bitkah

proti Avstriji, katero je namerjaval popolnem razdejati. L. 1804 postane prvi konzul Napoleon nakrat «cesar francoski». Njemu nasproti si nadene cesar Franc imé in naslov «cesar avstrijski» (11. dan avgusta 1804), ob enem pa zagotovi svoje podložne dežele, da s to promembo se nikakor ne smejo promeniti ustanovne pravice istih dežel. Proti slavohlepному Napoleonu se združijo l. 1805 sklenivši prijateljsko zvezo (koalicijo) Avstrija, Anglija in Rusija. Nesrečno za Avstrijo se konča vojna l. 1805. Napoleon pridrvi se svojimi četami na Bavarsko in tam v trdnjavi Ulmu zajme avstrijskega generala Mak-a, ki mu izda vso vojsko 23,000 mož. Še dan danes je mej starimi očanci pravljica, «da je general Mak izdal vojsko, ker je za vsacega vojaka dobil po dva krajcarja». Vojaška sodnija je obsodila Maka na 10 let v trdnjavino ječo, a l. 1819 je prejšnjo čast zopet zadobil. Ko Napoleon napreduje proti Dunaju, prihiti nadvojvoda Karol s Talijanskega, da brani prestolno mesto. Cesar Franc je zbežal na Moravsko, kder se snide z ruskim carjem Aleksandrom. Uname se krvava bitva v 2. dan decembra 1805 pri Slavkovu (Austerlitz) na Moravskem, katera se po treh cesarjih, ki so navzoči bili, imenuje «trcarska bitva». Solnce sreče je posijalo Napoleonu, da je zmagal. Vsled te zmage se sklene mir v Požunu (Presburg) v dan sv. Štefana (26./12. 1805). Avstrija izgubi Tirolsko, Benečijo, Dalmacijo. Istega leta 1805 so prišli Francozi v drugič v Trst. Po odhodu nadvojvode Karola s Talijanskega so morale še ostale nezadostne bojne moči avstrijske se nazaj pomikati na južnem bojišču. Iz Trsta so pošiljali spehanim in izstradanim avstrijskim vojakom kruha, žganja, tabaka, soli, obleke na Opčine, v Sežano in v Razdrto. Ko se napové, da pridejo Francozi, odpošlje tržaški magistrat stotnika tržaškega bataljona Saverija de Giuliani, da bi prosil generala Solinjaka (Solignac) naj milostno ravna s Tržačani. A Solinjak ko pride v 19. dan novembra 1805 v mesto se svojimi četami, jako ostro in osorno se vede, ukaže, da se koj pripravi 20.000 porcijonov kruha, vina, mesa,

riža in žganja za 20.000 mož francoskih vojakov; da se plača v 24 urah 6 milijonov frankov v zlatu in srebru; da se 30 najodličnejših meščanov zastavi, dokler se ne vplača naložena kontribucija.

Ta ostri ukaz je Tržačane jako osupnil, ter izprosijo dovoljenje, da smejo odposlati 4 mestne odbornike v Gorico k maršalu Maséna, da bi jim kontribucijo znižal. No zaisto jim Maséna odbije 3 milijone, ostalo pa vojskovod Solignac z vso ostrojtjo in brezusmiljeno tirja. V dan bitke pri Slavkovu t. j. 2. decembra 1805 vpelje maršal Maséna novo začasno vlado v Trstu, katerej postavi načelnika Tržačana Capuano, in dva dni potem pride sam maršal v Trst, kder ga slovesno (streljanjem topov) sprejmejo. V kratkem času se menjajo generali za generali ter silno stiskajo in nadlegujeje mesto, naposled pa se odvali kakor teški kamen od srca Tržačanov, ko slišijo, da se je mir sklenol v Požunu, in da kar do takrat niso še vplačali Francozom, naj nič več ne dajo. Vendar še le v 4. dan marcija 1806, potem ko so bili v mestu tri mesece in trinajst dni, zapusté Francozi Trst. Velike slovesnosti priredé Tržačani zopet došlim avstrijskim vojakom; prejšnjemu gvernerju grofu Lovacu gredó naproti do Bazovice magistrat, kapitul stolne cerkve, borzijanska deputacija in drugi odlični meščani.

Od početka l. 1806 do l. 1809 je bil Trst zopet pod Avstrijo. V tem času se odloči 16 nemških knezov od cesarstva nemškega ter se postavijo pod zavetništvo Napoleonovo (renska zaveza — Rheinbund), zato pa tudi odloži cesar Franc krono rimsko nemškega cesarstva, katera je od l. 1438—1806 zaporedoma dičila 20 cesarjev iz Habsburške rodovine, ter se imenuje le cesar avstrijski. Hrabra nadvojvoda in brata cesarjeva Karol in Janez vpejljeta novo premembo ali dopolnjenje v vojaškej upravi, tako zvano »domobranstvo« (Landwehr). Glavni namen domobrancev je bil: braniti domačo deželo napadov sovražnikov. V posebnih spisih in pesnih so navduševali ljudstvo za domobranstvo, in res mnogo se jih je pridružilo, vendar ne to-

liko (800.000 mož), kakor se je nadejal nadvojvoda Karol. V tej zadevi je prišel nadvojvoda Janez I. 1808 v Trst, ter je izdal razglas in poziv, da se tudi vsigdar zvesti Tržačani vdeležé domobranske vojne. Brezvspešen ni bil ta poziv; še precejšnje število domoljubnih mož in mladeničev se oglasi in napravita se dva bataljona; jeden mestni kojemu je bil poveljnik grof Pavl Brigido, a drugi okolični, kateremu je zapovedoval (devinski) grof Rajmund Thurn (della Torre). Mestni bataljon brambovski je prisegel v 20. dan marcija 1809 v starem Lazaretu, a okolični isti dan na »Božjem Polju« pri Proseku.

Domači bataljon se je istega leta 1805 bolj natanko uredil. V 9. dan julija ste se blagoslovile dve zastavi istega bataljona; soproga gvernerjeva in ona maršal lajtnanta Rozenbergova ste kumovali. Poveljnik temu 500 mož broječemu okoličnemu bataljonu je bil domačin Peter Frankolsberg, sodnik (avditor) dr. Kupferšajn, kaplan Jos. Milanič. Vzdržal se je okolični bataljon, ki je le pri domu o posebnih prilikah vojaško službo opravljal, še do l. 1868.

Da bi svoje prejšnje dežele nazaj pridobil, napové cesar Franc vojno Francozom l. 1809. Tri vojne avstrijske okolo 300.000 mož se razdelé na tri strani. Na Nemškem je bil vrhovni poveljnik nadvojvoda Karol, na Talijansko pošljejo nadvojvoda Janeza, a proti Poljskej nadvojvodo Ferdinanda d' Este. Karol se je srečno bojeval, dokler ni prilomastil Napoleon, ki ga primora po bitki pri Eckmühlu, da se umakne proti Českej. Uže 15. dan maja 1809 je bil Napoleon zopet v cesarskem dvoru v Šönbrunu poleg Dunaja, ter je namerjaval tudi Madjare proti cesarju naščuvati, da se odcepijo od Avstrije kot samosvoje kraljestvo, pa takrat ga niso slušali.

Istega leta 1809 se uname upor cesarstvu vsigdar zvestih Tirolcev proti Francozom in Bavarcem. Proslavili so se v tej borbi uneti narodnjaki Tirolci Andrej Hofer, Josip Spekbaher in Joahim Haspinger (poslednji kapucinec.) Premda so po-

četkom navdušeni Tirolci branili svoj dom nena-
 vadnim pogumom, vendar se morajo naposled udati
 osodi in junaški Hofer, na kojega glavo je bilo raz-
 pisanih 10.000 gld., izdan od nekega lakomnega
 človečeta, bil je pozneje v Mantovi ustreljen v 20.
 febr. 1810. Na Talijanskem je bil Napoleon postavil
 za namestnega kralja svojega pasterka Evgenija
 kot višjega poveljnika tamošnjim vojnim oddelkom.
 Nadvojvoda avstrijski Ivan se je, zvedevši nevar-
 nost na severnej strani cesarstva, umaknol iz Ita-
 lije na Štajersko in na Ogersko. Tu ga doteče Ev-
 genij in v bitvi pri Rabi potolče. Ko se je to go-
 dilo na severnej strani Avstrije, takrat so Francozi
 na jugu zopet v deželo prodrli. Naši vojaki se jim
 hlabro v bran postavijo, a po sporočilu starih vo-
 jakov iz one dobe so imeli primeroma s Francozi
 preokorno obleko, da se niso mogli tako hitro kre-
 tati, kakor brzi nasprotniki, a tudi puške so takrat
 z leseno šibo se nabivale. Tako mi je nekdo pravil,
 da v onej bitvi pri Razdrtem (pod Nanosom) v 16.
 maja 1809, so pridirjali Francozi na hitrih konjičih
 in, da si je maršallajtnant Tomažič naše vojake
 zaradi njih srčnosti in poguma kot posebno hvale
 vredne imenoval, vendar so se morali nadsili fran-
 coskej umaknoti. Prodrzno so neki francoski »Frko-
 lasi« naše starejše vojake, ki so po tedajnej šegi
 imevali lase »s fižolovo moko potrošene«, za kite
 ulekli. Drugi dan po bitvi pri Razdrtem se uže po-
 kažejo francoske čete na openskem vrhu nad Trstom,
 in v 18. dan maja 1809 so uže v tretje zopet v mestu,
 kder ostanejo pet let, do 1814. Tržačani jih spošt-
 ljivo in spodobno sprejmejo, ter vso udanost ka-
 žejo, a cesar Napoleon ukaže, da se imata 2 ba-
 taljona brambovcev izročiti Francozom, sicer se
 mesto zažgé. Dvetisoč ujetnikov in brambovcev se
 je neki takrat odpeljalo na Francosko. Vsi ukazi
 in določbe, zadevajoče javno društveno življenje, so
 izhajali v imenu cesarja Napoleona, po francoskih
 postavah se je vladalo. Bilo je nekaj nezadovoljnih,
 ki so se predrznoli oskruniti grb francoske vlade,
 zaradi česa si mesto nakopa silno ostro kazen, da
 ima plačati 50 milijonov frankov globe. A kamo iti

ponje, ko je uže od pred čutilo velike od vojsk zaudane rane? Zastaviti so morali 30 najpremožniših in najodličniših meščanov, katere so Francozi odpeljali v Palmonovo na Frijulsko, ter pretili, da se postrelé, ako se naložena kontribucija brzo ne vplača. Pa to se vendar ni zgodilo, in zastavljeni so se po več mesecih vrnoli v Trst.

Tudi v bitvah l. 1809 je bila Avstrija nesrečna. V 12. maja je moralo dunajsko mesto kapitulirati (se udati).

Dve veliki krvavi bitki pri Aspernu (21. maja) in pri Wagramu (5. julija) določite nadaljno osodo Avstrije. Proslavil se je bil nadvojvoda Karol pri prvi, a pri drugi se mora umaknoti nadsili Napoleonovej. Pride premirje v Znojnu, a mir sklenje v 17. dan oktobra 1809 v Šenbrunskem gradu (Schönbrunn) poleg Dunaja, ki se zove tudi dunajski mir. Vsled določbe družega članka te mirovne pogodbe odstopi cesar Franc šesti del svojih dežel Francozom t. j. vse Primorje, večinoma slovenske pokrajine, del Koroškega, Kranjsko in Hrvaško od Save do jadranskega morja, Goriško, Trst, Istro, otoke, Dalmacijo. Te dežele so dobile po starodavnem nekdanj tu bivajočem ljudstvu ilirskem ime: Ilirsko kraljestvo. Glavno mesto Ilirije je bila Ljubljana, kder je bival cesarski namestnik maršal Marmont. Posamezni oddelki Ilirije so imeli svoje načelnike imenom »intendants«, tako je bil v Trstu intendant za Trst, Istro in Goriško. Mesto županov so bili »mèri« (maire), ko so imeli tudi pravico »civilno« poročati.

To se ve, po starem pregovoru: »nov kralj, nova postava« (novus rex, nova lex) je tudi Napoleon upravni red v Trstu in drugod preustrojil po svojem ukusu. Odpravil je prosto ali svobodno luko (porto franco), ter uvedel prejšnjo dogano. Društvo »borsa« se nadomesti s »kupčijsko zbornico«. Vojaškemu naboru so bili vsi državljani enakomerno podvrženi, bodisi meščan ali okoličan, plemenitaš ali prostak. Odpravile so se robote, desetine in druge davščine v robi, a uvede se davek v denarji v *frankih*, zato še dan denes pravijo

kmetje onim davkom, katere plačujejo cesarsklm blagajnicam, franki. Odpravile so se predpravice in svoboščine meščanov in patricijev (plemenitašev) proti prostim kmetom in rokodelcem. Predno so Francozi prišli v Trst, vsaj tako mi je pravil nek stari mož, smel je Tržačan v mesto došlega kmeta za vsako malenkost preteptati s palico, katero je vedno saboj nosil, a Francozi so odpravili to grdo napako ter ostro prepovedali nositi palico in prostega človeka preteptati. S početka so se ljudje bali Francozov, a k malu so se prepričali, da vendar niso taki divjaki, kakor so si mislili. Izjeme so povsod, tako je tudi mej Francozi bilo mnogo brezbožnežev, ki so ropali in po cerkvah in svetiščih, skrunili in kradli, kar so mogli. Sploh pa se mora reči, da je marsikaj dobrega iz francoske dobe, kakor je zlasti gor omenjena enakost vseh državljanov gledé dolžnosti in pravic; skrb za poduk v narodnem jeziku in na podlagi tega v francoščini. Takrat je bil v Ljubljani slavni naš slovenski pisatelj *Vodnik* celo ravnatelj (vodja) gimnazije in spisal je navdušeno pesen: »Napoleon reče: Ilirija vstan!« zaradi koje ga je pozneje avstrijska vlada penzionirala. Podučevanje hčerke francoskega generala Bellegarde v slovenščini je dalo učenjaku Jarneju *Kopitarju* povod, da je spisal za oni čas najboljo nemško-slovensko slovnico, katero je Tržačan *Franul* Vinko de Weissenthurn preložil v italijanski jezik l. 1811. (Sinova *Franulova*, Jurij, in c. k. polkovnik nekdanji pobočnik nadvojvode Ivana, Ludovik živita sedaj na Opčinah.)

Omenjati nam je izvenredne ostrosti francoske vlade glede javne varnosti, živjenja in premoženja. Na tatove, roparje in javne hudodelce so Francozi skrbno pazili, ter jih kar obesili ali ustrelili, ako so kde kacega zasačili. Maršal Marmont je v tej zadevi izdal oster razglas, da se ima tri nedelje zaporedoma po vseh duhovnijah po Istri z lece (prižnice) ljudstvu prebrati in na cerkvena vrata nabiti. Zloglasna Čičarija je takrat postala najvarniša dežela, kajti Francozi se niso šalili, ampak mnogo »dolgorukih zmikavtov« so kot strašila obe-

x) poročil se je najbtjše na Reici.

sili na drevji poleg tržaško-reške ceste. Pravi strah je lepa reč.

Nikakor pa ne smemo misliti, da je pod Francozi blagostan ljudski se povzdignol. Nemogoče, po tolikih vso Evropo pretresajočih vojnah, ki so požrle milijone živih in milijone denarja. Bankovci so 6. dne marcija 1810 zgubili popolnoma veljavo v neizmerno škodo posestnikom. Vrh tega so podvojili nekatere davke: n. pr. hišninino, zemljiški davek, glavnilino itd. Tako je bilo v Trstu, a tudi avstrijskim, pod cesarjem Francem ostalim deželam niso cvetle rožice: silna denarstvena beda je primorala vlado, da je izdala najpred ukaz, da se glavnim kasam izroči vse zlato in srebro cerkveno, kar ni neobhodno potrebno za službo božjo, in ker niti to ni mnogo izdalo, prišel je vsled patenta od 20. dne febr. 1811 denarstveni polom ali »bankerot«. Papirnati denar je padel na petinko svoje veljave, tako da kdor je imel 5 gld. v karti, dobil je le 1 gld. srebra. To in druge mnogovrstne nezgode, vzlasti angleško brodovje, ki je prežalo po jadranskem morju na ladije francoskih podanikov, tlačilo je kot mōra trgovinski promet po morju. V Trstu saj se je za časa francoske okupacije zmanjšala prav znatno izvožnina. L. 1809 se je namreč izvozilo blaga za 13,700.879 gld., a l. 1811 le 5,940.320 gld. Število stanovnikov 33.000 se je skrčilo v l. 1812 na 26.000 duš.

Novo trgovinsko zvezo so namerjavali odpreti neki tržaški trgovci, posebno Iv. Viljem pl. Sartorio, iz mesta Soluna (Salonichi) in Kostajnice preko balkanskega poluotoka (skoz Bosno) do Save in od tam eno progo v Trst, — načrt, ki bi mejnarodno trgovino gotovo pospešil, ako bi se bil izvršil. A takrat ni še bilo železnic niti parnikov v naših krajih. Trst se je mogel zopet povzdignoti le v zvezi z Avstrijo, ki je vedno skrbela zanj, ko mati sa svojega ljubega otroka.

Ozreti se nam je še v kratkem na cerkveno zgodovino za časa francoskih homatij. Potem ko je bil škof tržaški grof Inzaghi premeščen na nadškofijski sedež v Gorico, kder je škofoval do l.

1816., prišel je v Trst za škofa Zigmund (Žiga) grof Hohenwart-Kolavski, rojen na Kolavskem gradu (Gerlachstein) na Notrajskem. Stopil je bil z dvema bratoma vred v jezuvitarski red, bil je profesor v Trstu, v terezijanskej akademiji na Dunaju, učitelj in odgojitelj cesarja Franca I. in bratov, in l. 1791.--1796 škof tržaški. Izvrstno je vladal kašnje novo utemeljeno škofijo Šenthipolitsko v dolnji Avstriji, dokler ga l. 1803 povzdigne hvalježni odgojenec cesar Franc na nadškofjski sedež dunajski, kder je vodil škofijo prestolnega mesta v burnej dobi francoskih vojn do l. 1820. Ko je prišel na Dunaj, imel je uže 74 let in vsled priprostega, treznega življenja je dočakal visoko starost 91 let od vseh visoko poštovan in ljubljien. — Po odhodu Hohenwartovem je bil zopet Kranjec dolenec Ignacij Kajetan pl. Buzet-Faistenberg imenovan za škofa tržaškega. Izšolal se je bil v Rimu, bil prošt v Pazinu, potem v Trstu, in slednjič od ljubljanskega tedajnega metropolita škofa Mihaela barona Brigida v cerkvi sv. Justa v škofa posvečen l. 1796. On je blagoslovil vkladni kamen «borse» l. 1801: L. 1805 je začela se zidati lepa openska župnijska cerkev. O tej cerkvi je opomniti, da ima glavni vhod na vzhodnej strani, ker se je bila na to stran zdaljšala, in prvotna l. 1622 od škofa Škrliča posvečena cerkev je ostala kakor zakristija. Celò spomeniško svetinjo so kovali o tej priliki. Druzega leta 1806 se prekliče nadškofija ljubljanska, in je zopet le škofija in ta, kakor tudi tržaška se podložite neposrednje Rimu. Po smrti škofa Inzagnija je cesar Franc imenoval slovečega pisatelja slovenskega Jurja Japelja za tržaškega škofa. Veseli glas, da je izvoljen škofom tržaškim, najde ga na mrtvaškem odru; umrl je namreč v Celovcu, kder je bil korar, v 11. dan oktobra 1807. Jurij Japelj je prvo duhovsko službo opravljal kot kapelan pri cerkvi novega sv. Antona v Trstu polnih 12 let. Od tega leta, za časa francoskega zasedenja Trsta je tržaška škofija obudovala do l. 1821. Razuzdanost, popačenost in nevednost je zavladata tudi mej prostim ljudstvom, kajti ni bilo škofa,

niti sposobnih dušnih pastirjev. Po Istri so bili še glagolaši, t. j. duhovniki, ki so brali mašo po staroslovensko (glagolsko) in so bili kot sluge kacega duhovnika se malo čitati naučili, pa jih je škof posvetil. Od pridig in krščanskega nauka ni duha ni sluha. Po mestih so si najeli za korizem kacega inostranega pridigarja. Po Krasu so pa bili v nekih duhovnijah talijanski duhovniki, ki niti jezika svojih ovčic niso poznali, in jih je moral cerkovnik učiti, kaj naj oznanjajo. Tako je n. p. oznanjal v vasi P. lašk duhovnik: «Jutri ga bo ga bo» — (pa ni znal naprej). Cerkovnik mu šepeta na uho nekega svetnika, a ni umel oni duhovnik, in reče: «Naj ga bo, kor je rekla tista muž», da so se ljudje po cerkvi smijali. Resnična dogodba, katero mi je pravil moj ded, ki je bil vojak za časa francoskih vojn in se je naučil na straži: gol brdó! (halt wer da!), in talijan je moral odgovoriti: «boni mici!» (buoni amici), nemec pa: «hud frojnd!» (gut Freund).

Ni bilo rednega vojaškega nabora, in župani so fante lovili, mnogi so se jim znali odtegnoti in so klatili se po gozdih. — L. 1810 se je bil cesar Napoleon I. poročil s hčerjo cesarja Franca, Marijo Alojzijo, ki mu je l. 1811 (20. marca) porodila sinčeka Napoleona II. in v Trstu, ko povsod po francoskih pokrajinah so morali slovesnost napraviti o tej priliki. J. Kovačič piše (s. c.): «L. 1811, zvečer 26. dan sušca doné zvonovi po vseh tržaških cerkvah debele dve uri na čast novorojenemu rimskemu kralju in prvorojenemu Napoleonovemu cesariču: (primogenito di Napoleone il Massimo: pravi vladni časnik:) V tiho nedeljo potem pa stresa velikanska muzika in slovesno petje stolno cerkev sv. Justa zaradi omenjenega rojstva, (per il nascimento del Principe Re di Roma, figlio primogenito delle LL. MM. Imperiali e Reali Napoleone il Massimo e Maria Luigia d' Austria:). Uže l. 1810 odpravijo desetine in kvartez (četrtine) po vsej škofiji, kar so ljudje škofiji in kapitolu odrajtovali, in nadomesti se plača iz državne kase, in l. 1812 je zgubila stolna cerkev svoje dohodke v natori (robi)

ter se jej nadomeste z 900 franki iz kase, in se dovoli pobirati miloščino v škrabco pri mašah in drugih cerkvenih opravilih. Istega leta je prišel v Trst za binkoštno praznike novograjski škof Teodor grof Balbi ter je čuda veliko birmancev birmal. — Ono leto predno so odšli Francozi iz Trsta se je velika nesreča na morji pred tržaškim mestom dogodila. Francoska fregata Danae, na katerej je bilo 350 ljudi in 44 topov, razleti se v noči mej 4. in 5. dn. septembra 1812. Unel se je bil smodnik, in pri tej priči nastane strašanski pok, potresni hrum, grozni krik — in mrtvaška tihota. Hiše na morskeji obali so popokale, vsa okna se zdrobila, in groza je sprehajala Tržačane, ko so drugo jutro videli na bregu toliko mrličev po vodi plavati, — noter do Barkovelj je nekatere zaneslo. Sreča pa pri tolikej nezgodi je bila, da so tisti večer 70 sodčkov smodnika, ki se je imel na ono fregato vkrcati, prepozno pripeljali na drugej ladiji. Ko bi se bil i ta smodnik užgal, postal bi Trst bil razvalina. A čuvala je nad njim božja previdnost ki mu je odločila častno mesto mej evropskimi trgovišči.

VI.

Od »restavracije« (1813) do najnovejše dobe.

»Kdor visoko leti, nizko sede«, sme se reči o drzovitem in slavohlepem Napoleonu. Z vojno 600.000 napade on l. 1812 mogočno Rusijo, a strahovita zima in požar Moskve, pomanjkanje in ledena Berezina reka uniči Napoleonu velikansko vojno, da komaj živ pete odnese v Pariz, a k malu se zopet ojači, in zbere drugo veliko vojsko l. 1813. V 15., 17. in 18. dan oktobra se bije krvava mejnarodna bitka pri Lipskem in zvezda Napoleonova utrne. Istodobno, ko je tekla kri v potokih pri Lipskem, divjala je borba mej Avstrijci z Angleži vred proti francoskim vojnim oddelkom po ilirskem kraljestvu, zlasti v Trstu. V 10 dnevih od 2. do

12. septembra je kapitan avstrijski Lazarič od Reke do Trsta vzel Francozom Istro, Pazin, Pulj, Buzet, Koper. Grof Nugent se je bližal Trstu po reškej cesti in je spodil sovražne čete iz vseh vasi in vtaborjenih mest. Na Opčinah je bilo krdelo francosko-italijansko in na Bazovici pa general grof Nugent, ki k malu prepodi Francoze iz okolice tržaške. V dan bitke pri Lipskem napadejo avstrijski vojaki pod poveljnikom baronom Aspern tržaški grad, v katerem se je utaborila francoska posadka. Več dni zaporedoma so hudo streljali na jednej strani Francozi iz grada, na drugej pa Avstrijci in Angleži iz bližnjih višav, posebno iz »šance«. Mnogo so poškodovali hiš in ljudstvu velik strah prizadevali. H koncu meseca oktobra se vendar nekako pogodé gledé kapitulacije in francoski zapovednik v gradu Rabié dozvoli, da se slovesno mašuje v stolnej cerkvi sv. Justa v 2. dan novembra, glavnega godú tržaškega patrona iste cerkve. V samej cerkvi, katere streha je bila na več krajih prestreljena, šipe po vseh oknih raztrte in mnogo poškodovanega, našli so 27 topovih železnih krogelj in mnogo koščkov raznesenih bomb. Tudi so morali očistiti kapelo sv. Ivana poleg stolne cerkve, katero so Francozi rabili za konjak (štalo); v kapeli sv. Mihela (sedaj mrtvašnica) pa so imeli spravljeno seno. V 8. dan novembra pa napoči oni za zveste Tržaćane preveseli dan, da odidejo Francoske čete iz Trsta, spremljane do openske (stare) ceste od ljudstvu priljubljenega slavnega kapitana Lazariča.* Tu izroči orožje 700 mož francoskih vojakov, (častnikom pa ne vzamejo orožja) ter jih spravijo naprej do italijanske meje. Isti dan prevzamejo grad avstrijski in angleški vojaki ter vsadé zopet avstrijsko zastavo na njem mej veselim streljanjem topov. V sredo potem, v 10. dan novembra,

*) Lazarič je bil odlikovan z svetinjo ali redom Marije Terezije in je dobil naslov: baron Lindarski, kajti na višavah Lindarskih se je bil najbolj obnesel. Postal je pozneje generalmajor. Njemu so postavili spomenik v Pazinu: kup topovih krogelj francoskih na trgu pred samostanom frančiškanskim.

x) opomina št. 154.

bila je slovesna maša sè zahvalno pesmijo v stolnej cerkvi in mesto se je na večer razsvetilo. Nabralo se je o tej priliki tudi obilo darov za ranjene in bolne vojake in za druge vsled teh vojn obubožane družine. V 17. novembra prevzame general Lattermann kot civilni in vojaški gverner vodstvo ilirskih provincij. Odpravi se koj »kontinentalna zaprtija« t. j. ona naredba Napoleonova, po katerej se ni smelo dovažati niti kupovati nijedno angleško ali na angleških ladijah pripeljano blago, in Trst in Reka postanete zopet prosti luki. K malu se oživi trgovinski promet in število ljudstva se pomnoži. Uže l. 1814 se je uvozilo v Trst za 42 milijonov gld. robe in izvozilo za 21 milijonov. Stanovnikov je šteló mesto 30.000.

Po odhodu Francozov je prišel avstrijski državni voz polagoma zopet v pravi tir, to se ve, da se je ta po zahtevah tedajnega časa in po britkih skušnjavah malo popravljeni državni stroj še marsikde vdeval. Uvedle so se po vseh cesarskih pokrajinah avstrijske uradnije, katere so morale strogo po avstrijskih zakonih službo opravljati. V Trst so poslali kot vrhovnega komisarja ilirskih provincij grofa Saurau. Tržačani ga jako radostno in slovesno sprejmejo v 14. dan avgusta 1814. V dva okroga se razdeli Primorje: tržaški in reški okrog; pod onega so spadali okraji: Tržič (Monfalcone), Devin, Koper, Piran, Buje, Motovun, Buzet, Poreč, Rovinj, Tinjan, Pulj. Pod Reko pa: Kastav, Lovran, Labin, Pazin, Belaj, Cirkvenica, Bakar in Reka. Pa takrat ni bilo več nego dva ali trije uradniki pri okrajnih uradih: načelnik in njegov pisar pa še davkar z enim bričem. V mestih Trstu in Reki se je gosposka zvala: politično ekonomični magistrat.

Zvezne vlade so odstavile cesarja Napoleona ter ga prognale na otok Elbo, in ko je v Parizu zasedel prestol kraljevi Ljudovik XVIII., razkropili so se Napoleonidi po vseh krajih, nekaj jih je prišlo tudi v Trst. Mlajši brat Napoleonov Jerome, prejšnji vestfalski kralj, je bival v Trstu v onem poslopji kder je sedaj središčno pomorsko poveljništvo,

ki se je pred zvalo in se še imenuje »Villa Necker«. Ko je bil l. 1815. Napoleon zbežal z otoka Elbe, šel je isti Jerome preoblečen kot mornar na morje najprej v Piran in od tam na Napolitansko, ali potem ko so zavezniki zopet Napoleona ukrotili in ga za vselej pregnali na otok sv. Jelene v atlantiškem oceanu, vrnil se je tudi Jerome v Trst, ter je tu živel kot knez Montfortski. Ž njim vred je prišel v Trst drug znamenit francosk državnik J. Fouchè (Fušé) bivši Napoleonov policijski minister. Umrl je v Trstu l. 1820 in je pred glavnim vhodom stolne cerkve sv. Justa pokopan.

L. 1815 so avstrijski vojaki zasedli tudi Napolitansko kraljestvo, kder je bil kralj Joahim Murat, ujeli so ga in v 15. dan oktobra 1815 ustrelili. Vdova njegova je prišla stanovat v Trst v ono lepo »villo Murat«, kder je sijajne slovesnosti dajala uvedovaje v Trst »salonske« zabave. Njena sestra Marijana Bonaparte, poročena knjeginja Bacciochi, je tudi nekaj časa bivala v Trstu, a pozneje v grajščini blizu Ogleja villa Vicentina.

Cesar Franc je prišel dvakrat v Trst l. 1816 in 1818. Prvikrat, ko je prišel od Gorice sem, slovesno so ga sprejeli Tržačani uže na goriškej meji pri Križu, kder so pozneje postavili dva kamnita stebra kot spomenik tega sprejetja, ki še dan denes stojita na istem mestu. Ves Trst je bil na nogah, vse hiše, ulice ozaljšane, vojaki toliko cesarski kot domači brambovci in okolični bataljon v polnej prazničneji (gala) opravi. V spremstvu cesarjevem je bil mej drugo plemenito gospodo i prvi minister knez Klemen Meternih. Ves teden se je cesar mudil v Trstu obiskovaje razne ustanove, cerkve, tvornice itd. Celo v slavonskeji cerkvi so postavili spomeniško ploščo z napisom o tem pohodu cesarjevem.

Trgovinski promet se je onega leta dokaj povzdignol, kajti uvozili so v Trst robe za 45 milijonov vrednosti, a izvozili za 32 milijonov gld. Po nasvetu kneza Meterniha, kojemu je bilo avstrijsko trgovinstvo jako na srcu, ustanovi se v Trstu posebna trgovinska komisija, katera je l. 1824 prenehala.

Z odlokom cesarskim 3. avgusta 1816 se zopet ustanovi »ilirsko kraljestvo«, a temu ni bila več Ljubljana glavno mesto kakor za francoske dobe, ampak Trst. Hrvatska in Dalmacija se ločite od Ilirije l. 1822, pa prav jezik hrvatski se je zval do najnovejše dobe tudi »ilirski« jezik, kakor ga še dandenes imenujejo tu pa tam zlasti Italijani (lingua illirica = croata). A pesen pravi:

Meni je srce ilirsko — ili pak hrvatsko itd.

Ostalo je ime Ilirija do l. 1848. Prvi buditelji hrvatske narodne zavednosti so iz te dobe »ilirske«. Uže l. 1814 je hotel na Dunaji mladič Gjuro Šporer izdavatı novice: »Ilirske novine«, pa ni dobil ni toliko naročnikov, da bi izašla prva številka. 22 let potem je izdal navdušeni Hrvat Ljudevit Gaj časnik: »Danico ilirsko« in vsa mladina je bila vznešena za to ime. V Trstu se je tudi učil »ilirski« jezik v trgovinsko pomorskej šoli kot prosti predmet, v onej šoli, ki se je odprla bila l. 1817, in je l. 1820 dobila naslov akademija in l. 1844 pa trgovinsko-pomorska akademija (»accademia di Commercio e Nautica«), katera je po častnej stopinji uvrščena mej filozofične visoke šole. A zaman iščeš mej predmeti te šole slovanskega jezika, kot da je trgovcem in mornarjem nepotreben. V istem lepem poslopji akademije je tudi mestna biblioteka (knjižnica), ki hrani do 50.000 knjig, a i tukaj so knjige slovanske bele vrane. Znamenita je v tej knjižnici zbirka knjig nekdanjega tržaškega plemiča in unetega avstrijskega patriota dr. Dom. Rossetti-ja, ki je pustil 7000 knjig večinoma od nekdanjega škofa tržaškega Enea Silvija Piccolomini in od slovečega talijanskega pesnika Fr. Petrarca. (Piccolominea in Petrarchesca.)

Grozna lakota je bila po vseh primorskih pokrajinah l. 1816 in 1817, tako da so v bolj od mest oddaljenih pokrajih celo od lakote umirali ubogi ljudje. Ko puščavniki so neki jedli korenike in travo, »naj bo slama ali senó, le da je polno črevó«. Privrelo je sila dosti sestradanih beračev v Trst iz Istre, Krasa, Goriškega in Furlanskega, in meščani so podarili znatne milodare, da so l. 1817 razde-

lili mej uboge 26.000 goldinarjev. Ustanovila se je hiša ubozih (instituto dei poveri), ki se je odprla v 1. dan januarja 1819. Vlada je pomagala s tem, da je ukazala zidati javna poslopja, napravljati ceste da so ljudje toliko zaslužili, da niso trave grizli. A draginja je bila velika: vagan pšenice je stal do sedemdeset goldinarjev. K malu potem pa se je bilo zboljšalo in so prišle jako rodovitne letine.

Zopet l. 1818 pride cesar Franc s cesarico Karolino v Trst, ter se ustavi teden dni ogledajoč in obiskujoč šole, cerkve, tvornice in javne ustanove. Zlasti pohvali Tržičane, da so napravili šetališče sv. Andreja od Trsta do Ščedne. Tudi Lipico in lokavsko jamo »Vilenico« obiščeta visoka gosta. Cesarica obišče pod tujim imenom nunski samostan, da jo nune niso precej spoznale, in ko so željo izrekle, da bi kaj radi videle cesarico, reče ta: »Jaz sem cesarica«. Nune se prestrašijo in klečeč za zamero prosijo, a cesarica bogato obdarivši samostan se poslovi. Spomenik tega cesaričinega pohoda je napisan zlatimi črkami nad obokom pred glavnim altarjem nunske cerkve sv. Ciprijana. Pravačas je dodelal ameriški konzul trgovec John Allen prvi parnik (vapor) v Trstu, ter ga poskušal pred začudenimi Tržičani. V 4. dan decembra 1818 je ta parnik »Karolina« prvokrat odplul v Benedke, in je k malu redno vozil mej Trstom in Benedkami. Pobočna kolesa na lopate ko pri mlinih so takrat gonila parnike, a pozneje l. 1829 je v Trstu prvi poskus parnike z vijakom (svedrom) goniti napravil Slovan, Čeb, Jožef Resel, gozdarski uradnik v Trstu. Dandenes so skoro vsi parniki na vijak. Kakor na kopnem železnice skoro ves trgovinski promet posredujejo, tako po morju parniki in vedno bolj v kot potiskajo ladije jadrance. V Trstu se je l. 1833 ustanovilo velikansko trgovsko društvo zdaj imenovano avstro-ogerski *Lloyd*, kot središče za pozvedbe in pospešenje trgovine sploh kot prvi oddelek, a drugi oddelek Lloyda je parobrodno društvo, ustanovljeno l. 1836, da posreduje vožnjo v Dalmacijo, Grško, Carigrad, Smirno in sploh vshodne dežele. To društvo je imelo v početku svo-

jega delovanja l. 1836—37 le 7 parnikov, a sedaj jih ima 76 in posreduje vso avstrijsko pomorsko pošto. V novejšem času so poskusili zvezo z Ameriko in s Kino, a prihodnost pokaže, je li bode naša država mogla uspešno tekrovati s pomorskimi društvi drugih držav ali ne.

Poskočili smo malo naprej, ker nas je parnik zanesel, a vrnoti se nam je še malo nazaj, da v redu povrhu pregledamo znamenitejše dogodbe v tem stoletji. Trst je zadobil l. 1819 naslov od cesarja Franca: «najzvestejše mesto» zaradi svoje tople privrženosti avstrijskej vladi, ter je do novejših časov se vrednega kazal tega častnega naslova. Istodobno se potrdi mestu stara od cesarja Fridrika III. podeljena pravica, imeti lasten grb z sulico sv. Sergija pod dvoglavnim cesarskim orlom.

Onega leta je prišel i nastopnik Francev, Ferdinand prvokrat Trst obiskat, to se ve, kot nastopnik carjevič. Druzega leta 1820 se je določilo, da Trst spada z drugimi primorskimi deželami (Gorico — severnovzhodno Istro, in otoki kvarnerskimi) k nemškej zvezi.

Na to se opirajo Nemci še dandanes, ter z nekim ponosom spočitajo, da je l. 1848 edino ta slučaj rešil Trst od bombardovanja od strani laškega brodovja. Ko je namreč sardinsko laško brodovje hotelo napasti Trst, takrat je nemški zvezni odbor to ostro prepovedal in italijanske ladije so na ta opomin hitro odplule.

Za časa vlade cesarja Ferdinanda (1835-1848) ni za Trst kaj važnih političnih dogodb, razen da je energični guvernér (cesarski namestnik) Franc grof Stadion bil pravičen vsem narodnostim in da je skrbel posebno za povzdigo šolstva po slovenskih in isterskih pokrajinah. A kmalo potem, ko je on odšel iz Trsta, pripravljala se je uže ne le v Avstriji, nego i po večini evropskih vlad posebna preustrojba državne uredbe.

Oni zubelj, ki je pod pepelom tlel, švignol je na dan l. 1848 najprej po velikih mestih v Parizu in na Dunaji. Februarja meseca l. 1848 je vstal punt v Parizu in koj potem po nemških in avstrij-

skih deželah. Ljudjé, recimo bolje nezadovoljneži, hoteli so imeti več prostost ali svobodo, in vzbudila se je ona še dandanes politično življenje gibajoča ideja narodnosti. Omikanci niso hoteli več trpeti nad seboj absolutistične t. j. neodvisne vlade, nego zahtevali so, da se postave vredé po nasvetu izmej ljudstva izvoljenih poslancev, — ustava ali konstitucija naj se privoli. Vstaja ali revolucija l. 1848 je mnogo premenila, ali da bi Slovanom ono tako hvalisano blagostanje prinesla, kakoršno skoro vsi novejši pisatelji toliko povdarjajo, ne moremo popolnem priznavati. Boj za svojo narodnost moramo biti Slovani proti Italijanom, proti Nemcem in proti Magjarom uže toliko let, in še ni konca. Posebno je ta boj za slovansko narodnost v Primorju še vedno na dnevnem redu.

V Trstu so nekateri slovanski rodoljubi osnovali l. 1848 «Slavjansko društvo» ter so izdaval svoj list «Jadranska Zarja», ki pa je kmalo prenehal, vendar društvo se je ohranilo do denašnjega dne pod imenom «Slavjanska čitalnica». Navdušeni rodoljubi so ustanovili pozneje l. 1868 še mnogo «čitalnic» po tržaškej okolici, da se probudí narodna zavest. A mnogo njih je zaspalo. bodisi ker starejši kmetje neznajoči čitati se niso mogli vdeleževati čitalnic, ali pa, ker praktični delalci, boreči se za vsakdanji kruh, niso hoteli tratiti časa v takej novej idealno stvar (narodnost) zastopajočej napravi. Mlajši v narodnih šolah izučeni rod pa si ne da več nikoli izruvati iz srca svetinje narodnosti ter ponosno prepeva: «Mi smo domačini — slovenske krvi!»

Napolniti bi morali še celo knjigo, da vse natančno popišemo, kar se je uže godilo in premenilo v Trstu v zadnjih petdesetih letih, vzlasti pa od začetka vlade cesarja Franc Jožefa 1848 do denašnjega dne. Toda znameniteje premembe naj le kratko omenimo «po vrsti, kakor so hiše v Trstu».

Italijansko brodovje pride l. 1848 v 23. dan maja pred Trst, da vzame mesto, a zvesti Tržačani, vzlasti okolični bataljon, so bili na obrežji po vrsti nastavljeni, da ubranijo Sardincem izkr-

canje. V Barkovljah je hotela neka ladija priti na kraj, a ondotnji duhovnik Jarnej Rebec hiti v zvonik cerkve ter na vso moč klenka kakor za ogenj, da ljudstvo skup vre, pripravljeno dobro posvetiti nazaj Lahu, ako se predrzne stopiti na suho. A odplula je ladija, ko je ustrelil top na njo z bližnjega nasipa. Rebec je dobil potem zlato svetinjo za oni patriotični čin. (Vnuk tega vrednega duhovnika pa, profesor Fran Rebec, kojega so zaradi slovenske narodnosti po strani gledali, sedaj kot gimnazijalni profesor slušbuje daleč tam v Rusiji nekde.) Tudi iz pred Trsta je odplulo talijansko brodovje, ker je odbor nemških zveznih držav, kamor je tudi Trst spadal, protestiral proti napadu Trsta.

Potem ko so Benedke, ki so se bile spuntale, zopet podvrgele se, in so tudi na Ogorskem s pomočjo Rusov punt zadušili, imela je Avstrija za deset let mir pred zunajnimi sovražniki, a v znotrajnej državi so se nadaljevale borbe za ustavno urejenje političnih razmer. Tako se je sklenola pogodba z rimsko stolico tako imenovani «konkordat v 18 dan avgusta 1855. Ker se v konkordatu dajó mnoge prednosti papežu in katoliškim škofom, zato so liberalci po vsem svetu zagnali hrup da si Avstrija nakopava z ono pogodbo sovraštvo vseh «omikancev». — V Trstu je cesar Franc Jožef I. 1850 premenil mestni statut (zakon), da se namreč v mestni zbor (ob enem deželni zbor) ima voliti 48 mestnih in 6 okoličnih poslancev, torej 54 skup.

To se vé, odborniki iz okolice, ki bi imeli biti sami Slovenci, ostanejo pri vseh rečeh in nasvetih vedno v manjščini, in da se le slovenska besedica v mestnem zboru spregovori, precej je «ogenjvstreh».

One za Avstrijo nesrečne vojne l. 1859 in zopet 1866 so za Trst le toliko uplivala, da je Italijanom in Nemcem od onega časa še bolj greben vzrastel, ter so v svojej napetosti mislili, da edino njim in Madjarom ide vrhovno gospodarstvo nad raznojezičnimi narodi v našej avstrijskej domovini. A kolo svetne zgodovine se neprestano vrti in kar je zdolej bilo, pride polagoma navzgor, tako i veke in veke tlačeni Slovan, tudi on pride na dan. K

temu je veliko pripomogla l. 1877—78 rusko-turška ali bolje rečeno slovansko-turška vojna, osvobodjenje Srbov, Bolgarov, in na posled zasedenje Bosne in Hercegovine od avstrijske vlade, k ljubju vsem zlobnim naporom slovanskih nasprotnikov. Velikansko se je pomožil trgovinski promet v Trstu v poslednjih 50 letih, in mnogim razumnikom se dozdeva, da je uže prekoračil vrhunec svoje slave in da polagoma pada.

Uže l. 1830, ko je cesar Franc ukazal napraviti novo trgovsko cesto na Opčine, kder so mu postavili na openskem vrhu spomenik, lep obelisk, povzdignola se je hitro trgovina, a še veliko več, ko je l. 1857 bila slovesno otvorena nova južna železnica, sedaj jedina prometna žila iz Notranjskega in iz vse Nemčije do prvega avstrijskega in najvažnejšega trgovišča Trsta. Večkrat uže so povdarjali tržaški in državnozbornski poslanci, da je Trstu treba skoro kot ribi vode še druge od južne neodvisne železnične proge, da trgovina ne opeša. Dosegli so do zdaj le to, da se je dovolilo načrt krajše zveze z Rudolfovo železnico iz Trsta v Hrpelje-Kozino, Divačo, Lokvo itd. V bližnji prihodnosti bomo videli, ako bo iz te moke kaj kruha. Kako velikansko je promet v Trstu, to je razvidno iz tega, da je znašal ves promet l. 1881 za celih 523 milijonov goldinarjev blagá, namreč uvoženo je bilo za 283 milijonov in izvoženo iz Trsta za 240 milijonov gld., za 64 milijonov gld. več, nego l. 1880. Letos bo gotovo letni promet še večje svote kazal, kajti veliko je k temu pripomogla obrtniško-kmetiška razstava, ki se je priredila v prvej vrstiradi 500 letnice združenja tržaškega mesta z avstrijsko dinastijo, v drugej vrsti pa za spodbujenje domače obrtnije, katera jedino vdihuje ži-

---

*) Kolodvor železnični se je mnogo razširil, da je sedaj sam za se kot malo mesto z svojo novo velikansko lukó, štirimi moli, pred kojimi četrt ure dolgi nasip (jez) brani navalu morskih valóv.

venje vspešnemu trgovinskemu prometu. Veličastne slovesnosti, ki so se vršile o priliki pohoda slavne cesarske obitelji v Trstu, 17., 18. in 19. septembra grmenje topov, krasna razsvitljava mesta, navdušeni »živio-klici« so ostavili neizbrisljiv vtisek in spomin v zgodovini Trsta, ter so nam porok, da Trst ni še izgubljen, in da še ohrani in mogoče tudi poveča svoje častno mesto v svetovnej trgovini.

Vspored s tolikim napredovanjem se je v petdeset poslednjih letih i mesto jako razširilo in olepšalo z javnimi in privatnimi krasnimi palačami in zgradbami. Stara trgovska borsa ni zadoštovala, zato se je uže l. 1842 otvorila nova velikanska trgovska shodnica imenovana »*Tergestej*«, poslopje, v katerem trgovci vseh narodov sklepajo kupne in prodajalne pogodbe, ter v svojih prostorih čitajo časnike iz vseh petih delov sveta — največja »čitalnica« v Avstriji. V tem poslopju je tudi nameščena vsa uprava avstrijsko-ogerskega Lloyd^a, pa bode premeščena, ko se dovrši zgradba nove Lloydove palače, zidane na prejšnjem ribjem trgu. Vzlasti se je mnogo okrasil veliki trg v novejšem času, ko se je priredila velika *mestna*, in na prostoru, kder je bila cerkvica sv. Petra, *zgleđna* palača (palazzo modello); gostilnlca: Locanda grande (velika lokanda), v kateri je bil l. 1768 zavratno umorjen slavni nemški učenjak starinoslovec Winkelmann (— postavili so mu l. 1842 spomenik na starem pokopališču, sedaj starinskem muzeju pred stolno cerkvijo sv. Justa —), sedaj je vsa predelana v lepi: Hôtel garni; kder je sedaj lepi vrt pred namestnijsko palačo, bilo je še pred 30 leti vse morje, pristanišče imenovano: »Mandracchio«. (mandrač).

Tudi za zabavna poslopja gledišča je mesto skrbelo, ter so se zaporedoma zgradila: »teatro *Armonia*« l. 1857, in ko je l. 1827 sezidani »teatro Mauroner« pogorel, so na onem prostorju l. 1879 odprli novo gledišče: »teatro *Fenice*«, v katerem so tržaški Slovenci v 31. dan januarja 1880 prvič javno gledišno igro in veselico imeli. Ker so pa »lahoni« zabavljali in posestniku gledišča pretili, ako se predrzne Slovincem gledišne prostore

prepuščati, imajo tukajšnji Slovani svoje večje predstave navadno v novem in največem, l. 1878 odprtem gledišču imenovanem: »Politeama Rossetti«.

V bližnji tržaški okolici nam je omenjati najprej velikega Lloydovega *arsenala*, ki se je začel zidati 1853. in za mnogovrstno prirejanje parobrodskih strojev odprl l. 1856. V istem letu je sezidal pokojni mehikanski cesar, nesrečni Maksimilijan, viilinski grad »*Miramar*« z rajskim perivojem ali vrtom okolo grada in čarobnim razgledom po valovih sinje Adrije.*)

Na vzhodnej strani mesta je od cesarja Ferdinanda l. 1844 mestu podarjeni gozi: »*Boschetto*« (gozdlič); veliko gostilnico, in blizu tam so napravili strelišče v gozdu Farnetu, in pok. baron Revoltella je v krasnej »villi« dal zgraditi (1867) cerkev (kapelo) kder je pokopan, ki se sme brez pretiranja imenovati majhen biser mej zgradbami te vrste. Isti Revoltella je zapustil tudi svojo mestno palačo mestu v lastnino, v katerej so na ogledu v slikarskem muzeji najkrasnejše od pokojnika puščene in od novejših slikarjev razpostavljene slike. Blizu one palače je v novejšem času vzrastla velikanska hiša, v katerej so vse c. k. mestne nemške šole: gimnazija, realka in ljudska šola za fantiče in deklice. Pray nasproti pa je poslopje c. k. trgovinske in nautične akademije, z mestno gor omenjeno biblioteko in bogatim muzejem ali zbirko raznovrstnih živali, zlasti je znamenita zemeljskih in morskih polžev in školjk, da je v Evropi ni take. Mej c. k. gimnazijo in akademijo je sedaj lepo nasajen »lipenski« trg, ki se je po trdenju tržaških pisateljev nekda j zval licenski, a po bitki pri Lipskem (1813), v katerej je bil Napoleon premagan, so spremenili v »lipenski« trg. Za javne verske, naučne in dobrodelne naprave je tržaško mesto v tem stoletju in zlasti v poslednjih letih silno veliko potrošilo, v dokaz služijo nove

*) Najlepši tržaški spomenik je na »jožefinskem trgu« l. 1875 postavljeni broneni kip cesarja Maksimilijana, kot admirala avstrijske mornarice.

cerkve: sv. Antona v novem mestu (1834), sv. Jakoba na novej Reni (ali na »Pučáni«) l. 1854; kapucinska cerkev in samostan, kateremu se je blagoslovil temeljni kamen l. 1857, a slovesno se je posvetila cerkev še le 1870. V tej cerkvi počiva pokojni škof Jarnej Legat, kajti on je mnogo si prizadejal, da so prišli kapucini v Trst. V tržaški okolici nam je omeniti teh le novih katoličanskih cerkvá: v Ščedni (Servola) l. 1839 zidana, 1850 posvečena, v Bazovici l. 1857 zid. 1862 posveč., na Vrdelji (sv. Ivanu) l. 1858 in v Rojani l. 1862. Od drugovercev ste zlasti spomina vredni: v lepem bizantinskem slogu l. 1869 dozidana cerkev sv. Spiridijona »pravoslavni« (starovercev) Slovanov, in pa v gotiškem slogu (1875) zgrajena dična protestantovska cerkev. Judje, katerih je v Trstu znatno število, imajo pet sinagog ali shodnic; oni so skoro izključljivo trgovci in bankirji; mej njimi so jako vplivne osebe (milijonarji Morpurgo, doktorji Luzzatto, Consolo i. d.) Na stotisoče potrosi mesto vsako leto za šole, a po mestu je v ljudskih šolah izključljivo italijanščina učni jezik, katerega bi neki prenapeteži tudi v okolične šole kaj radi uvedli. Samo na c. k. nemških srednjih šolah, na gimnaziji in realki so določene za Slovence posebne ure tudi za slovenščino, na c. k. trgovinske in navtične šoli, kder se je s početka tega stoletja tudi srbsko-hrvatski jezik podučeval, in na mestnej gimnaziji in realki ni duha ni sluha o katerem slovanskem narečju, dasi je mnogim trgovcem znanje slovanščine »krvava« potreba. S časom pade, tako se je nadejati, i ta »kineški zid« predsodkov, ta nenaravna mržnja do Slovanov, naj jo vzdržuje še desetkrat več časnikov. Časniki! da to je dandenes kakor novo kraljestvo, nova vevlast, ki ima po vseh deželah svojo zgodovino in na omikance silen vpliv. V Trstu izhaja največ italijanskih časnikov, mej njimi uže skoro sto letni vladni »Osservatore Triestino«, potem je shajal veliko let: »Il Diavoletto«; sedaj najvplivnejši je dnevnik »Cittadino«, najhujši »irredentovsk« list je »Indipendente«, in drugi manjši »Adria«, »Piccolo« itd. V

nemškem jeziku od l. 1850 počenši dnevnik »Triester Zeitung«, trgovski pa velikonemško politiko tira-joči list, proti kateremu so zmernejši Nemci osnovali pred tremi leti drug dnevnik »Triester Tagblatt«. — Tržaški Grki imajo svoj grški časopis. Nu Slovenci smo bili res zaostali. Potem ko je bila otemnela l. 1848 izdavana »Jadranika zarja niso tržaški Slovenci imeli več lastnega slov. lista do l. 1866 ko je začel izhajati: »Ilirski Primorjasi«, ki se je naslednje leto prekrstil v »Primorca«. Izdaval ga je pok. učitelj I. Piano. Istega l. 1867 je vredoval marljivi g. J. Godina Vrdelski' začetnik »Il. Primorjena« nov list: »Tržaški Ljudomil«, in l. 1869: »Pod Lipoc«. Ko so ti listi bili zaspali, je l. 1870 prisvetila sopen: »Jadranska Zarja« a svetila je le 2 leti. Potem še le je vstala krepka »Edinost« l. 1876, katera naj se vedno drži svojega spodbudnega načela: »V edinosti je moč!«. Zanamci, kateri bodo nadaljevali zgodovino Trsta in okolice, bodo morali vsekako uvaževati delovanje onega moža, ki je ponos in dika tržaškim Slovencem, okoličana Prosečana g. Ivana Nabergoja, vrlega boritelja za koristi in pravice tržaškega mesta in posebno slovenskih okoličanov tržaških, kot poslanec bodisi v deželnem tržaškem ali dunajskem državnem zboru. Krepko zastopa slovanske interese naša vrla »Edinost«, ki je s početka izhajala (od 1876—1880) le dvakrat na mesec kot »slovensko glasilo političnega društva za tržaško okolico« a od l. 1880 do letos kot tednik in glasilo istega društva za Primorsko; vsled letošnje (1882) razstave pa se je i »Edinost« ojačila in vzrastla, da od 1. julija izhaja po dvakrat na teden. Gotovo je »Edinost« veliko pripomogla, da se je budila narodna samosvest, posebno v tržaškej okolici. Na to prežijo Talijani, da bi jo čim preje polaščili, vzlasti potem ko se je razpustil l. 1869 okolični batuljon (— domača vojaška četa s posebno opravo —) na pritisk neke stranke, kate-rej se je bil udal tedajni c. k. namestnik general Möring. Razpuščenju je neki dalo povod otvorjenje rojanske »čitalnice« v 12. dan julija 1868, ker so slovenski fantje po mestu domú se vračajoči pre-

pevali slovenske pesmi, in so se drugi dan spopadli z nekimi lahonskimi prenapeteži, in ker je policijska straža nekoliko obstoječa iz okoličanov razpodila lahone in pri tej priliki neke ranila in dva usmrtila. (Vrdelski: Opis in zgod. Trsta str. 479—80.) A duhovniki v tržaškej okolici so morali iz prižnice brati to le: »Ukaz državnega vojaškega ministerstva od 11. avgusta 1869 šte. 2937.«: Z najvišjim ukazom od 10. avgusta t. l. blagovolilo je najmilostivejše ukazati Njegovo cesarsko kraljevo apostolsko Veličanstvo, vsled tega, ker je v dejanje stopila brambena vojaška postava od 5. decembra 1863, potrebno razpuščenje dosedajnega tržaško-okoličnega vojaškega bataljona, in ukazati dotičnim vrhovnim oblastnijam, da to razpuščenje izvrše«. Potem so posebne določbe. Okoličani vsigdar pokorni in zvesti avstrijski podložniki so se brez ugovarjanja udali, ter sedaj enako vsem drugim avstrijskim državljanom plačujejo cesarju davek v denarji in krvi. — Za Istrane, kar jih govori hrvatski jezik, izhaja v Trstu uže 13 let po dvakrat v mesecu list »Naša Sloga«, ki liki oboroženemu stražniku brani tužno Istro pred nasiljenimi napadi lahonov, kateri bi jo na vsak način hoteli pollaščiti.

Da se je vendar vzdržala slovanska narodnost v Primorji, temu je gotovo veliko pripomogla narodna duhovščina. Bili so pa tudi izvrstni škofijski načelniki v Trstu, odkar se je l. 1821 zopet ponovila in k malu tudi povečala tržaška škofija. Od l. 1821—1830 je škofoval Goričan Anton Leonardis. Pod njim se združi l. 1828 novograjska škofija s tržaško vsled preklica papeža Leona XII., a stalno še le l. 1831 po smrti poslednjega novograjskega (Cittanuova) škofa Teodora Loredan grofa Balbi. Škof Leonardis je blagoslovil novo veliko pokopališče tržaško pri sv. Ani v 24. dan julija 1825. Takrat je bilo v Trstu 40.000 duš. Nastopnik Leonardisov na tržaškem škofovskem sedežu je bil slavnoznani pisatelj slovenski Matevž Ravnikar (Raunicher) od l. 1830 do 1845. Škof Ravnikar je prvi dobil naslov škof tržaško-koprski, kajti l. 1832 se združi koprška škofija za zmerom s tržaško. Kar

je tu pridobila, pa je na drugej strani zgubila tržaška škofija, namreč vsled določbe l. 1830 so postale deželne meje primorsko-kranjske tudi meje škofij tržaške in ljubljanske, in zato ste prišle pod Ljubljano dve tehantiji: Postojnska in Bistriška z župnijami Slavina, Hrenovice, Senožeče, Postojna, Trnovo, Košana, Vreme in Knežak s trinajstimi kaplanijami vred. Istega l. 1830 je še le Prosek, pred goriškej škofiji podložen, v duhovskih zadevah prišel pod tržaško škofijo. L. 1836 je bila strašna kolera v Trstu. L. 1841 se dozida velikanska mestna bolnišnica (špital), ki je stala blizo 700.000 gld. Po smrti škofa Ravnikarja je bil izvoljen Gorenjec Jernej Legat še niti 40 let imajoč za tržaško-kopersko škofijsko stolico, ter je v 28 letnem škofovanju (1847—1875) z svojo bistrumnostjo in krepostjo postavil si najlepši spomenik v zgodovini tržaške cerkve. Mnogo novih cerkvá je posvetil, bogoslovje za četrtoletnike ustanovil, ter od l. 1865—1875 izdajal cerkveni (v latinščini pisani) list: »Folium dioecesanum«. Za njegovega vladikovanja se je zgradilo veliko poslopje mestne »ubožnice« (istituto dei poveri) l. 1862, kojiej so l. 1871 pridružili posilno delalnico za zanemarjene dečke. Le malo časa je vredni nastopnik Legatov, škof Jurij Dobrila Istran, vladal tržaško-koprsko škofijo od l. 1875—1882, a pustil je vekovit spomenek z ustanovljenjem znatne glavnice za deško semenišče. Bil je Dobrila iskren rodoljub. Nastopnik Dobrilov je domačin Ivan Nepomuk dr. Glavina, kojemu želimo, da tako vladikuje, da bode ž njim ponosna domovina.

Po zadnjem ljudskem popisu l. 1880 ima tržaški okraj z okolico vred 144.844 stanovnikov, in sicer

Trst (mesto)	. 74.544	} všteti so i 2904 vojaki, toraj znaša broj tržaških prebivalcev brez voj. 141.940 duš
Predmestja	. 58.475	
Okolica (teritorij)	11.825	

Ovi so, razen okoličanov, večinoma naseljeni od vseh vetrov, da v nobenem avstrijskem mestu ni tolike narodne zmesi, kakor v Trstu. Res, da so Italijani v samem mestu v večini, a to jim nikakor ne daje pravice prezirati ali celó zatirati

druge narodnosti, zlasti Slovanov ne, katerih je za njimi naj več. Za časa slavnostne letošnje razstave se je slovesno blagoslovila lepa zastava slovanskega delalskega društva, kojemu je pokrovitelj sam visoki cesarjevič nastopnik Rudolf. Pod takim zaštitnikom sme slovanski živelj v Trstu radostnim upom v bodočnost gledati ter veselo vskliknoti :

Naprej zastava Slave !

Listina spomeniška združenja Trsta z Avstrijo.

V letu 1382, zadnji dan (30.) septembra meseca. Ind. V.

V ime Gospodovo. Amen. Mi Leopold po božjej milosti vojvoda Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske, gospod Marke Pordenonske, grof Habsburški, Tirolski, Feretski i Kiburški, markez (mejni grof) Burgovski, Trbiški in deželni grof Alzaški, pripoznavamo in izrekamo za-se in za svoje potomce (dediče), sedanje in prihodnje nastopnike, to le:

Ker so nam poudarjali plemeniti, modri in zvesti naši predragi mežjé, občina, starešinstvo in meščani tržaškega mesta, da je do sedaj njihovo mesto trpelo velike i neznosne bede in stiske, kakor je sploh znano, po večkratnej promembi svojih gospodarjev; in ker so se očitvidno krajšale in razdirale za mesto in okolico tržaško skienene pogodbe in dogovori, po katerih so se bili izročili prečastnemu sedaj v Kristu pokojnemu očetu Markvardu, tedajnemu oglejskemu patrijarhu in njegovej cerkvi; in ker so še to vsestransko ugibali in razmišljevali, da meječ na neka naša posestva, zemljišča in pokrajine ž njih okolico, utegnemo jih Mi odslej vspešniše braniti, nego bodi si kateri drugi knez ali mogotec, — in vzlasti posebno to uvaževaje, da nekateri izmej naših pokojnih prednikov so nekdej imeli in uživali v tržaškem mestu pošteno pridobljene pravice, katere po dednem nastopniškem pravu postavno na nas prehajajo: — ker so do nas poslali svoje, mestne in tržaškega okraja upravitelje, modre, poštene možake: *Adelma Petáč* (Petaz), *Antona Dominikovega* (de Domenico) in *Nikolaja Pika* (de Picha), kot besednike, poslance in poročnike v ta namen postavno in vezavno izbrane in popolnem pooblaščene, da Nas povabijo, sprejmejo in pripoznajo za svojega in gor omenjenega mesta, gradov, okolice in okoličnih prebivalcev naravnega in pravega gospodarja, ki naj bi jim z božjo pomočjo bil osobit in mogočen branitelj, kakor je to vse natanko razvidno iz javne listine, ki je potrjena s pečatom občine in našega mesta Trsta, ki je nam izročena in pripuščena po zgoraj omenjenih upraviteljih in poročnikih: — Mi, prej

omenjeni vojvoda priznavamo z milostivo blagostjo njih radovoljno pokorščino, ter sprejemamo ž njimi in z vsemi meščani in okoličani spodej napisane pogoje, določbe in uredbe, ter jih potrjujemo po teh le natančnih točkah :

Prvič si Mi, prej omenjeni vojvoda, potomci in nastopniki naši obdržimo mesto in okolico tržaško, gradove omenjene, vse meščane i stanovalce, vse njih imetja in posestva, naj se nahajajo kder koli, zoper katero si bodi osobo, ter si nalagamo dolžnost vladati in braniti, kakor to delamo in vedno ravnamo z drugimi zvestimi podložniki; — in da omenjenega tržaškega mesta in njegovih pravic in posestev nikdar posamezniku, nikakej družbi ne prodamo, zastavimo, ni v najem ne damo ali naj si bo kot dednino ali užitnino (fevd), ali na kater koli način ne izročimo in podelimo, ampak nikako ne oddamo iz svojih rok ni polnolastja imenovanega tržaškega mesta, ni gradov, ni okolice, ter da morajo na veke ostati združeni z gospodarstvom in naslovom avstrijskih vojvod.

Dalje Mi, omenjeni vojvoda, naši potomci in nastopniki imamo in si pridržujemo oblast dajati, odločevati in postavljati po svojej volji glavarja imenovanemu mestu, ter premda se po starej navadi sme vsako leto premenjati osoba glavarja v rečenem mestu, naj ostane pridržana nam in potomcem in nastopnikom našim posebna pravica, da moremo glavarja v službi puščati, dokler nas bo volja, razen, ako bi ga iz pravičnih in tehtnih uzrokov morali odstraniti in z drugim zamenjati.

Glavar, katerega Mi postavimo, naj ima dva namestnika kot prisednika, ki naj bosta dobro izurjena in vešča v cerkvenem in svetovnem pravu, pa še več uradnikov za svojo hišo po pravilih in zahtevah tržaških zakonov.

Omenjeni glavar bo moral prejemati vsako leto od občine in svetovalstva tržaškega 4000 malih lir (okolo 6000 gld) za svoj in svojih uradnikov službo in trud. Isti glavar ima dolžnost mesto in okolico, večkrat omenjeno, — meščane in katerekoli ondašnje stanovnike zvesto vladati in braniti po mestnih pravilih, šegah in navadah. Ta pravila se stalno potrdé, da imajo kakor do zdaj i za potomce Naše veljati brez vsake zvijače in goljufije.

Dalje, zastran katerekoli rabsodbe, proti kojoj bi utegnil naš rečeni glavar pritožiti se, naj občina i svetovalstvo (starešinstvo) tržaško določi dvakrat v letu t. j. konec vsacih šest mesecev, sodnike in zmožne uradnike

ki naj po pravilih, šegah in navadah omenjenega mesta preiskujejo in razsojajo, je li predlagana pritožba — pravična ali krivična.

In karkoli se bo v Trstu dobivalo denarja, za kazni in globe zaradi zločinov, prestopkov ali prelomljenja zakonov, polovica tega zneska naj bode naša, kot naravnemu gospodarju pripadajoča.

Tudi ukazujemo, da omenjene denarne kazni, vino spodaj naznanjeno, dac, mitnino, užitnino in vsak drugi davek ki je v omenjeni tržaški pokrajini, naj tirjajo in pobirajo oni uradniki, katere bomo Mi ali naši dediči in nastopniki po svojej oblasti za to imenovali in določevali. Druga polovica zneska denarnih glob (kazni) naj ostaja mestnej blagajnici za tržaško občino, da iz tega plačujejo glavarju onih 4000 malih lir kot njegovo službeno plačo, ter da svojemu gospodarju (Nam), in Našim dedičem in našim nastopnikom pošiljajo spodaj zaznamovano vino, ki nam gre kot vsakoletni davek, isto, da vzmognejo izplačevati lečnike (zdravnike) i uradnike mestne in popravljati zidove, mestna vrata, mostove in ceste i kar si bodi po zahtevi mestnih potrebščin.

Dalje, Mi, večkrat imenovani vojvoda, in Naši dediči nastopniki vdobimo pravico nalagati omejenemu Trstu davke, cestnino, užitnino, uvožnino in izvožnino in sicer vse to prejemati v mestu ali zunaj mestnih vrat, kakor nam bode ugajalo, pa vendar s temi-le pogoji: Od vsake robe, ki se izvaža po morji ven iz tržaškega mesta, naj se plača našej gosposki davek, mitnina, cestnina, izvožnina razen od vina ribole, od kojega se nema čisto nič plačevati.

Isto tako naj se od robe, ki bode v Trst prihajala po morju, vplača davek, mitnina, uvožnina, kakor se odredi, razen od one robe po morju v Trst uvožene, ki je odmenjena za hrano in porabo meščarom in ondašnjim stanovalcem, kakor je pšenica, sol, vino, grozdje in druge jestvine. To vse naj bode, izvzemši prevaro, popolnem prosto vsacega davka, mitnine, uvožnine. Tudi od živine, ki po suhem od zunaj prihaja in se goni v tržaško mesto, pa skoz mesto dalje, naj se plačuje Nam in našej gosposki davek, mitnina, cestnina, kakor bode naloženo. Ona živina, blago, ali kar je uže, ki ostane za porabo v mestu ali okolici, ter po suhem prihaja v Trst ali v tržaški okolični okraj, pa se ne grene dalje drugam, naj bode popolnem oproščeno vsakotere davščine, mitnine, cestnine.

Dalje naj si rečeno mesto, občina, žiteljstvo tržaško postavlja svoje svetovalce, uradnike in služabnike

po zakonih, šegah in navadah, veljavnih v njegovem mestu. Isto tako bodo morali meščani tržaški, in njih dediči in potomci izročevati in dajati kot vsakoletni davek dne svetega Justa mučenika t. j. v 2. dan novembra meseca, Nam, omenjenemu vojvodi, dedičem in nastopnikom Našim, 100 čebrov najboljše rebole, vina, ki se v tistem letu pridela.

Dokler bosta ona dva gradova Mokó (Muhov) in Mokolán (Mogilán) na mestne troške v varstvu in oskrbovanji Tržačanov, naj istih gradov stražniki, katere mesto vsak mesec tja pošlje, Našemu glavarju osobno prisegajo, da bodo z gradovoma vred Našemu gospostvu, dedičem in nastopnikom Našim vedno zvesto udani in pokorni, dokler sami ne prevzamemo oskrbovanja omenjenih gradov ter družih stražnikov tja ne odločimo.

Dalje in slednjič naj se rečenemu mestu in stanovalcem tržaškim nikakor ne prikrajšajo njih dohodki, niti naj se bolj ne obtežijo, nego je bilo zgoraj določeno, razen ako bi se to zgodilo na izrečno zahtevanje Naše ali Naših (potomcev in nastopnikov), in po sklepu gori označenih meščanov in okoličanov tržaških.

Mi, vojvoda Leopold smo potrdili in potrjujemo zase in za svoje dediče in nastopnike, po izvestnem znanju, vse skupne in posamezne zgornje določbe, proseč česti vrednega našega notarja in podpisane plemenite može, naj se v spričevanju resnice tega pisma in kar je v njem, s pisarjem vred podpišejo.

Dano in obravnano v Našej grajščini v Gradcu, v vojvodski dvorani, leta tisoč tristo in osemdeset in drugega po Kristovem rojstvu, indikcije pete, zadnjega dne meseca septembra, ob uri večernic ali blize tačas v pričo mene podpisanega javnega notarja, in v pričo prečastnega v Jezusu Kristu očeta gospoda Friderika škofa brinsenskega, kanclerja naše vojvodske pisarnice; v pričo slavnih gospodov Gotfrida Mulner in Henrika Gesler, plemenitih kamornikov naše vojvodske pisarnice, in žlahtnega Janeza Rišah in Flah, našega svetovalca, in modrih in umnih Konrada Impi er in Andreja, župnikov istega okraja v Marki poleg Zatičine sekovske in oglejske škofije, in v navzočnosti mnogoterih drugih, nalašč za to opravilo naprošenih in poklicanih prič.

A jaz Pavel, sin pokojnega Ulmana iz Kastelruta, klerik briksenške škofije, cesarski zapriseženi javni notar, ker je zadržan po drugem važnem poslovanji Burkard de Stain iz konstanške škofije, isto tako cesarski potrjeni notar, in ker me je nujno in silno prosil, da mu pri spisovanju te listine pomorem, spisal sem jo

lastnoročno, ter jej to obliko dal in svoj navadni pečat pritiskol, naprošen kot svedok od obeh strank.

Jaz Burkard de Stain pri Reni (reki), konstanske škofije, javni zapriseženi notar, bil sem navzoč sam pri obravnavi vseh skupnih in posameznih gori navedenih določeb ter sem jih v tej obliki sestavil pa zaradi drugih važnih poslovanj sem dal drugej osobi to listino napisati, koje pismo pa kot svoje lastno pripoznavam, spričujem, da je pečat omenjenega svitlega kneza na to pritisnen zaradi trdnobe in večje določnosti gori obravnavanih stvari.

DODATEK.

I Vrsta škofov tržaških: (po škofijskem duhovniškem izvestju.)

1. L. 524 Frugifer prvi škof; 2. l. 563 Geminijan; 3. l. 579 Sevér; 4. l. 602 Frimin; 5. l. 680 Gaudencij; 6. l. 715 Gregor; 7. l. 731 Ivan I.; 8. l. 759 II.; 9. l. 766 Mavricij; 10. l. 788 Fortunat Antenorej; 11. 804 Leo; 12. l. 911 Tavrin; 13. l. 929 Radald; 14. l. 948 Ivan III.; 15. l. 991 Peter I.; 16. l. 1006 Rikolf; 17. l. 1031 Adalger; 18. l. 1032 Heribert; 19. l. 1106 Herinicij; 20. l. 1115 Hartvik; 21. l. 1134 Ditemar; 22. l. 1148 Bernard; 23. l. 1185 Henrik I.; 24. l. 1188 Luitold; 25. l. 1190 Voskalk; 26. l. 1200 Henrik II. Rapicij (Repič); 27. l. 1203 Gebhard; 28. l. 1212 Konrad Bojan de Pertica; 29. l. 1232 Leonard I; 30. l. 1234 Givard I, 31. l. 1235 Ivan IV.; 32. l. 1237 Ulrik de Portis; 33. l. 1255 Vamerij de Cucanca (Kukanski); 34. l. 1255 Givard II. Anagon; 35. l. 1260 Leonard II; 36. l. 1262 Harlong de Visgon; 37. l. 1282 Ulvin de Portis; 38. l. 1286 Briža di Toppo; 39. l. 1299 Ivan V. de Turri; 40. l. 1300 Henrik III.; 41. l. 1302 Rudolf de Pedrazzani; 42. l. 1324 Gregor Tanzi škof Feltrinski, namestnik škof.; 43. l. 1327 Guilelm Franchi, tartarijski škof; 44. l. 1329 Avancij Danieli; 45. l. 1330 Frat. Paks de Vedano, dominikan; 46. l. 1342 Franc I. Amerin; 47. l. 1347 Ludovik I. a Turri; 48. l. 1349 Anton I de Nigris; 49. l. 1370 Angel Konopej iz Klužije; 50. l. 1383 Frat Henrik IV. de Wildenstein, avgustinec; 51. l. 1396 Simon Saltarelli dominikanec; 52. l. 1408 Ivan VI. Ubaldini, Miljčan, opat sv. Marije v Pratalea; 53. l. 1409 Frat Nikolaj de Carturis, frančiškanec; 54. l. 1417 Jakob I. Arigon; 55. l.

1424 Marin de Cernotis ; 56. l. 1441 Nikolaj II. de Aldegardis ; 57. l. 1447 Enej Silvij de Piccolomini, — poznejši papež Pij II. ; 58. l. 1450 Ludovik II. a Turri ; 59. l. 1452 Anton II. de Goppo ; 60. l. 1487 Ahacij de Sobriach ; 61. l. 1501 Luka I. grof Rinaldis ; 62. l. 1502 Peter II. de Bonomo ; 63. l. 1548 Franc II. Jožefič ; 64. l. 1549 Anton III. Pereguez ; 65. l. 1560 Ivan VII. de Betta ; 66. l. 1567 Andrej Rapičij (Repič) ; 67. l. 1574 Hiacint I. Frankopan ; 68. l. 1575 Nikolaj III. a Coret ; 69. Ivan VIII. pl. Wagering ; 70. l. 1598 Ursin de Bertis ; 71. l. 1622 Rinald Skrlič (Scarlichius) ; 72. l. 1631 Pompej baron Coronini ; 73. l. 1646 Anton IV. baron Marenzi ; 74. l. 1663 Franc III. Maks Vaccano ; 75. l. 1672 Jakob II. Ferdinand de Gorizzutti ; 76. l. 1692 Ivan IX. Franc Miller ; 77. l. 1721 Jožef Anton baron Delmestri ; 78. l. 1723 Luka Sertorij baron Delmestri ; 79. 1740 Jožef Haniel Leopold grof Petač (d. Petaciis) ; 80. l. 1761 Anton V. grof Herberstein ; 81. l. 1775 Franc IV. grof Inzaghi ; 82. l. 1791 Žiga grof Hohenwart ; 83. l. 1796 Ignacij Kajetan pl. Buzet de Faistenberg ; 84. l. 1821 Anton VI. Leonardič ; 85. l. 1831 Matevž Ravnikar prvi tržaškopoperski škof ; 86. l. 1846 Jarnej Legat ; 87. l. 1875 dr. Jurij Dobrila ; 88. l. 1882 dr. Ivan Nepomuk Glavina.

II. Vrsta vladarjev tržaških od l. 1382.

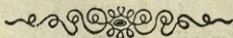
- L. 1382 Leopold avstrijski vojvoda.
- « 1386 Albert III. avstrijski vojvoda.
- « 1406 Ernest (železni) avstrijski vojvoda.
- « 1424 Friderik (Miroslav) III. cesar.
- « 1495 Maksimilijan I. cesar.
- » 1508 Leonard Loredan beneški doge.
- « 1509 Maksimilijan I. cesar zopet.
- « 1521 Karol V. cesar.
- « 1523 Ferdinand I. cesar.
- « 1564 Karol nadvojvoda (štajerski).
- « 1589 Ferdinand II. cesar.
- « 1637 Ferdinand III. «
- « 1657 Leopold I. «
- « 1705 Jožef I. «
- « 1711 Karol VI. «
- « 1740 Marija Terezija cesarica.
- « 1780 Jožef II. cesar.
- « 1790 Leopold II. cesar.
- « 1792 Franc II. (cesar rimsko-nemški) in I. cesar avstrijski.
- L. 1809 Napoleon I. cesar francoski.
- « 1814 Franc I. cesar avstrijski zopet.

- L. 1834 Ferdinand I. cesar avstrijski.
 « 1848 Franc Jožef I. cesar avstrijski.

III. Vrsta c. k. namestnikov (governerjev) tržaških.

- L. 1776 Karol grof Zinzendorf.
 « 1782 Pompej grof Brigido.
 « 1803 Žiga grof Lovasz.
 « 1808 Peter grof Goess.
 « 1809 Bernard baron Rossetti (I)
 « 1810 Maršal Marmont vojvoda Dubrovniški (Ragusa).
 « 1811 General grof Bertrand. } pod francosko
 « 1812 Junot vojvoda Abrantes. } vlado.
 « 1813 Fouché vojvoda Otranto. }
 « 1813 Baron Latermann.
 « 1815 Bernard Baron Rossetti (II)
 « 1815 Anton baron Spiegelfeld (I.)
 « 1817 Karol grof Chot-k.
 « 1819 Anton baron Spiegelfeld (II.)
 « 1823 Alfonz knez Porcia.
 « 1835 Jožef baron Weingarten.
 « 1841 Franc grof Stadion.
 « 1847 Robert grof Salm.
 « 1848 Franc grof Gyulai. } tudi vojaški po-
 « 1849 Franc grof Wimpffen. } veljniki.
 « 1854 Karol baron Mertens. }
 « 1860 Friderik baron Burger.
 « 1863 Ernest baron Kellersperg.
 « 1867 Eduvard baron Bach.
 « 1868 Carl v. Möring general.
 « 1871 Sisinij baron Pretis (prvikrat).
 « 1872 Alojzij baron Ceschi.
 « 1874 Srečko baron Pino.
 « 1879 Sisinij baron Pretis (drugikrat.)

POPRAVKI IN DODATKI.

- Stran 8. prva vrsta zgor mesto I. naj se stavi A.
- « 10. četrta « « « »Sikava šikovce do-
line« naj se bere samò: Šikovce doline.
- « 11. šesta vrsta od spodej mesto št. beri st.
- « 12. Cerkvica sv. Pantaleona se je letos (1882) sopes
popravila, da škedenjski duhovniki v njej
lahko mašujejo.
- « 14. sedma vrsta od zgor mesto »Boved« beri
»Bovéd.«
- « 20. deseta vrsta od zgor mesto obrasil beri obrasten.
- « 20. dvanajsta « « « (Biasoletto), prvotno,
beri (Biasoletto. Prvotno i. t. d.
- « 21. in kadar pride naprej, mesto »Muhov grad«
smemo bolje reči »Móhov grad«. (Po mnenji
g. prof. S. Rutarja).
- « 24. osemnajsta vrsta od spodej, mesto majnega
hriba, beri »Majnega hriba.«
- « 30. V začetku novega odelka, mesto II. beri B.
in I. od najstarejše dobe i. t. d.
- « 44. osemnajsta vrsta od spodej, mesto odonšala
beri donášala.
- « 44. Dodati je, da tudi v tržaškej okolici v Kon-
tovelju je cerkev posvečena sv. Hieronimu-
Jerumnu.
- « 49. dvanajsta vrsta od zgor: Da bi Teodorih
pomnožil brodovje do 1000 ladij, kakor se
bere v Kandlerjevej knjigi: Storia di Trieste
di Giovannina Bandelli — je težko verjetno.
- « 59. štirinajsta vrsta od spodej mesto Vrem beri:
Vermo ali Beram.
- « 61. devetnajsta vrsta od zgor. mesto: laškem beri:
»leškem polji« (Lechfeld).
- « 69. enajsta vrsta od spodej mesto: Bečane beri:
Benečane.

- Stran 79. tretja vrsta od spodej m. zvestobi b. zvestobo.
 « 79. prva « « « rabo « rabi.
 « 80. « « « zgor: Grb se ne pogreša sicer na mestnej palači, pa nedostojno majčken je, ter se je napravil vsled izrecnega zahtevanja vlade, ko se je l. 1872 zidala mestna palača.
 « 81. petnejsta vrsta od spodej: po nekaj časa beri: ne dolgo potém.
 « 95. Prof. L. Žvab je najšel v mestnem arhivu zanimivo notico, da je glasoviti Primož Trubar bil s početka sluga pri škofu Petru Bonomo.
 « 97. trinajsta v. od zgor: 2 b. 4.
 « 103. četrta v. od sp.: Letos (1882) se je spremenil tržaški polk ter dobil št. 97.
 « 109. sedma v. od zg.: prouročile b. prouzročile.
 « 110. osemnajsta v. od zg.: centralseminar b. generalseminar.
 « 111. druga v. od zg. — sprejemnice b. sprejemnice slovenske.
 « 123. trinajsta v. od sp.: tretjo b. tretje.
 « 127. enajsta v. od sp.: Inzaghija b. Ignacija.
 « 130. edenindvajsta vrsta od zgoraj: grajščini villa Vicentina blizu Ogleja.

p. 95 slovenski katehizem, ki se ne nahaja več

Trubar p. 88

OBSEG.

	Stran
Predgovor	3
Uvod	6
A. Lega mesta tržaškega in okolice	8
B. Zgodovina Trsta :	
I. Od najstarejše dobe do Karola Velikega	30
II. Od Karola Vel. (803.) do združenja z Avstrijo	55
III. Od izročanja mesta Avstriji (1382) do razgla- šenja svobodne (proste) luke	75
IV. Od vstanovljenja svobodne luke l. 1719 do 1790	96
V. Trst za časa francoskih vojsk (1790-1815)	116
VI. Od »restavracije« (1813) do najnovejše dobe (1882)	129
C. Spomeniška listina združenja Trsta z Avstrijo (1382)	145
<hr style="width: 20%; margin: auto;"/>	
D. Vrsta 1.) škofov tržaških	149
« 2.) vladarjev «	151
« 3.) cesarskih namestnikov (governerjev)	152
E. Popravki in dodatki	153
